

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

В. В. Липов

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник
У 2-х частинах

Частина 1

Теоретичні засади глобальних досліджень

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017

УДК 339.9(075)

Л 61

Рецензенти: завідувач кафедри міжнародної економіки та світового господарства економічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор економічних наук, професор *Г. В. Задорожний*; доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка *А. С. Філіпенко*; проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор економічних наук, професор *В. І. Чужиков*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 7 від 24.04.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Липов В. В.

Л 61 Глобальна економіка : навчальний посібник : у 2-х частинах. Частина 1. Теоретичні засади глобальних досліджень : [Електронне видання] / В. В. Липов. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 228 с.

ISBN 978-966-676-672-7

На основі компетентнісного підходу подано теоретико-методологічні засади виявлення й аналізу процесів, що відбуваються в глобальній економіці, і можливих напрямів впливу їхніх наслідків на практичну діяльність підприємств. Розглянуто теоретичні підходи до дослідження глобальної економіки. Посібник доповнено словником базисних термінів курсу, переліком основної та додаткової літератури, інформаційних ресурсів Internet, практичними завданнями для самостійної роботи, що включають вправи на перевірку володіння основними поняттями, стереотипні, діагностичні, евристичні й тестові завдання, навчальні ігри, тематику есе.

Рекомендовано для магістрів економічних спеціальностей усіх форм навчання.

УДК 339.9(075)

© В. В. Липов, 2017

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2017

ISBN 978-966-676-672-7

Зміст

Умовні скорочення	5
Вступ	7
Розділ 1. Часові межі феномена глобалізації.....	11
1.1. Глобалізація та глобалістика.....	11
1.2. Історичні межі глобалізації.....	17
1.3. Господарювання та глобалізація: часові обмеження.....	26
1.4. Глобалізація в системі понять міжнародної економіки.....	32
1.5. Практична частина	35
Розділ 2. Сучасна методологія глобалізації	49
2.1. Методологія, методи й інструменти дослідження процесів глобалізації.....	49
2.2. Діалектичність, синергізм і цивілізаційні аспекти глобалізації.....	53
2.3. Особливості інструментарію дослідження глобалізації в економіці та суміжних науках.....	61
2.4. Методологія основних концепцій глобалізації	69
2.5. Практична частина	74
Розділ 3. Школи та міждисциплінарний статус глобалістики	85
3.1. Доповіді Римського клубу та початок дослідження глобальних проблем	85
3.2. Школи глобалістики.....	91
3.3. Інструментарій досліджень основних напрямів і шкіл глобалістики	97
3.4. Міждисциплінарність глобальних досліджень	104
3.5. Практична частина	106

Розділ 4. Цивілізаційні виміри глобальних економічних процесів.....	116
4.1. Структурна та функціональна складові цивілізаційної глобалістики	116
4.2. Соціокультурні чинники уособлення та взаємодії цивілізацій	122
4.3. Цінності та цивілізаційна специфіка інститутів господарювання	132
4.4. Глобалізація та взаємодія цивілізацій.....	146
4.5. Практична частина	151
Розділ 5. Становлення глобальної економіки	165
5.1. Історична еволюція глобальної економіки	165
5.2. Неоіндустріалізація та зміна орієнтирів глобального розвитку	174
5.3. Еволюція основних складових економічної глобалізації.....	178
5.4. Практична частина	185
Термінологічний словник	199
Рекомендована література.....	215
Додатки	223

Умовні скорочення

- АСЕАН** – Асоціація держав Південно-Східної Азії
АТЕС – Азійсько-Тихоокеанське економічне співтовариство
АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон
АФТА – Зона вільної торгівлі АСЕАН
Бенілюкс – Інтеграційне об'єднання Бельгії, Нідерландів і Люксембургу
БС – Близький Схід
ВВП – валовий внутрішній продукт
ВСФ – Всесвітній соціальний форум
ГАТС – Генеральна угода з торгівлі послугами
ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі
ГВС – глобальні виробничі системи
ГЛДВ – глобальні ланцюжки доданої вартості
ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі
ЄС – Європейський Союз
ЄЦБ – Європейський центральний банк
ЗВТ – зона вільної торгівлі
ЗТО – зовнішньоторговельний обіг
ІКТ – інформаційно-комунікативні технології
ІО – інтеграційне об'єднання
КАРИКОМ – Карибське співтовариство та спільний ринок
КР – країни, що розвиваються
ЛА – Латинська Америка
ЛАІ – Латиноамериканська асоціація інтеграції
ЛДВ – ланцюжки доданої вартості
МВВ – Міжнародні валютні відносини
МВФ – Міжнародний валютний фонд
МЕВ – міжнародні економічні відносини
МЕІ – міжнародна економічна інтеграція
МЕРКОСУР – Південноамериканський спільний ринок
МК – мезокорпоративний капіталізм
МС – Митний союз
МСП – мале спільне підприємство
МТС – матеріально-технологічне середовище

НАФТА – Північноамериканська зона вільної торгівлі

НДІДКР – науково-дослідні та дослідницько-конструкторські розробки

НКО – некомерційна організація

ОАЄ – Організація африканської єдності

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ПА – Північна Америка

ПІІ – прямі іноземні інвестиції

ПК – публічний капіталізм

ППК – постперехідні країни з перехідною моделлю капіталізму

ПРК – промислово-розвинені країни

ПРП – природно-ресурсний потенціал

ПСА – Південно-Східна Азія

ПТУ – преференційна торговельна угода

РІО – регіональні й інтеграційні об'єднання

РК – ринковий капіталізм

РНС – режим найбільшого сприяння

СА – стратегічні альянси

СБ – Світовий банк

СДК – соціал-демократичний капіталізм

СЕС – соціально-економічна система

СЕМ – соціально-економічна модель

СОТ – Світова організація торгівлі

СП – спільні підприємства

ТНК – Транснаціональні корпорації

ТТІП – Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство

ТТП – Транстихоокеанське партнерство

ЦБ – Центральний банк

ЮНКТАД – Конференція ООН з торгівлі та розвитку

Вступ

Початок нового тисячоліття ознаменований подальшою інтенсифікацією міжнародних економічних зв'язків. Національні економіки відкриваються навколишньому світу. Вихід на зовнішні ринки створює нові можливості для національних виробників, сприяє підвищенню якості, розширює коло товарів та послуг, що пропонуються споживачам на внутрішніх ринках. Водночас посилюється конкуренція, зростає взаємозв'язок і взаємозалежність країн світу. Усе ширше коло суб'єктів господарювання виявляється включеним у процес міжнародної, глобальної взаємодії. Більше того, кожен з нас як споживач повсякчас відчуває на собі результати процесів, подій, які породжують коливання цін, зміну напрямів міжнародних потоків чинників виробництва, товарів кінцевого попиту.

Актуалізується проблема відстеження та реагування на нові ситуації, спричинені динамізмом, мінливістю й ускладненням глобального середовища господарювання. У свою чергу, виконання цього завдання можливе лише на основі розуміння рушійних сил, змісту та сутності процесів, що відбуваються в міжнародному господарському середовищі. Вирішального значення набуває здатність відокремити явище – ті події, що опиняються на поверхні, кидаються в очі, привертають увагу широкого загалу, – від складних і прихованих од поверхневого погляду механізмів взаємодії суперечливих інтересів суб'єктів господарювання, розуміння та врахування закономірностей, на яких вони гуртуються. Адекватне сприйняття господарської дійсності вимагає здатності до самостійного визначення, відокремлення, *явищного* та *сутнісного* в кожному явищі глобального господарського життя, здатності їх поєднання та формування на цій основі уявлення про те, чим воно є в *дійсності*.

Ускладнює цей процес суперечливе поєднання бурхливого зростання обсягу інформації, яка продукується й є доступною пересічному споживачу, з обмеженими можливостями її переробки, осягнення, відокремлення важливого від несуттєвого. Варто також враховувати й цілковиту вірогідність штучного приховування важливої інформації, цілеспрямованого введення в оману, створення "інформаційного шуму". Дослідники звертають увагу на те, що в умовах розгортання інформаційної революції саме здатність до отримання, фільтрації й осмислення інформації, формування на цій основі адекватного уявлення про світ, що нас оточує, перетворюється на вирішальний елемент соціального позиціювання людини в навколишньому світі (табл. 1).

Структурування суспільства та типи знання

№ п/п	Суспільні групи	Типи знань	Обсяг знань	Зміст знання
1	Верхівка суспільства	Мозаїка	Цілісне знання (монополія)	Методологія та фактологія
2	Управлінський прошарок	Калейдоскоп	Часткове знання	Фактологія
3	Пересічний громадянин	Діри	Фрагментоване знання	Цілеспрямоване обмеження повноти знання

Лише повнота знання, що передбачає здатність відокремити важливе від зайвого, помножена на методологічний апарат його використання, створює можливості для оперативного комбінування окремих елементів, застосування їх як інструменту створення нового знання, засобу мозаїчного переформатування довкілля – спочатку в думці, а потім і в практичній діяльності.

Жоден підручник або навчальний посібник, словник або енциклопедія не здатні достатньо повно охопити всі аспекти явища сучасного суспільного життя, що отримало назву Глобальна економіка. Більше того, це неможливо зробити за визначенням. Адже економіка за самою своєю сутністю є явищем динамічним, мінливим. У свою чергу, глобальна економіка змінюється глобально. Світ постійно змінюється. І світ, яким він постає перед очима читача цих рядків, відрізняється від того, яким він був, коли вони писалися. Особливістю навчальної літератури з проблем міжнародної, глобальної взаємодії, зорієнтованої на подання фактичного матеріалу, є те, що інформація, в ній подана, застаріває швидше, ніж середній термін життя підручника або навчального посібника з економіки.

Знання та розуміння об'єктивних передумов, закономірностей глобальної взаємодії, перспектив розвитку глобалізації дозволяє більш ефективно використовувати можливості й уникати загроз, що виникають у результаті розгортання процесів економічної глобалізації.

Навчальна дисципліна "Глобальна економіка" є нормативною.

Об'єктом вивчення є глобальна система господарювання.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є методологічний апарат дослідження процесів формування єдиної системи економічної взаємодії на глобальному рівні.

Міждисциплінарні зв'язки: засвоєнню елементів дисципліни **передуює вивчення навчальних дисциплін:** "Політекономія", "Економічна теорія", "Мікроекономіка", "Макроекономіка", "Міжнародна економіка", "Міжнародна економічна діяльність України", "Міжнародні фінанси", "Міжнародний маркетинг", "Інституційна економіка", "Економічна компаративістика", "Соціологія", "Економічний розвиток".

Навчальний посібник складається з двох змістових частин: **1. Теоретичні засади глобальних досліджень; 2. Сучасний стан, проблеми та перспективи глобальної економіки.**

У першій частині розглядаються проблеми, пов'язані з визначенням часових меж феномена глобалізації, сучасна методологія глобалізації, школи глобалістики й особливості міждисциплінарних досліджень у цій сфері, вплив особливостей міжцивілізаційної взаємодії на протікання глобальних економічних процесів, етапи становлення глобальної економіки. У другій частині увагу зосереджено на суперечностях і дуалізмі сучасного етапу глобалізації, парадоксальній природі глобальних трансформацій, альтерглобалізмі та його формах, проблемах прогнозування глобального розвитку, регулятивних механізмах глобальної економіки, міжнародних стратегіях глобалізації, перспективах визначення конкурентної стратегії розвитку України в умовах глобалізації.

До кожної теми дисципліни запропоновано запитання для самоперевірки, дискусійного обговорення, стереотипні, діагностичні, евристичні завдання, завдання на вибір варіантів відповіді, тестові завдання, навчальні ігри. Посібник доповнено тематикою есе, термінологічним словником, переліком наукової, практичної та навчальної літератури, що висвітлює сучасні проблеми глобальної економіки, переліком джерел в Інтернет, за якими можна оперативно відстежити поточні проблеми глобальної економіки.

Практичні завдання покликані сприяти закріпленню та систематизації знань, отриманих студентами в процесі вивчення навчальної дисципліни "Глобальна економіка". Вони поділені на п'ять груп. *Перша група* завдань сприятиме закріпленню основних теоретичних понять дисципліни. Студентам пропонується навести визначення вказаного терміну або вказати, який термін визначає запропоноване поняття. *Друга група* призначена для самоперевірки глибини засвоєння основних положень теми (стереотипні завдання), їх закріплення (діагностичні завдання) та формування навичок творчого практичного використання (евристичні завдання).

До окремих тем дисципліни запропоновано розрахункові завдання. Третю групу складають тестові завдання. Студент має вибрати одну правильну (або неправильну) відповідь із п'яти запропонованих. У четвертій групі завдань інформацію про явища міжнародного економічного життя необхідно розподілити між альтернативними варіантами відповідей. Оцінювання запропонованих тверджень – завдання п'ятої групи – сприятиме розвитку навичок критичного аналізу студентами інформації з проблем міжнародної економічної інтеграції.

Виконання *ситуаційних завдань* покликане забезпечити формування у студентів навичок практичного використання отриманих знань. Роботу слід розпочинати з визначення теми та конкретного питання, до якого виконуване завдання можна віднести. Необхідно спробувати відтворити у своїй пам'яті основні теоретичні положення, що стосуються запропонованої проблеми. Якщо це не вдається, поверніться до відповідних тем навчального посібника. На наступному етапі роботи встановлюються зв'язки між запропонованою проблемою та теоретичним матеріалом. Чим більш таких зв'язків вдасться відтворити, тим повнішою буде відповідь, тим глибше ви зможете пов'язати проблему з теорією, "накласти" одне на інше. Тепер уже теоретичні знання допоможуть вам доповнити відсутній емпіричний матеріал, прогнозувати розвиток явища, виявити його причини, місце в системі економічних відносин.

Позначкою виділена додаткова інформація, яка допомагає більш поглиблено ознайомитися з окремими аспектами проблеми, що вивчається.

Розділ 1. Часові межі феномена глобалізації

Питання для опрацювання

- 1.1. Глобалізація та глобалістика.
- 1.2. Історичні межі глобалізації.
- 1.3. Господарювання та глобалізація: часові обмеження.
- 1.4. Глобалізація в системі понять міжнародної економіки.
- 1.5. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про сутність глобалізації, основні підходи до визначення її часових рамок;

умінь і навичок аналізу понятійних компонентів, що характеризують різні аспекти глобальної економічної взаємодії в її еволюційному розвитку;

компетентностей в сфері розмежування основних якісних характеристик глобальної взаємодії й їх прояву в господарському житті на різних стадіях історичного розвитку.

Ключові слова: архаїчна глобалізація, глобалізація, глобалізм, глобалістика, глобальність, господарювання, економічна глобалізація, економічний спосіб господарювання, міжнародна економічна інтеграція, натуральний спосіб господарювання, протоголобалізація, регіоналізація (глокалізація).

Література: основна: [1; 3; 7], додаткова: [9; 12; 16; 17; 20; 23; 51; 52; 60 – 63].

1.1. Глобалізація та глобалістика

Глобалізацію як явище, що стрімко увірвалося в суспільне життя наприкінці ХХ ст. та охопило своїм впливом майже всі його сторони, можна одночасно вважати феноменом новітнім і "старим як світ". Про останнє свідчить уже сама етимологія цього поняття. Адже витoki термінів **глобалізація**, **глобалізм** ми знаходимо не лише в сучасному англійському визначенні *global* (*всезагальний*), а й у значно давнішому

латинському *Globus terrae* (Земна куля). Варто зазначити, що поєднання обох понять дозволяє охарактеризувати зміст і просторові межі процесу, що описується самим терміном "глобалізація".

По-перше, глобалізація поширюється майже на всі сторони суспільного життя, охоплює як економічну, так і політичну, соціокультурну його сфери. Кожен із нас, навіть не помічаючи цього, повсякденно та повсякчасно стикається з різноманітними її наслідками. І це навіть не стільки сировина, продукти кінцевого споживання, які потрапляють до нас, долаючи національні кордони, гори, моря й океани, скільки технології у найширшому розумінні їх сенсу. Це не лише виробничі, а й організаційні, навчальні, комунікаційні технології. Вони дійсно набувають загального характеру. У результаті швидко зближується стиль життя мешканців Півдня та Півночі, Сходу та Заходу.

По-друге, просторові виміри глобалізації також набувають всеохоплюючого характеру. Навіть у випадку, коли мешканці певних регіонів виявляються неготовими сприйняти досягнення сучасної цивілізації (первісні племена Австралії, Океанії, Амазонії, Африки) або коли керівництво країни намагається впровадити повну автаркію (Північна Корея), глобалізація справляє свій непереборний тиск. Дослідники, добродійні організації, туристи втручаються в життя аборигенів. Та й сама спроба Північної Кореї відгородитися від оточуючого світу є визнанням його впливу.

У вчених відсутня єдність думок відносно історичних рамок глобалізації. Одні стверджують, що це явище відносно нове. Інші простежують його витoki в часи античності й навіть в момент, коли предки сучасної людини покинули африканський континент і почали свій глобальний поступ просторами Азії, Північної та Південної Америки, Австралії. Глобальний характер мали великі переселення народів¹, завойовницькі походи Чингізхана, Олександра Македонського, морські експедиції Чжен Хе (1421 – 1423)², експедиції європейців епохи Великих географічних відкриттів.³ За всіма цими подіями стояв господарчий, економічний інтерес.

¹ Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.

² Мензис Г. 1421. Год, когда Китай открыл мир / Г. Мензис. – М. : ЭКСМО, 2004. – 640 с.

³ Див., напр. : Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність / А. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.; Голдстоун Дж. Почему Европа. Возвышение Запада в мировой истории, 1500 – 1850 / Дж. Голдстоун. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 224 с. ; Даймонд Дж. Зброя, мікроби й харч: витoki нерівності між народами / Дж. Даймонд. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.; Камерон Р. Краткая экономическая история мира от палеолита до наших дней / А. Камерон. – М. : РОССПЭН, 2001. – 544 с.; Кларк Г. Прощай нищета. Краткая экономическая история мира / Г. Кларк. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2013. – 544 с.; Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл. – К. : Ніка Центр, 2002. – 1112 с.; Моріс Я. Чому Захід панує – натепер / Я. Моріс. – К. : Кліо, 2014. – 784 с.

Уже в античні часи торговельні відносини набули глобального характеру. Досить пригадати морський (через Індійський океан) і сухопутний (через пустелі Середньої Азії) варіанти Великого шовкового шляху, що поєднував Китай, Близький Схід і Європу⁴. Отже, витoki глобалізації ми знаходимо в сивій давнині. Але дійсно всеохоплюючий характер глобалізація набуває лише в другій половині ХХ ст. Тож цілком виправдано, що термін "глобалізація" в словник Вебстера вперше був включений лише в 1961 р.

У науковий обіг це поняття вперше ввели **Дж. Маклін** і **Т. Левіт**⁵. **Дж. Маклін** у загальних рисах описав процес, що почав розгортатися у 70-х роках ХХ ст. (1981 г.). Вчений концентрує увагу саме на економічних засадах глобалізації. **Т. Левіт** у статті "Глобалізація ринків, конвергенція світових ринків Глобальними фірмами" (1983 р.) акцентував увагу на ролі транснаціональних корпорацій як носіїв глобалізації.

Варто звернути увагу на розмежування змісту понять *глобальність*, *глобалізація*, *економічна глобалізація* та *глобалізм*.

Термін *глобальність* акцентує увагу на *ситуації*, коли долаються обмеження, що накладаються національно-державними кордонами, формується *єдине світове співтовариство*. Глобальність сприймається як характеристика певного явища, що за своїм змістом і значенням охоплює сукупність складових, які вона певним чином впорядковує, виявляється **над ними**. Так, твердження про *глобальність фінансових потрясінь у сучасному світі* містить змістовний контент, що говорить про транснаціоналізацію негативних наслідків формування дисбалансів на фінансових ринках

Глобалізація має на увазі *процес* включення в систему транснаціональної взаємодії нарівні з національними державами, цілого ряду акторів як мікро-, так макро- та міжнародного рівня в якості рівноправних партнерів.

Рушійною силою *глобалізації* є **економічна глобалізація** – процес перетворення світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перепон між економіками окремих країн. В його основу закладена діяльність мікроекономічних суб'єктів, що стимулює реагування національних, міжнародних і наднаціональних структур. Саме становлення економічних відносин у якості

⁴ Бернстайн У. Великолепный обмен. История мировой торговли / У. Бернстайн. – М. : АСТ, 2014. – 508 с.

⁵ Levitt T. The Globalization of Markets. //Harvard Business Review. – May-June. – 1983. – P. 92–102.

домінуючої форми суспільної взаємодії забезпечило зростання стимулів до розгортання активної глобальної взаємодії суб'єктів господарювання.

У свою чергу, **глобалізм** – це *ідеологічна концепція*, яка стверджує домінування світового ринку як чинника, що визначає інші аспекти глобалізації. Лібералізація ринкових відносин між країнами світу, згідно з твердженням глобалістів, здатна найкраще забезпечити успішний розвиток всього людства.

Виділяють цілу низку *передумов економічної глобалізації* (рис. 1.1).

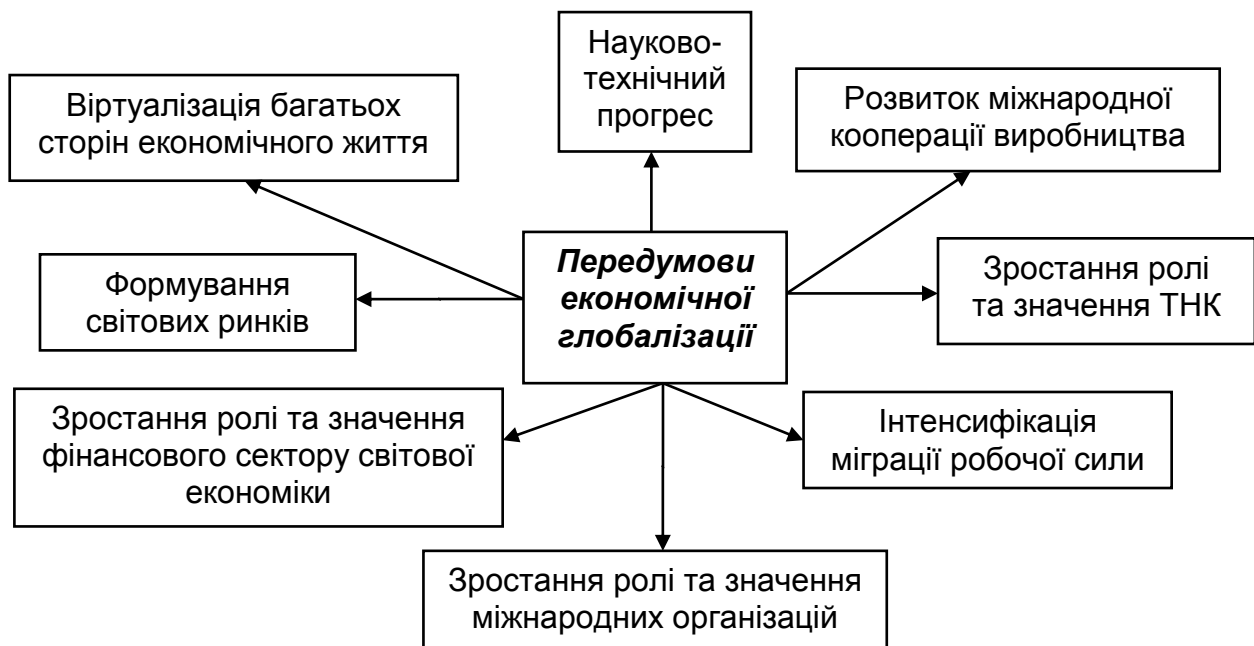

Рис. 1.1. **Передумови економічної глобалізації**

Безумовно, саме *науково-технічний прогрес* забезпечив матеріально-технологічні засади прискорення процесів глобалізації. Удосконалення засобів транспортування та зв'язку не лише створило умови для швидкого переміщення товарів та інформації на значні відстані, а й забезпечило можливість уніфікації широкого спектра складових суспільного життя незалежно від місця розташування учасників процесу взаємодії.

Ринковий обмін вийшов за межі окремих місцевостей, територій, регіонів, країн. Більше того, в процесі економічної модернізації до нього залучається все ширший спектр товарів і послуг, переважної частини з яких раніше або не існувало взагалі, або вона вважалася невід'ємним елементом натурального господарювання в межах домогосподарства, або вони оберталися лише на невеликих локальних ринках. Досить лише пригадати виховання, освіту, навчання підростаючого покоління. Адже *формування*

світових ринків освітніх послуг стає не лише продуктом, а й могутнім поштовхом глобалізації.

Інтенсифікація міграції робочої сили створює умови не лише для покращення матеріального становища домогосподарств в країнах, що розвиваються. Робота в іншій, більш розвиненій країні – це завжди засвоєння нових знань, умінь, професій, встановлення нових людських контактів. Повертаючись на батьківщину, мігрант отримує можливість використати все це, тим самим інтегрувати власний досвід участі в процесах глобалізації в умови рідної країни.

На відміну від реального сектора економіки, що створює товари та послуги, спираючись на матеріально-технологічну базу, формування якої зазвичай вимагає значних витрат і розраховане на довготривалі терміни використання й окупності, фінансовий сектор забезпечує рух грошових потоків, контроль над засобами, що визначають мету й інструментарій забезпечення діяльності кожного економічного суб'єкта. Діяльність у цьому секторі економіки визначається високою мірою динамічності. Відповідно, *зростання ролі та значення фінансового сектора світової економіки* створює умови для прискорення в глобальних масштабах процесів прийняття рішень, пов'язаних із включенням суб'єктів господарювання в економічну взаємодію на міжнародному рівні.

Особливістю сучасного етапу розвитку світової економіки є прискорений розвиток *міжнародної кооперації виробництва*. Уже сьогодні більше 70 % доданої вартості продукції, що потрапляє на світові ринки під брендами провідних країн-експортерів насправді виробляється в інших країнах, тобто є продуктом міжнародної кооперації виробництва. Варто зазначити, що ця форма міжнародної взаємодії значно відрізняється від традиційної міжнародної торгівлі товарами кінцевого споживання. Адже глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ) охоплюють практично всі стадії виробничого процесу – від створення ідеї майбутнього продукту до формування глобальних каналів його розподілу. Усі учасники, незалежно від національної приналежності, географічного розташування, мовних, культурних бар'єрів, працюють як елементи єдиного, глобального механізму. Така кооперативна взаємодія не просто забезпечує мінімізацію витрат на створення певного продукту, сприяє просуванню сучасних технологій, створенню робочих місць у країнах, що розвиваються, розширює коло потенційних його споживачів. Земна куля виявляється оповитою розгалуженими мережами довготривалих виробничих зв'язків.

У свою чергу, відбувається суттєва перебудова діяльності *транснаціональних корпорацій*. Якщо ще зовсім недавно ТНК створювали власні виробничі потужності в різних країнах світу, то тепер усе частіше в межах ГЛДВ вони позбавляються власних виробничих фондів, перекладають виробництво на незалежних виробників, лишаючи за собою функції координації, фінансування, просування продукції ГЛДВ.

Перебудова засадничих принципів міжнародної активності ТНК (так само, як і зростання ролі та значення фінансового сектора світового господарства) в найбільш яскравій формі відбиває процес *віртуалізації багатьох сторін економічного життя*. Відбувається відрив ідеальної, уявної, образної, тієї, що породжується в думках та існує в них, і реальної матеріально-речової його складових. Більше того, віртуальне набуває провідного значення, саме воно спрямовує реальне економічне життя, надає йому динамізму, в поєднанні з використанням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) створює об'єктивні підстави подолання просторових перепон.

Зростає роль і значення міжнародних організацій. У системі глобальної міжнародної взаємодії, що постійно ускладнюється, вони переймають на себе роль налагодження та регулювання взаємодії між суб'єктами господарювання як на офіційному (міждержавні міжнародні організації), так і на неофіційному (некомерційні організації – НКО) рівні. Ключову роль у якості провідників економічної глобалізації відіграють такі організації, як **Всесвітній банк (ВБ)**, **Міжнародний валютний фонд (МВФ)**, **Світова організація торгівлі (СОТ)**. Серед НКО насамперед варто відзначити діяльність **Всесвітнього соціального форуму (ВСФ)**.

Зростання впливу та значення процесів глобалізації на практично всі аспекти суспільного життя зумовило інтерес до дослідження цього явища з боку науковців. Відбувається формування нового напрямку наукових досліджень – глобалістика.

Глобалістика – наука про планетарні закономірності, перспективи та проблеми розвитку людської цивілізації як єдиного цілого. **Об'єктом** дослідження цієї науки стають процеси глобалізації, **предметом** – закономірності формування нової системи світового порядку. Особливістю глобалістики як науки є її міждисциплінарна спрямованість, активне включення в дослідження в цій сфері вчених, що представляють широкий спектр наукових дисциплін. Відповідно, увага дослідників зосереджується на політичних, соціальних, економічних, технологічних, інформаційних, екологічних аспектах глобалізації.

1.2. Історичні межі глобалізації

Серед проблем, що вже з часу появи перших досліджень процесів глобалізації породжували численні спори та дискусії, варто зазначити питання визначення часових рамок глобалізації. Розбіжності між позиціями вчених можна пояснити складністю та різноманітністю проявів цього явища, а звідси – різним баченням суті та змісту глобалізації, форм її прояву, рушійних сил.

Можна виокремити такі **основні підходи до дослідження історичних меж глобалізації**:

глобалізація як зміна форм історичного процесу ("архаїчна глобалізація");

глобалізація як сучасний економічний феномен;

концепція протоглобалістів;

глобалізація як позачасова якість цивілізації (концепція, запропонована Е. Азроянцем).

На рис. 1.2 подано агреговану декомпозицію теоретичних підходів до визначення часових меж глобалізації за Т. Кальченко. Коротко розглянемо основний їх зміст.

1.2.1. Глобалізація як зміна форм історичного процесу

Серед найбільш відомих та активних представників цієї течії дослідження історичних меж глобалізації варто назвати Дж. Арригі⁶, О. Білоруса⁷, Ф. Броделя⁸, Ю. Красіна, А. Маслоу, Ю. Пахомова⁹, Г. Померанца¹⁰, Г. Терборна, Л. Туроу, М. Уотерса. Глобалізація розглядається в цій концепції як:

історичне явище, що в різних формах супроводжувало історію людства на різних етапах розвитку техніки та соціуму;

процес, що трансформує певні регіони світу.

Системоутворювальними суб'єктами визнаються сильні "соціальні одиниці", пов'язані між собою **єдиними вірою, владою, комерційними інтересами**.

⁶ Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.

⁷ Белорус О. Экономическая система глобализма / О. Белорус. – К. : КНЕУ, 2003. – 380 с.

⁸ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV – XVIII. В 3-х т. / Ф. Бродель. – М. : Прогресс. – Т. 1. – 1986, – 622 с.; Т. 2. – 1988. – 632 с.; Т. 3. – 1992. – 679 с.

⁹ Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. / под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – К. : Наук. думка. – Т. 1. – 2006. – 686 с.; Т. 2. – 2007. – 692 с.; Т. 3, Кн. 1. – 2008, 544 с.; Т. 3, Кн. 2. – 2008. – 640 с.

¹⁰ Померанц Г. Культ этики или диалог культур / Г. Померанц // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 – 2001 гг. – М. : "Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК", 2002. – С. 23–49.

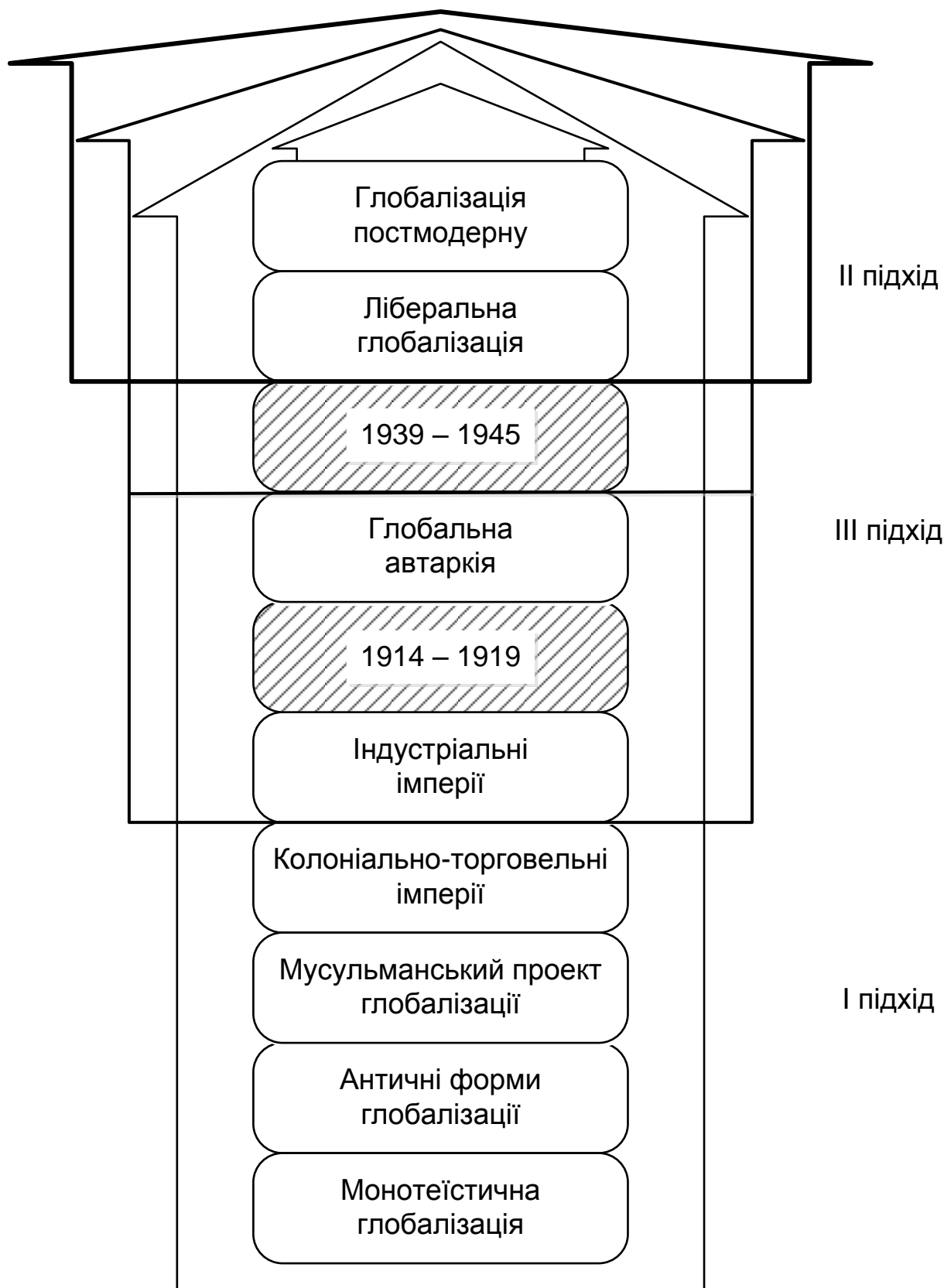

Рис. 1.2. Часові межі глобалізації¹¹

¹¹ Кальченко Т. Глобальна економіка / Т. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 8.

Залежно від контексту, в якому розглядається історичний процес глобалізації, дослідники, які працюють у вказаній парадигмі глобальних досліджень, виділяють цілу низку історичних форм глобалізації:

монотеїзм, імперсько-конфесіональні (мусульманська, християнська), індустріальна, електронно-фінансова, знаннєва;
еллінізм, "три Рима", Арабські халіфати, Великі географічні відкриття;
архаїчна, протогобальна, постколоніальна, модерна;
окреми етап історичної трансформації нарівні із крахом колоніальної та соціалістичної систем.

Окрім того визначають такі **історичні етапи глобалізації**:

глобалізація, що мляво протікала (періоди античності та середньовіччя; характеризувалася локальним характером формованих економічних структур);

глобалізація, що повільно прогресувала (епоха Великих географічних відкриттів; характеризувалася формуванням ринків, що об'єднали регіони всього світу, поширенням міжнародного розподілу праці);

біструктурна глобалізація (етап, що характеризувався розподілом світу між колоніями та імперіями, капіталістичним і комуністичним ідеологічними блоками);

органічна глобалізація (сучасна епоха, що характеризується розгортанням процесів постіндустріалізації та ноосферизації виробництва в глобальному масштабі).

На рис. 1.3 деталізовано основні компоненти "архаїчної глобалізації" згідно з Т. Кальченко.

Особливий інтерес для нас має концепція архаїчної глобалізації, запропонована відомим українським дослідником О. Білорусом¹².

Вчений виділяє кілька періодів прискорення глобалізації:

перший – створення давніх імперій, їх основою визнаються торговельні інтереси, симбіоз держави та релігії (Рим, Візантія, Китай, Київська Русь);

другий – Великі географічні відкриття, формування економічних імперій, перші глобальні корпорації (XV ст.);

третій – промислова революція (Європа, XVIII ст.) і формування міжнародних ринків;

четвертий – епоха світових війн XX ст. (1914 – 1918, 1939 – 1945), 1948 – 1989 рр. ("холодна" економічна світова війна);

п'ятий – інформаційна революція (з другої половини XX ст.).

¹² Білорус О. Экономическая система глобализма / О. Білорус. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 166.

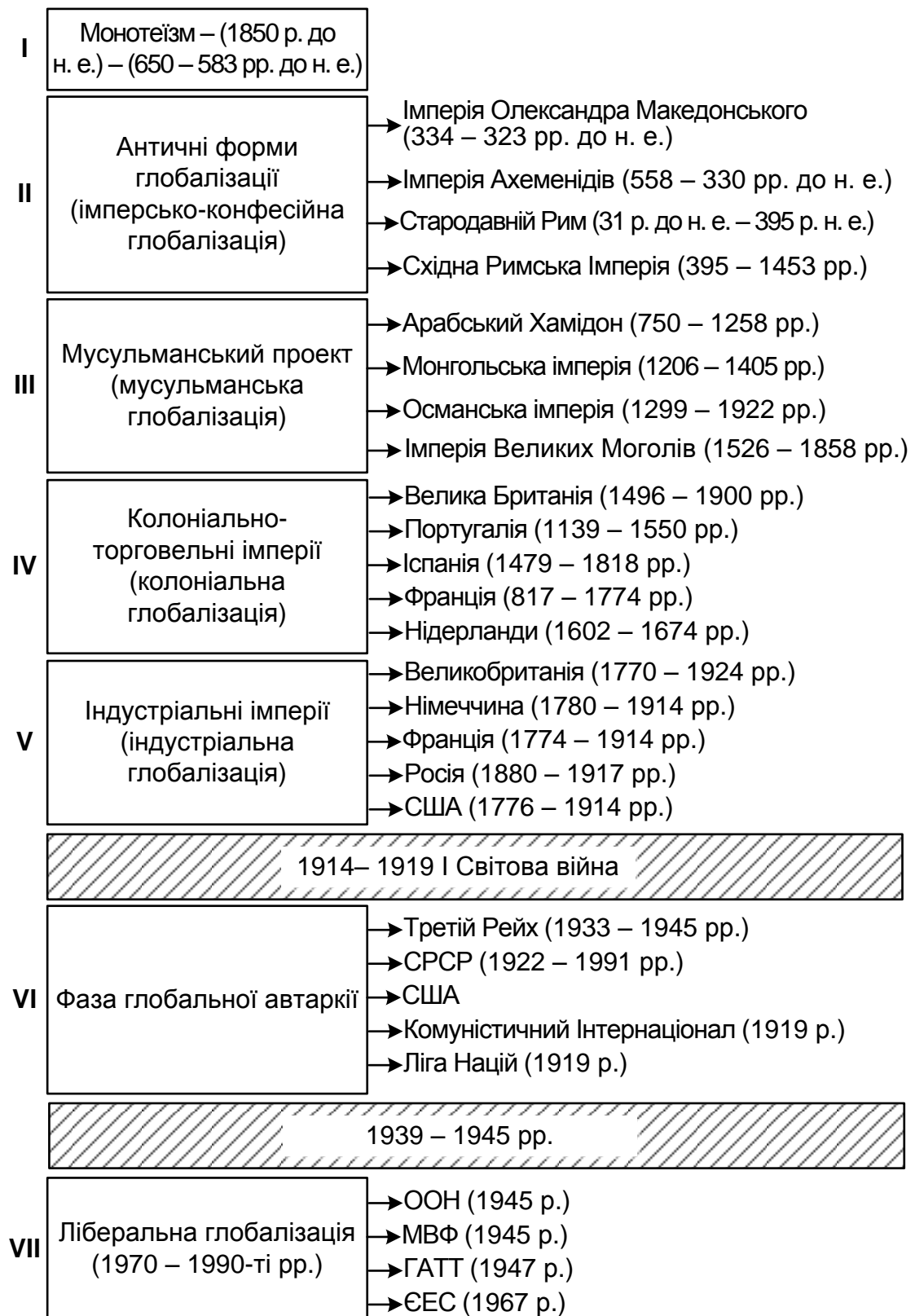

Рис. 1.3. Узагальнена схема етапів глобалізації з точки зору прибічників першої концепції¹³

¹³ Кальченко Т. Глобальна економіка / Т. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 10.

З точки зору прихильників розглянутої концепції глобалізаційні процеси розгорталися поступово, послідовно розширюючи як географічний простір, так і коло суб'єктів, залучених до них. Таке розширення є об'єктивним процесом, зумовленим станом людської цивілізації на певному етапі її розвитку.

Разом із тим **критики концепції архаїчної глобалізації** зазначають, що виділення історичних форм глобалізації виглядає не зовсім коректним, оскільки оцінка їх ролі визначається постфактум – уже з точки зору наслідків, а не тих умов, в яких діяли певні історичні суб'єкти. Локальність і спорадичність відстежуваних процесів також ставить під сумнів виправданість віднесення їх до рангу глобальних. За такого підходу риси глобальності можна надати будь-якій більш-менш значущій події.

1.2.2. Глобалізація як сучасний історичний феномен

У другому підході **глобалізація** розглядається **як сучасний історичний феномен**. До провідних прибічників цього підходу можна віднести А. Вебера¹⁴, А. Гальчинського¹⁵, А. Гейця, В. Кузнецова, Т. Левітта, Д. Лук'яненко, А. Неклессу, К. Омає, Ф. Фукуяму¹⁶, В. Ядова.

Глобалізацію пропонується розглядати як результат фундаментальних змін сучасності. Відповідно, спроби екстраполяції сучасної ситуації на події, що вже минули, як це роблять представники першого підходу, є некоректними. Отже, вади цього підходу можна визначити таким чином:

явища, що сприймаються як етапи еволюції, не є системними;

імперії з'являлись спорадично;

господарська взаємодія мала випадковий, локально-замкнутий характер;

занадто значне узагальнення терміна "глобалізація" веде до втрати ним конкретного наповнення, включення різнопланових і різномасштабних явищ, розмиває його;

відбувається поєднання **інтернаціоналізації** (класики) та **глобалізації** (сучасність).

Цілком закономірним результатом розгляду глобалізації як сучасного етапу розвитку стає й відмова від ідеї циклічності.

¹⁴ Вебер А. Б. Глобализация и устойчивое развитие: проблемное поле и возможные сценарии / А. Вебер // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 – 2001 гг. – М. : "Издательский Дом "НОВЫЙ ВЕК", 2002. – С. 107–149.

¹⁵ Гальчинский А. Кризис и циклы мирового развития / А. Гальчинский. – К. : АДЕФ-Украина, 2013. – 480 с.

¹⁶ Фукуяма Ф. Государственный порядок / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2015. – 688 с.; Фукуяма Ф. Доверие / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 733 с.; Фукуяма Ф. Отставание / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2012. – 477 с.

1.2.3. Концепція протоголобалістів

Особливе місце серед парадигм історичної еволюції глобалізації посідає концепція протоголобалістів. До певної міри вона займає проміжне місце між першим і другим підходами. Урахування критичних зауважень прибічників поглядів на глобалізацію як на сучасний процес знайшло відображення у виділенні історичного періоду протоголобалізації – періоду, коли відбувалися "приготування" світу до перетворень сучасності, що охоплюють своїм впливом усе людство.

Серед представників цього напряму зазвичай виділяють С. Аміна¹⁷, І. Валлерстайна¹⁸, Н. Ейнджела¹⁹, Р. Кобдена²⁰, П. Кругмана²¹, Д. Лала²², Б. Ліндсі²³, Д. Родріка²⁴.

Виділяють два (три – в концепції ОЕСР) етапи глобалізації:

протоголобальний – інтернаціоналізація (протоголобальна фаза, ХІХ ст.);

власне глобалізація, в тому числі:

транснаціоналізація (з 1945 р.);

глобалізація (з 1980-х рр.).

Особливого значення набувають дослідження прихильників цієї течії протоголобальної фази. В її основі визнається зближення економік на основі розвитку міжнародної торгівлі та швидке розширення міжнародної інвестиційної діяльності.

У якості головних передумов розгортання протоголобалізації виділяють: швидкий розвиток науки та техніки, передусім транспорту та засобів зв'язку (*будівництво пароплавів, залізниць, телеграфних ліній, каналів*); промислову революцію та розвиток індустріального виробництва; збереження розподілу світу на колоніальні імперії;

¹⁷ Амин С. Вирус либерализма. Перманентная война и американизация мира / С. Амин. – М. : Европа, 2007. – 168 с.; Глобализация сопротивления: борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар. – М. : УРСС, 2004. – 304 с.

¹⁸ Валлерстайн И. Мир-система Модерна : В 4-х тт. / И. Валлерстайн. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке. – Т. 1. – 2015. – 552 с.; Т. 2. – 2016. – 528 с.; Т. 3. – 2016. – 528 с.; Т. 4. – 2016. – 496 с.

¹⁹ Энджел Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / Н. Энджел. – Челябинск : Социум, 2009. – 355 с.

²⁰ Бастиа Ф. Кобден и лига. Движение за свободу торговли в Англии / Ф. Бастиа. – Челябинск : Социум, 2003. – 732 с.

²¹ Кругман П. Выход из кризиса есть! / П. Кругман. – М. : Азбука Бизнес, 2013. – 320 с.; Кругман П. Великая ложь / П. Кругман. – М. : АСТ, 2004. – 474 с.

²² Лал Д. Непреднамеренные последствия. Влияние обеспеченности факторами производства, культуры и политики на долгосрочные политические результаты / Д. Лал. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 338 с.

²³ Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного / Б. Линдси. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 416 с.

²⁴ Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики / Д. Родрик. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 576 с.

розвиток торговельних відносин і послаблення торгового протекціонізму. Саме в цей період Н. Ейнджел у роботі "Велика ілюзія" (1909 р.²⁵) висловлює ідею про неможливість конфліктів у взаємопов'язаному світі (у цей час 52 і 38 % ВВП Британії та Німеччини експортувалося);

усезагальність "Золотого стандарту";

інституційний універсалізм:

спільність переконань у доцільності економічного універсалізму та "Золотого стандарту" осіб, які відповідали за ключові рішення в усіх сферах суспільного життя;

здатність колоніальних центрів нав'язувати спільні стандарти всьому світу.

Д. Родрік звертає увагу на особливу роль у забезпеченні успіху протоглобалізації системи "Золотого стандарту" й інституційного універсалізму. Зокрема, цьому сприяло те, що **система "Золотого стандарту"** (1823 (1880) – 1914 рр.) ґрунтувалася на:

провідній ролі англійського фунта;

підтримці співвідношення між запасами золота та кількістю грошей в обігу;

фіксації вмісту золота в національній валюті;

вільному, гарантованому обміні національним банком купюр на золото, що забезпечувався паралельним обігом символічних і товарних грошей.

Ще одна важлива характеристика системи, яка містила зародки глобальності, на яку не звертає уваги більшість дослідників, але яка, за твердженням Д. Родріка, є дуже важливою – позиція центральних банків. Роль центральних банків (ЦБ) як провідників макроекономічної політики обмежувалася лише емісією грошей та забезпеченням стабільності їх золотого вмісту. Механізм стабілізації курсу валюти ґрунтувався на автоматичному корегуванні – відтік золота з країни спричиняв відносне падіння цін на товари національного виробництва за одночасним зростанням ставки процента. Результатом було зростання експорту, а отже, й притік золота. ЦБ лишалися незалежними в своїй політиці. Відповідно, їх керівництво відчувало себе швидше членами невеликого, обмеженого провідними країнами Європи клубу ЦБ, ніж суб'єктами національної економіки.

Передумовою інституційного універсалізму була спільність історичних шляхів європейської аристократії в античний і феодалний періоди й історії

²⁵ Энджел Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / Н. Энджел. – Челябинск : Социум, 2009. – 355 с.

Європи. Адже лише в період пізнього Середньовіччя та Нового часу вона почала ділитися за національними та релігійними ознаками. Відповідно, незалежно від національної приналежності європейська аристократія відрізнялася близькістю світоглядних цінностей, переконань і навичок.

Період 30-ті – 80-ті рр. ХХ ст. – стагнуюча глобалізація розділеного світу. Наслідком Першої світової війни стало руйнування одразу трьох європейських імперських утворень – Німецького, Австро-Угорського, Російського та суттєве послаблення ролі Британської імперії. Усе це призвело до зменшення економічних зв'язків між колишніми їх частинами, що отримали незалежність. Посилився протекціонізм у торговельних відносинах між провідними капіталістичними країнами. Економічна блокада, яку було встановлено в перші роки існування Радянської Росії, в подальшому – після Другої світової війни – переросла у протиборство капіталістичної (ринкової) та соціалістичної (планової) систем господарювання. Більше того, фактичний провал сподівань на швидкий розвиток економік країн, що отримали незалежність внаслідок розпаду світової колоніальної системи, відмова певної їх частини приєднатися до одного з протиборчих таборів, зумовили формування та швидкий розвиток у другій половині ХХ ст. Руху неприєднання. Країни, що приєдналися до нього, намагалися проводити власну незалежну, скоординовану міжнародну економічну політику.

Крах світової соціалістичної системи зумовив перехід до нової, **сучасної, ліберальної фази глобалізації.**

Вона характеризується як *глобалізація ліберального типу*, в основу якої закладається мінімізація перепон для транскордонного руху чинників виробництва. Особливе місце та роль тут відіграє *усунення перепон у міжнародній торгівлі шляхом лібералізації*. Технологічною передумовою стала *революція інформаційних, телекомунікаційних технологій*. Вона, в поєднанні з розвитком транспортних систем, у кінцевому підсумку зумовила *"загибель" простору*, кардинальне зменшення негативного впливу чинника географічної віддаленості на встановлення та постійну підтримку економічної взаємодії між суб'єктами господарювання. Ідейні засади включення в процес глобалізації країн, що розвиваються, були сформульовані у **Вашингтонському консенсусі** – моделі макроекономічної політики, запропонованій Дж. Вільямсоном в 1989 р. Ця модель була розроблена як пакет правил для країн Латинської Америки (ЛА), що мали на меті забезпечити їх відхід від командної моделі економічного розвитку 1960 – 1970-х рр., і прийняття принципів економічної політики, характерних для більшості розвинених

держав. Вона була рекомендована керівництвом МВФ і Світового банку (СБ) до застосування в країнах, що зазнають фінансових та економічних криз.

Поряд з численними прихильниками концепція протогобалістів має й своїх опонентів. **Критика концепції протогобалістів** спрямовується одразу за кількома напрямками. Передусім відзначається, що абсолютна більшість економічних подій етапу протогобалізації не мала загально-світових масштабів. Ті проблеми, що виникали в цей період, все ж не мали глобального (як цілісного) характеру. Швидше можна говорити про їх вплив на більш-менш значну частину людства. В основі рушійних механізмів цього періоду було зближення швидше держав, ніж окремих економічних суб'єктів.

1.2.4. Глобалізація як позачасовий процес, властивий цивілізації

Серед прихильників підходу, що розглядається, перш за все варто назвати російських вчених Е. Азорянца²⁶ та М. Чешкова²⁷.

Вчені відзначають спільне в попередніх концепціях – прив'язку до часових параметрів і розгляд глобалізації як тенденції або процесу. Тож, якщо вона – тенденція, то де інші, які результати їх взаємодії? Що є глобальне? Чим воно відрізняється від інтернаціонального?

Е. Азорянц виділяє в межах глобалізації процес і тенденції – як ціле та його частину. Глобалізація визнається процесом, цілим. У свою чергу **інтеграція** та **дезінтеграція** є узагальнювальним виразом класів тенденцій, частин процесу, що включають:

інтеграцію – транснаціоналізацію, регіоналізацію, імперіалізацію, націоналізацію, етносоціалізацію;

дезінтеграцію – етносуверенізацію, реставрацію, асоціалізацію, міграцію.

Глобалізація – мета історичного процесу.

Виділяються **родовий, племінний, етнічний, давньоімперський, монархічний, колоніальний, національний та інтернаціональний типи глобалізації.**

Інтернаціоналізація – поточний стан **глобалізації.**

Критерії оцінювання міри **інтеграції** – природний, економічний, політичний, технологічний, культурний, комунікаційний, демографічний.

²⁶ Азорянц Э. Глобализация как процесс / Э. Азорянц // Клуб ученых "Глобальный мир". Доклады 2000 – 2001 гг. – М. : ИД "НОВЫЙ ВЕК", 2002. – С. 107–149.

²⁷ Чешков М. Глобализация: контуры рамочной концепции / М. Чешков // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 – 2001 гг. – М. : ИД "НОВЫЙ ВЕК", 2002. – С. 232–256.

1.3. Господарювання та глобалізація: часові обмеження

Економічна сторона глобалізації в розглянутих підходах визнається хоча й важливою, але лише однією з її складових. Водночас за межами уваги дослідників лишаються важливі аспекти, пов'язані зі специфікою еволюції економічної форми господарювання.

Безумовно, в сучасному світі економічними відносинами просякнуті практично всі сторони суспільного буття людини. Більше того, саме економічний інтерес виступає головною рушійною силою процесів глобалізації. Разом із тим, адекватне дослідження її історичного розвитку вимагає більш уважного врахування специфіки впливу форм господарювання, що домінували в той або інший період існування цивілізації.

Однак саме ігнорування у розглянутих підходах еволюції форм господарювання суттєво обмежує їх наукову обґрунтованість. Адже акцент на економічній складовій глобалізації апіорі передбачає в історичній перспективі домінування саме цієї форми господарювання. Але економічна форма господарювання – це лише одна з його форм.

Уже з часів античності простежується традиція роз'єднання економічної та неекономічної форм господарювання. Досить згадати вчення Аристотеля²⁸, Ф. Аквінського²⁹, вихідні положення Саламанської школи³⁰, Німецької історичної школи, творчі напрацювання таких вчених, як М. Булгаков³¹, А. Ріх³², Ю. Осипов³³. Т. Седлачек розглядає еволюцію господарського світогляду від шумерського епосу, давньогрецької та християнської літератури до пошуків сучасної епохи постмодернізму. Дослідник приходять до висновку, що вихідні положення економічної науки слід шукати на стику філософії, історії, антропології, соціології та культурології. У кінцевому підсумку серцевина проблеми стосується співвідношення добра та зла³⁴.

Отже, варто розібратися у співвідношенні понять **економіка** та **господарювання**.

²⁸ Аристотель. Политика / Аристотель // Аристотель. Сочинения в 4-х т. Т. 4. – М. : Мысль, 1983. – С. 375–644.

²⁹ Булгаков С. История экономических и социальных учений / С. Булгаков. – М. : Астрель, 2007. – С. 119–224; Зейпель И. Хозяйственно-этические взгляды отцов церкви / И. Зейпель. – М. : Путь, 1913. – 334 с.

³⁰ Афанасьев Л. Экономическая мысль в Испании XVI века – Саламанская школа / Л. Афанасьев // Экономика и математические методы. – Т. 40. – 2004. – № 4. – С. 26–58.

³¹ Булгаков С. Философия хозяйства / С. Булгаков // Булгаков С. Сочинения в 2-х т. Т. 1 Философия хозяйства. Трагедия философа. – М. : Наука, 1993. – С. 47–308.

³² Рих А. Хозяйственная этика / А. Рих. – М. : Посев, 1996. – 810 с.

³³ Осипов Ю. Философия хозяйства / Ю. Осипов. – М. : Юристъ, 2001. – 624 с.

³⁴ Седлачек Т. Экономика добра и зла. В поисках смысла экономики от Гильгамеша до Уолл-стрит / Т. Седлачек. – М. : АД Маргинем Пресс, 2016. – 544 с.

Під **господарюванням** розуміють цілеспрямовану діяльність людини з відтворення власного існування. Виділяють **доекономічний**, (архаїчний, *натуральне господарство*), **економічний** та **постекономічний способи господарювання**. Варто нагадати їх визначення.

Доекономічний (архаїчний, натуральне господарство) спосіб господарювання – спосіб господарювання в межах невеликих соціальних груп, заснований на безпосередньому обміні результатами праці, що підтримується на основі довготривалих (пожиттєвих) відносин учасників.

У свою чергу, **економічний спосіб господарювання** – спосіб господарювання заснований на спеціалізації та розподілі праці, що опосередковуються товарно-грошовими відносинами.

Особливого значення в специфічних умовах сучасної глобалізації набуває **постекономічний спосіб господарювання** – спосіб господарювання, що ґрунтується на зростанні ролі та значення нематеріальних мотиваторів участі людини у процесі суспільного відтворення в умовах високорозвинених економік, здатних забезпечити посунання до мотивації самоактуалізацією за пірамідою потреб, запропонованою А. Маслоу.

Ключова відмінність між способами господарювання полягає в мотивації участі людини в суспільному розподілі праці, будь то на рівні окремого племені, роду, сім'ї, деперсоніфікованих відносин у більш широких соціальних співтовариствах, на рівні глобального руху товарів і послуг. К. Поланьї простежує еволюцію систем соціальної інтеграції з давніх часів до епохи домінування економічного способу господарювання³⁵.

Господарча діяльність охоплює всі періоди історії людства. Звісно, чергу форми господарювання, що домінували, еволюціонували від натуральної до економічної та постекономічної. Процес формування останньої активно розгортається в розвинених країнах і безпосередньо впливає на хід сучасної глобалізації. Відмінності між способами господарювання найбільш яскраво проявляються в формах руху благ, що превалюють за певних форм господарювання (табл. 1.1).

В умовах **натурального господарювання** рух благ відбувається через **дар**³⁶ або **трату**³⁷. У першому випадку мова йде про безпосередню

³⁵ Поланьї К. Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени / К. Поланьї. – СПб. : Алетей, 2002. – 320 с.; Поланьї К. Экономика как институционально оформленный процесс / К. Поланьї // "Великая трансформация" Карла Поланьї: прошлое, настоящее и будущее. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2006. – С. 55–91.

³⁶ Мосс М. Очерк о даре / М. Мосс // Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. – М. : Восточная литература, 1996. – С. 83–222.; Годелье М. Загадка дара / М. Годелье. – М. : Восточная литература, 2007. – 295 с.

взаємодію між учасниками виробничого процесу. Водночас **через трату відбувається перехід саме на глобальний рівень**. Адже якщо **дар** – це **інструмент встановлення персоніфікованих зв'язків, взаємних зобов'язань між членами певної обмеженої групи**, то **трат** забезпечує вихід за її межі, будь то сусіднє плем'я або зовнішні природні сили, піднесення яким покликане встановити зв'язок з потойбічними силами, що здатні допомогти людині в її повсякденному бутті.

Таблиця 1.1

Базові інститути руху благ³⁸

Критерій	Обмін	Перерозподіл	Дар	Трата
1	2	3	4	5
<i>Спосіб господарювання</i>	Економічний, товарний	Економічний, азіатський	До-, постеконічний	До-, постеконічний
<i>Статус контрагентів</i>	Покупець і продавець	Центр і периферія	Дарувальник /обдарований (донор/реципієнт)	Отримувач/прохач
<i>Зв'язки</i>	Ринкові	Територіальні	За спорідненістю	За спорідненістю та територіальні
<i>Організаційна основа</i>	Деперсоніфікований, горизонтальні контакти	Вертикальна супідрядність	Горизонтальні персоніфіковані мережі, може породжувати ієрархію	Вертикальна залежність, горизонтальні зв'язки
<i>Мета</i>	Максимізація прибутку	Відтворення суспільства	Відтворення групи	Відтворення та розвиток співтовариства
<i>Передумова</i>	Розподіл та індивідуалізація праці в суспільстві	Диференціація владних і статусних позицій	Диференціація ресурсних можливостей групи	Диференціація ресурсних можливостей соціоприродної системи відтворення
<i>Капітал</i>	Економічний	Адміністративний	Соціальний	Соціоприродний
<i>Примус</i>	Економічний	Організаційно-управлінський	Соціальний	Соціоприродний

³⁷ Батай Ж. Проклятая доля / Ж. Батай. – М. : Логос, 2003. – 208 с.

³⁸ Липов В. Множественность денежных систем как инструмент гетерогенизации институциональной составляющей СЭС / В. Липов // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2013. – № 1.– С. 29.

1	2	3	4	5
<i>Механізм примусу</i>	Формальні санкції та неформальні силові методи	Формальні санкції	Позбавлення довіри, соціальна ізоляція	Неформальні санкції, покарання з боку вищих сил
<i>Основний принцип</i>	Еквівалентність угоди	Центричність	Симетричність дарів	Взаємність

1.3.1. *Форми руху благ і глобальне господарювання*

В умовах **економічної, редистрибутивної, планової** форми господарювання (Азійський спосіб виробництва, соціалістична система) акцент ставиться на **перерозподілі, редистрибуції** економічних благ³⁹. Держава виступає в якості власника засобів виробництва та забезпечує перерозподіл суспільного продукту. На ранній, доіндустріальній стадії розвитку це відбувалося за рахунок зосередження в руках держави власності на землю. Відповідно, вона отримувала право на перерозподіл частини виробленого продукту. Саме таким чином забезпечувалась можливість будівництва й експлуатації іригаційних систем (цивілізації великих рік), будівництво оборонних споруд (Велика китайська стіна), забезпечення військової потуги (Османська імперія). Планова економіка ґрунтувалася на системі державного планування, коли державні підприємства отримували сировину та розподіляли вироблену продукцію згідно з державним замовленням.

Економічна ринкова форма господарювання ґрунтується на ринковому **обміні** благами (товарами) за посередництва товарно-грошових відносин.

Уже з 70-х рр. ХХ ст. у розвинених країнах Заходу розпочався процес формування **постекономічного способу господарювання**⁴⁰. В його основі – кардинальна зміна мотивації участі окремої людини в процесі суспільного відтворення. Науково-технічний прогрес, що приводить

³⁹ Поланьї К. Великая трансформация. Политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьї. – СПб. : Алетейя, 2002. – 312 с.; Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X-Y-теорию / С. Кирдина. – СПб. : Нестор-История, 2014. – 468 с.; Семёнов Ю. Политарный ("Азиатский") способ производства: сущность и место в истории человечества и России / Ю. Семёнов. – М. : Волшебный ключ, 2008. – 401 с.

⁴⁰ Иноземцев В. За пределами экономического общества / В. Иноземцев. – М. : Academia–Наука, 1998. – 640 с.;

до кардинального зростання продуктивності праці, об'єктивно забезпечує просування цих суспільств пірамідою потреб А. Маслоу до рівня, на якому визначальною ролі набуває мотивація самовираженням. Отже, в нових умовах, поряд з суто економічною матеріальною (грошовою, заробітна плата, прибуток) мотивацією, зростає роль і значення мотивації самоактуалізації, визнання суспільної людської сутності суб'єкта господарювання через його включення в суспільний відтворювальний процес. Цьому сприяє й кардинальна перебудова змісту та форм організації людської праці в сучасній економіці. Адже в історію відходить важка, монотонна фізична праця. Їй на зміну приходять праця, що вимагає творчих зусиль, постійного дружнього спілкування з людьми, що тебе оточують. У сучасній економіці безумовний пріоритет отримують ті представники таких масових професій, як менеджер, маркетолог, консультант, які досконало володіють якостями справжнього актора, письменника, художника, є Творцями з великої літери. Відповідно, поряд зі збереженням обмінних відносин, відбувається поступове зростання значення таких форм суспільного руху благ, як *тратта, дар*⁴¹. Більш того, вчені зазначають інтенсивне розповсюдження парадоксальної ситуації, коли людина, вмотивована самим процесом своєї праці, яка отримує задоволення від її здійснення, для якої матеріальний аспект мотивації праці відходить на другий план, отримує в кінцевому підсумку більшу матеріальну винагороду. Адже сприйняття праці не як виснажливого обов'язку, який необхідно перетерпіти та про який варто забути після завершення робочого дня, а як справи, що приносить насолоду та захоплює всю людину, забезпечує майже мимовільне зростання професійної майстерності, а отже, й успіх в умовах ринкової конкуренції.

Чи можна вважати глобальною економіку на ранніх етапах її становлення?

Глобальна економіка зароджується з початком руху економічних благ на далекій відстані. В обмін потрапляли лише ті товари, які в умовах замкнутого натурального господарства не можна було створити власними силами. Кліматичні умови, наявність або відсутність певних природних копалин зумовлювали необхідність і можливість включення певних регіонів у процеси взаємодії. Саме таким чином у надрах натурального господарства й зароджуються елементи економічної форми господарювання. Отже, ми маємо справу не просто зі співпадінням у часі періодів зародження

⁴¹ Хайд Л. Дар. Как творческий дух преобразует мир / Л. Хайд. – М. : Поколение, 2007. – 480 с.

глобальної економіки й економіки як такої. Розгортання процесів економічної глобалізації дає поштовх розвитку економічній формі господарювання. Саме в міжнародній торгівлі концентрувались (на першому етапі їх зародження) власне економічні, ринкові, обмінні відносини. Зміна форм господарювання складає етапи формування глобального господарства.

У табл. 1.2 поданий зв'язок між формами глобалізації, суб'єктами, які виступали її провідниками та носіями у відповідний період, формами руху благ і формами господарювання.

Таблиця 1.2

Форми глобалізації та їх ключові складові

Форма глобалізації	Суб'єкти глобалізації	Системоутворювальні суб'єкти	Форма руху благ	Форма господарювання
<i>Монотеїзм, імперсько-конфесіональна</i>	Купецтво, релігійні діячі	Імперії	Дар, трата, редистрибуція, рух благ на далекі відстані, обмін	Натуральна
<i>Індустріальна</i>	Торговельні компанії	Імперії, ТНК	Вільний та регульований обмін	Економічна
<i>Електронно-фінансова, знаннєва</i>	ГВС, ГЛДВ	ПРК, ТНК, ТНБ, ІТ корпорації	Обмін, дар, трата	Економічний, постеконічний

1.3.2. Парадокс історичної еволюції глобалізації

Глобалізація початково проявляється як **глобальна господарча уособленість**, об'єктивно зумовлена домінуючим способом господарювання (натуральне хазяйство) та недосконалістю матеріально-технічних засобів. Однак у ході еволюції вона перетворюється на **глобальну господарчу єдність, цілісність**, в якій виявляються задіяними всі суб'єкти, незалежно від характеру та мотивації їх діяльності, – від натурального (домогосподарство), економічного (фірма, держава) до постеконічного (НКО).

Економіка, глобальна економіка та глобальне господарювання.

Поява в межах натурального господарства елементів економічної форми господарювання, прискорення її розвитку в пізньому Середньовіччі

(Італійські міста-республіки, Республіка об'єднаних провінцій), становлення з останньої чверті XVIII ст. економічної, ринкової форми господарювання у якості домінуючої (спочатку в Англії, а надалі в провідних країнах Європи) склало підставу для прискорення процесів глобалізації. Суспільний розподіл праці просувається на міжнародний рівень. Сьогодні вже держави та цілі континенти включаються в міжнародний розподіл праці, спеціалізуючись на виробництві певних товарів і задовільнені потреб у них усього глобалізованого світового господарства.

Глобалізація господарчої діяльності передбачає як безпосередню, так і опосередковану взаємодію різних цивілізацій як елементів єдиного глобального простору. Відповідно, вона не обмежується обміном товарами та послугами. Через інтенсифікацію інформаційної взаємодії, кардинальне зростання обсягів міграційних потоків відбувається постійний обмін культурними надбаннями людської цивілізації.

1.4. Глобалізація в системі понять міжнародної економіки

Термін *глобалізація* швидко увійшов у повсякденний обіг і використовується для характеристики різних складових життя сучасного суспільства. Він посідає власне місце серед системи понять, що відображають різноманітні складові сучасної міжнародної взаємодії. Відповідно, набуває актуальності розуміння ролі та місця в ній економічної глобалізації, місце цього терміну в системі понять, що відображають різні сторони міжнародних економічних відносин. Зосередимо увагу на таких поняттях, як *світова економіка, міжнародні економічні відносини, міжнародна економіка, International Economics, міжнародна економічна інтеграція, регіоналізація (глокалізація), інтернаціоналізація, глобальна економіка, глобальне хазяйство*.

У термінах *міжнародна, світова економіка, МЕВ, International Economics* єдність об'єкта – міжнародної економіки як явища господарчого життя поєднується зі специфікою предмету дослідження. У науковій та навчальній дисципліні *міжнародні економічні відносини (МЕВ)* у якості предмета виступають відносини між окремими країнами, регіонами, економічними об'єднаннями, макро- та мікроекономічними суб'єктами, ТНК. Нагадаємо, що до них відносяться міжнародні торгівля, кредит, інвестиції,

рух технологій та робочої сили, кооперація виробництва, валютні відносини, розрахунки за постачання товарів і послуг. **Світова економіка** зосереджується на дослідженні природно-ресурсного потенціалу, особливостей господарювання в окремих країнах, регіонах світу, світовому господарстві в цілому, потенціалу взаємодії, тенденцій його розвитку. У свою чергу, **міжнародна економіка** охоплює своїм предметом світову **економіку** та **міжнародні економічні відносини**. У межах інтересу її досліджень виявляються як середовище міжнародної економічної діяльності, економічні суб'єкти, що вступають у міжнародну взаємодію, так і сам процес МЄВ. Суттєву специфіку має **International Economics** – особливий практичний підхід до дослідження проблем міжнародної економічної взаємодії, що передбачає просунутий рівень знань у галузі міжнародних економічних відносин і концентрує увагу на розробленні теоретичних моделей функціонування міжнародної економіки та міжнародної економічної взаємодії.

Урахування явища розвитку специфічних форм міжнародної економічної взаємодії на локальному, регіональному рівні або рівні взаємодії між окремими, віддаленими регіонами світового господарчого комплексу зумовили появу такого явища, як **регіоналізація (глокалізація)**, та наукової та навчальної дисципліни "Міжнародна економічна інтеграція".

Під **регіоналізацією (глокалізацією)** ми розуміємо цілеспрямоване, послідовне, кероване на національному, міжнаціональному та наднаціональному рівнях поглиблення міжнародних зв'язків у межах компактного, регіонального простору. Вона передбачає утворення інтеграцій угруповань, розташованих на певній території (регіональна інтеграція) або у віддалених регіонах світу (міжрегіональна інтеграція) через уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на рух товарів, капіталів і робочої сили. Регіоналізацію можна вважати формою багатомірної глобалізації, коли на єдиній території чи в межах кількох віддалених територій в одній або декількох сферах господарювання поєднуються одна та навіть кілька цивілізаційних моделей.

Відтак, **міжнародна економічна інтеграція (МЕІ)** як форма міжнародної економічної взаємодії передбачає утворення міжнародних інтеграційних об'єднань на рівні національних економік або окремих економічних суб'єктів із метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі якого – економічний інтерес самостійних суб'єктів господарювання,

міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки. У табл. 1.3 подані відмінності між глобалізацією та міжнародною економічною інтеграцією.

Таблиця 1.3

Глобалізація й інтеграція

Критерії порівняння	Інтеграція	Глобалізація
<i>Джерело процесу</i>	Цілеспрямована діяльність	Процес, одночасно спонтанний та керований
<i>Основні суб'єкти</i>	Національні, міжнародні та наднаціональні органи	Національні, міжнародні та мікроекономічні суб'єкти
<i>Просторові характеристики</i>	Регіональні та міжрегіональні	Глобальні, загальносвітові
<i>Пріоритетні інструменти</i>	Наднаціональні уніфіковані	Національний мультилатералізм
<i>Порядок включення окремих сфер соціальної взаємодії</i>	Починається з економічної та політичної сфер	Паралельно протікає в економічній, політичній, соціокультурній сферах

У свою чергу, **економічна глобалізація** є процесом перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перепон між економіками окремих країн. Основою цього процесу є діяльність мікроекономічних суб'єктів, яка стимулює реагування національних, міжнародних і наднаціональних структур. Акцент ставиться на відмінності організаційних механізмів глобалізації та МЕІ.

Інтернаціоналізація – активізація участі країни у світовому хазяйстві, поглиблення економічних зв'язків між народами на рівні міждержавних інститутів. Термін з'явився у працях засновників – класиків соціології в період індустріалізації та закріплення домінування економічних, ринкових відносин.

Національно-державний чинник і категорії МЕВ

Міжнародна економіка – міждержавні (макро- та мікро-) економічні відносини. Важлива приналежність до певної країни.

Міжнародна економічна інтеграція – міжнародна економіка + регіоналізм + ключова роль макроекономічних суб'єктів.

Зовнішньоекономічна діяльність – міжнародна економіка, транскордонне співробітництво, мікроекономічні суб'єкти.

Інтернаціоналізація – міжнародний, міждержавний характер міжнародних економічних відносин.

Глобалізація – поєднання державних і недержавних форм, єдність простору взаємодії.

1.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. У чому полягає відмінність понять "глобалізація", "глобалізм", "глобалістика"?
2. Назвіть і охарактеризуйте особливості основних підходів до розуміння історичної еволюції глобалізації.
3. Розкрийте змістовність концепції глобалізації як зміни форм історичного процесу.
4. У чому полягає сутність концепції глобалізації як сучасного економічного феномену, чим обґрунтовується його істинність?
5. Покажіть сильні та слабкі сторони концепції протогобалістів.
6. Охарактеризуйте концепцію глобалізації як позачасової якості цивілізації.
7. Проаналізуйте недоліки пропонованих підходів до визначення історичних витоків глобалізації з точки зору розрізнення форм організації господарської діяльності людини.
8. Опишіть особливості глобалізації з точки зору концепції еволюції форм господарювання.
9. Охарактеризуйте трату як інструмент глобалізації.
10. У чому проявляється парадокс історичної еволюції глобалізації?
11. Яким чином співвідносяться з поняттям глобалізація основні елементи категоріального ряду міжнародної економіки?

Питання для дискусії

Пояснення до виконання завдання

Для дискусійного обговорення в межах кожної теми пропонуються найбільш складні проблеми, що стосуються різних аспектів інтеграційних процесів у сучасному світі. Вони не мають однозначного вирішення, тому завдання студентів полягає в пошуку чинників, що зумовлюють можливі альтернативні варіанти їх розв'язання.

1. Ким би ви бажали бути – багатим в бідній країні чи бідним в багатій?
2. До якої групи знань (цілісних, мозаїчних, фрагментованих), на вашу думку, можна віднести знання про процеси глобалізації?
3. Якій з підходів до висвітлення історичних рамок глобалізації можна вважати найбільш продуктивним?

Тематика есе

1. Б. Ліндсі про особливості та проблеми ліберального етапу глобалізації.
2. Глобалізація, кризи та цикли світового розвитку (за дослідженнями А. Гальчинського, К. Рейнхарта та Н. Фергюсона).
3. Глобалізація: витоки та наслідки нерівності між народами (за Ч. Тілі, Е. Райнертом, Д. Нортон, В. Мак-Нілом, Г. Кларком, Дж. Даймондом, Дж. Голдстоуном, Дж. Аррігі). Обмеження та шанси для підприємства.
4. Дж. Голдстоун про витоки еволюції ролі Заходу в процесі глобалізації.
5. Еволюція світової торгівлі як елемента глобалізації в концепціях У. Бернстайна й Е. Райнерта.
6. Значення концепцій інституційної організації систем господарювання К. Поланьї та В. Іноземцева для розуміння історичного місця економічної глобалізації.
7. Історія міжнародних економічних відносин та еволюція процесу економічної глобалізації (за А. Філіпенко).
8. Історія та перспективи глобалізації на китайський лад (за дослідженнями Г. Мензіса та Дж. Аррігі).
9. Кліометрія як наука про історію глобалізації (за Е. Меддісоном).
10. Концепція світ-системного аналізу Дж. Аррігі та визначення перспектив інтеграції вітчизняних підприємств у глобальну економіку.
11. Місце концепції етногенезу Л. Гумільова у формуванні уявлень про сутність і змістовність глобалізації.

Дайте визначення поняттям

Пояснення до виконання завдання

Ґрунтуючись на знаннях, отриманих у процесі вивчення теми, спробуйте самостійно дати визначення відповідного терміна. Після цього зверніться до термінологічного словника, який подано в посібнику. Порівняйте вашу відповідь з тією, що пропонується в ньому. У випадку розбіжностей, проаналізуйте, які аспекти змістовного наповнення поняття віднайшли відображення у вашій відповіді, а які ні, що вони дають для розуміння відповідного явища. Якщо ваше визначення виявилось більш широким, спробуйте обґрунтувати доцільність такого розширення з точки зору повнішого й адекватного розкриття змістовності поняття.

Архаїчна глобалізація – _____.
Глобалізація – _____.
Глобалізм – _____.
Глобалістика – _____.
Глобальність – _____.
Господарювання – _____.
Економічна глобалізація – _____.
Економічний спосіб господарювання – _____.
Міжнародна економічна інтеграція (MEI) – _____.
Натуральний спосіб господарювання – _____.
Протоглобалізація або ранньомодерна глобалізація – _____.
Регіоналізація (глокалізація) – _____.

Які поняття характеризують подані визначення?

Пояснення до виконання завдання

Пропонована вправа є протилежною до попередньої. Складність і якість її виконання в значній мірі залежить від того, наскільки ґрунтовно ви опрацювали матеріал. Звернення до термінологічного словника після виконання завдання дозволить вам самостійно перевірити рівень засвоєння основного термінологічного апарату теми. У випадку помилкових відповідей проаналізуйте змістовне наповнення термінів, з визначенням яких виникли проблеми.

Ідеологічна концепція, що затверджує панування світового ринку як чинника, що зумовлює всі інші аспекти глобалізації, – _____
_____.

Одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний зі становленням економічної форми господарювання у якості домінуючої, що забезпечив бурхливе зростання торговельно-економічних зв'язків між економічними суб'єктами, розташованими в різних регіонах земної кулі та безпосередньо передував появі так званої "сучасної глобалізації", – _____
_____.

Одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний з абсолютним домінуванням натурального способу господарювання, – _____
_____.

Поглиблення зв'язків на регіональному, локальному рівнях; утворення інтеграційних угруповань, розташованих на певній території, через

уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів і робочої сили; форма багатовимірної глобалізації, коли на єдиній території, в рамках однієї або декількох сфер господарювання може співіснувати ряд конкуруючих цивілізаційних моделей, – _____.

Процес включення в систему транснаціональної взаємодії в якості рівноправних партнерів нарівні з національними державами цілого ряду акторів як мікро-, так і міжнародного рівня; історичне явище, в різних формах на різних етапах розвитку техніки та соціуму, що супроводжувало історію людства; процес, що трансформує певні регіони світу, – _____.

Процес перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перешкод між економіками окремих країн, в основі якого – діяльність мікроекономічних суб'єктів, що викликає реагування національних міжнародних і наднаціональних структур, – _____.

Ситуація подолання обмежень, що накладаються національно-державними кордонами, формування єдиного глобального суспільства, – _____.

Спосіб господарювання заснований на спеціалізації та розподілі праці, що опосередковуються товарно-грошовими відносинами, – _____.

Спосіб господарювання, заснований безпосередньому обміні результатами праці в рамках невеликих спільнот, соціальні зв'язки в яких мають яскраво виражений особистий характер, – _____.

Узагальнена назва наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації; наука про планетарні закономірності, перспективи та проблеми розвитку людської цивілізації як єдиного цілого – _____.

Цілеспрямоване утворення міжнародних інтеграційних об'єднань, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі якого – координація економічних інтересів, інститутів і взаємодії самостійних економічних суб'єктів; міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки на регіональному та міжрегіональному рівнях – _____.

Цілеспрямована діяльність людини з відтворення власного існування – _____.

Ситуаційні завдання

Пояснення до виконання ситуаційних завдань

Ситуаційні завдання залежно від глибини засвоєння теми, що вони покликані забезпечити, розподіляються на стереотипні, діагностичні й евристичні. Усі три групи завдань призначені сприяти поєднанню теоретичних знань з практикою протікання глобалізаційних процесів у сучасному світі. Стереотипні завдання мають сприяти закріпленню отриманих знань з окремих питань теми. Діагностичні завдання призначені допомогти формуванню вміння використовувати отримані знання в процесі пошуку можливих шляхів вирішення конкретної ситуації, аналізу проблеми. Евристичні завдання створюють можливості для закріплення засвоєних знань і вмінь і формування навичок їх творчого використання у процесі вирішення проблем, що постають в процесі розгортання МЕІ. Пропонуються варіанти завдань на встановлення правильного співвідношення, розрахункові завдання та завдання на розвиток аналітичних здібностей шляхом аналітичного оперування з матеріалом, засвоєним у процесі вивчення поточної та попередніх тем дисципліни.

Стереотипні завдання

Пояснення до виконання стереотипних завдань

Стереотипні завдання покликані сприяти засвоєнню основного матеріалу теми шляхом активізації опрацювання ключових його складових у процесі розв'язання відповідних ситуацій-проблем.

1. Використовуючи свої знання про історичні форми глобалізації, охарактеризуйте з точки зору глобалізаційного процесу такі моменти світової історії:

- а) торгова експансія старогрецьких міст-держав – _____;
- б) розквіт і падіння Візантійської імперії – _____;
- в) поширення ісламу на Близькому Сході та його перетворення на державну релігію – _____;
- г) завоювання Сибіру Єрмаком – _____;
- д) історія становлення й розпаду Священної Римської імперії – _____;
- е) морські подорожі Васко да Гами, Колумба, Магеллана – _____;
- ж) перетворення Великобританії на промислову майстерню світу – _____;

- з) відмова Великобританії від військової бази в Сінгапурі – _____;
- и) руйнування Берлінської стіни – _____;
- к) світові кризи 1998, 2008 рр. – _____;
- л) загострення у рамках СОТ суперечностей між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, у сфері захисту прав інтелектуальної власності – _____.

2. Які форми руху благ відповідають поданим прикладам господарських операцій та як можна їх співвіднести з характером еволюції процесу глобалізації? Установіть правильне співвідношення та поясніть свою відповідь.

- А) розподіл результатів полювання у рамках племені;
- Б) жертвопринесення;
- В) регулярні морські експедиції аборигенів Полінезії (за дослідженнями Б. Малиновського);
- Г) будівництво пірамід;
- Д) функціонування іригаційних систем в древніх імперіях;
- Е) торгові відносини у рамках Ганзейського союзу;
- Ж) "вільна" міжнародна торгівля;
- З) участь міжнародних волонтерських організацій у боротьбі з наслідками спалаху хвороби Ебола;
- И) квотування та тарифікація в міжнародній торгівлі;
- К) смартфон від батьків як заохочення за хорошу успішність;
- а) дар;
- б) трата;
- в) рух благ на далекі відстані;
- г) редистрибуція;
- д) ринковий обмін;
- е) регульований обмін?

3. Яку сторону процесу взаємодії у рамках світової економіки відбивають такі поняття:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) інтернаціоналізація;
- д) глобалізація;
- е) економічна глобалізація;
- ж) зовнішньоекономічна діяльність?

Діагностичні завдання

Пояснення до виконання діагностичних завдань

Діагностичні завдання покликані сприяти формуванню вмінь використання студентами отриманих теоретичних знань для аналізу конкретних ситуацій, винесення власного "діагнозу" ситуації, висновків та пропозицій.

1. Установіть правильне співвідношення між відповідними критеріями порівняння глобалізації та інтеграції:

1) регіональні та міжрегіональні; 2) паралельно протікає в економічній, політичній, соціокультурній сферах; 3) наднаціональні уніфіковані; 4) одночасно спонтанний і керований; 5) національні, міжнародні та наднаціональні органи; 6) загальносвітові; 7) розпочинається з економічних і політичних; 8) цілеспрямована діяльність; 9) національний мультилатералізм; 10) національні, міжнародні та мікроекономічні суб'єкти. Заповніть табл. 1.4

Таблиця 1.4

Глобалізація та міжнародна економічна інтеграція

Критерії порівняння	Інтеграція	Глобалізація
<i>Джерело процесу</i>		
<i>Основні суб'єкти</i>		
<i>Просторові характеристики</i>		
<i>Пріоритетні інструменти</i>		
<i>Порядок входження окремих сфер соціальної взаємодії</i>		

1. Зіставте поняття глобальність, глобалізація, глобалізм, глобалістика. Результати оформіть у вигляді табл. 1.5

Таблиця 1.5

Змістовні відмінності понять категоріального ряду "глобалізація"

Зріз буття	Глобальність	Глобалізація	Глобалізм	Глобалістика
<i>Явище</i>				
<i>Сутнісне</i>				
<i>Дійсне</i>				
<i>Відношення до економіки</i>				

Евристичні завдання

Пояснення до виконання евристичних завдань

Евристичні завдання призначені для формування у студентів навичок творчого використання отриманих знань у процесі розв'язання різноманітних проблем, що можуть породжуватися глобалізацією. У ході їх виконання студент повинен зіставити знання, набуті в процесі вивчення теми, із гіпотетичною проблемною ситуацією та запропонувати своє власне бачення можливостей і шляхів використання знань для її подолання.

1. Використовуючи ваші знання про основні способи господарювання та базові інститути руху благ, заповніть табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Базові інститути руху благ

Форма	Обмін	Перерозподіл	Дар	Трата
<i>Спосіб господарювання</i>				
<i>Статус контрагентів</i>				
<i>Зв'язки</i>				
<i>Організаційна основа</i>				
<i>Мета</i>				
<i>Передумова</i>				
<i>Капітал</i>				
<i>Примус</i>				
<i>Механізм примусу</i>				
<i>Основний принцип</i>				

2. Використовуючи ваші знання про основні історичні форми глобалізації в концепції "Архаїчної глобалізації", опишіть їх в категоріях економічної науки та теорії еволюції форм господарювання. Подайте результат у вигляді заповнених елементів табл. 1.7.

Таблиця 1.7

"Архаїчна глобалізація" в категоріях економічної науки

Форма глобалізації	Суб'єкти глобалізації	Системоутворювальні суб'єкти	Форма руху благ	Спосіб господарювання

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

Пояснення щодо розв'язання

Подані висловлювання мають безпосереднє відношення до теми, що вивчається. Вони можуть правильно відбивати її зміст, а можуть або в цілому, або в окремих своїх частинах бути помилковими. Завдання студента – критично оцінити кожне з них і винести власний висновок: правильні вони або помилкові.

1. В концепції протогобалізації визначають історичні етапи глобалізації: що мляво протікала; що повільно прогресувала; біструктурної глобалізації; органічної глобалізації.

2. Системоутворювальними суб'єктами в концепції глобалізації як зміни форм історичного процесу визнаються сильні "соціальні одиниці", пов'язані між собою єдиними вірою, владою або комерційними інтересами.

3. Е. Азорянц в своїй концепції глобалізації як позачасового процесу, властивого цивілізації, виділяє в її межах процес і тенденції – як ціле та його частину. Глобалізація визнається процесом як цілим. У свою чергу, інтеграція та дезінтеграція є узагальнювальним виразом класів тенденцій, частин процесу.

4. Зміна форм господарювання складає етапи формування глобального господарства.

Навчальна гра

Пояснення до виконання завдання

Навчальна гра є спрощеним варіантом рольової або ділової гри. Вона покликана активізувати аудиторну роботу всієї групи та сприяти формуванню навичок роботи в команді шляхом колективного вирішення певного навчального завдання. Гра проводиться на основах змагальності. На початку гри студенти розподіляються на дві або більшу кількість команд. Принципи поділу на команди можуть варіюватися. Серед них: розташування студентів у списку групи, в аудиторії, в ряду, колір волосся або одягу, звички та вподобання студентів і т.п. Склад команд, які беруть участь в різних іграх, повинен змінюватися. Команди виділяють лідерів, в обов'язки яких входить організація спільної роботи членів команди, представництво її інтересів перед суперниками, розподіл отриманих командою балів між її членами. Критерій розподілу – ступінь активності

учасників у підготовці відповідей та опануванні суперникам. Залежно від мети та тематики гри конкретні завдання може ставити керівник гри, члени команди суперника. Більш ускладнений варіант гри може передбачати персоналізацію у складі команд осіб, які ставлять чергові завдання (запитання) та членів команди – суперника, які повинні на них відповісти. У якості призу активні члени команди-переможця отримують бали. Максимальна кількість балів, яку може тримати за одну навчальну гру команда, що перемогла, – 6. Бали розподіляються між її членами залежно від їх внеску в перемогу. Тривалість навчальної гри – 10 – 15 хвилин.

Навчальна гра "Глобалізація в системі понять міжнародної економіки"

Мета гри – закріплення знань про сутність і змістовне наповнення поняття "економічна глобалізація" та його місце в категоріальному ряді, що відбиває основні складові міжнародної економіки.

На початку гри група ділиться на команди.

Та команда, яка починає, називає термін, що характеризує певні складові міжнародних економічних відносин. Команда-суперник повинна пояснити його сутність і змістовність, навести стислу характеристику та призначення, показати, в чому полягає його специфіка та місце у категоріальному ряді понять, які характеризують різні сторони міжнародних економічних відносин, спільне та відмінне з терміном "глобальна економіка". Команда, що ставила питання, оцінює правильність і повноту відповіді, у разі необхідності наводячи коректне трактування та пояснення тих складових відповіді суперника, які вважає некоректними. Після завершення відповіді ця команда пропонує своє поняття – завдання для першої команди.

За кожне правильно сформульоване завдання (поняття, яке необхідно охарактеризувати) та правильну відповідь командам нараховуються 2 бали.

У випадку нездатності однієї з команд поставити завдання або дати відповідь хід передається супернику. Перемагає команда, що набрала більше балів.

Час на постановку завдання (термін, який необхідно охарактеризувати) обмежується 15 секундами, на відповідь дається максимум 2 хвилини.

Після завершення гри команди оцінюють повноту охоплення в процесі гри термінів, що характеризують різні сторони міжнародної економічної взаємодії та їх співвіднесення з поняттям "економічна глобалізація", повноту їх розкриття кожною з команд.

Тестові завдання

Пояснення щодо розв'язання

Кожне тестове завдання включає п'ять варіантів відповіді та може мати лише одну або чотири правильні відповіді. Усі тестові завдання з дисципліни "Глобальна економіка" складено таким чином, що в жодному з них не може бути двох або трьох правильних відповідей.

Виберіть правильну відповідь

1. До форм глобалізації в концепції архаїчної глобалізації відносять:

- а) політеїзм;
- б) імперсько-конфесійну (мусульманську, християнську);
- в) індустріальну;
- г) електронно-фінансову;
- д) знаннєву.

2. У якій із зазначених концепцій проводиться розмежування між процесом і тенденціями глобалізації:

- а) глобалізація як зміна форм історичного процесу ("архаїчна глобалізація");
- б) глобалізація як сучасний економічний феномен;
- в) концепція протогобалістів;
- г) глобалізація як позачасова якість цивілізації;
- д) еволюції форм господарювання?

3. У якій з поданих концепцій акцентується увага на значенні "Золотого стандарту":

- а) глобалізація як зміна форм історичного процесу ("архаїчна глобалізація");
- б) глобалізація як сучасний економічний феномен;
- в) концепція протогобалістів;
- г) глобалізація як позачасова якість цивілізації;
- д) еволюції форм господарювання?

4. Яка з концепцій акцентує увагу на історичній обмеженості домінування економічних відносин:

- а) глобалізація як зміна форм історичного процесу ("архаїчна глобалізація");
- б) глобалізація як сучасний економічний феномен;
- в) концепція протогобалістів;

г) глобалізація як позачасова якість цивілізації;

д) еволюції форм господарювання?

5. До історичних етапів глобалізації відносять:

а) уповільнену (античність і середньовіччя, локальність структур економіки);

б) що повільно прогресує (Великі географічні відкриття, ринки об'єднують регіони всього світу, міжнародний розподіл праці);

в) прискорену (нове тисячоліття);

г) біструктурну (розмежування світу на колоніальні імперії, ідеологічні блоки);

д) органічну (постіндустріалізація, ноосферизація виробництва).

6. О. Білорус до періодів прискорення глобалізації відносить:

а) створення давніх імперій (основа – торгові інтереси, симбіоз держави та релігії);

б) Великі географічні відкриття (економічні імперії, перші глобальні корпорації);

в) промислову революцію та формування міжнародних ринків;

г) епоха світових воєн ХХ ст.;

д) фінансову революцію.

7. Некоректність історичної екстраполяції глобалізації пояснюється тим, що:

а) явища, що сприймаються як етапи еволюції, не були системними;

б) імперії з'являлися спорадично;

в) господарська взаємодія мала випадковий, локально-замкнутий характер;

г) надмірне узагальнення терміна "глобалізація" веде до втрати ним конкретної наповненості, включення різнопланових і різномасштабних явищ, що розмиває його;

д) відбувається розмежування інтернаціоналізації (класики) та глобалізації (сучасність).

8. До передумов протоголобалізації за Д. Родриком відносять:

а) досягнення у вдосконаленні транспорту та зв'язку;

б) послаблення торгового протекціонізму;

в) монетарний мультилатералізм політики національних банків;

г) загальність "Золотого стандарту";

д) інституційний універсалізм.

9. У концепції глобалізації як позачасового процесу виділяють категорії:

а) типу (родовий, племінний, етнічний, давньоімперський, монархічний, колоніальний, національний та інтернаціональний);

б) тенденцій (інтеграція, дезінтеграція);

в) форми (монотеїзм, імперсько-конфесійна, індустріальна, електронно-фінансова, знання);

г) мети;

д) критерію оцінювання міри (природний, економічний, політичний, технологічний, культурний, комунікаційний, демографічний).

10. Активізація участі країни у світовому господарстві, поглиблення економічних зв'язків між народами – це:

а) міжнародні економічні відносини;

б) міжнародна економічна інтеграція;

в) регіоналізація (глокалізація);

г) інтернаціоналізація;

д) економічна глобалізація.

11. Форма багатомірної глобалізації, коли на єдиній території, у рамках однієї або декількох сфер господарювання може співіснувати ряд конкуруючих цивілізаційних моделей, – це:

а) міжнародні економічні відносини;

б) міжнародна економічна інтеграція;

в) регіоналізація (глокалізація);

г) інтернаціоналізація;

д) глобалізація.

12. У якій формі міжнародних відносин забезпечується поєднання державних і недержавних форм, єдність простору взаємодії:

а) міжнародні економічні відносини;

б) міжнародна економічна інтеграція;

в) регіоналізація (глокалізація);

г) інтернаціоналізація;

д) глобалізація?

13. У якій формі міжнародних відносин акцентується увага на міждержавних (макро- та мікро-) економічних відносинах:

а) міжнародні економічні відносини;

б) міжнародна економічна інтеграція;

- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) інтернаціоналізація;
- д) глобалізація?

14. У якій формі міжнародних відносин акцентується увага на регіональному характері та ключовій ролі макроекономічних суб'єктів:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) зовнішньоекономічна діяльність;
- д) економічна глобалізація?

15. У якій формі міжнародних відносин акцентується увага на транс-кордонній співпраці мікроекономічних суб'єктів:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) зовнішньоекономічна діяльність;
- д) економічна глобалізація?

16. У якій формі міжнародних відносин акцентується увага на їх міжнародному, міждержавному характері:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) інтернаціоналізація;
- д) економічна глобалізація?

17. Процес перетворення світового господарства на єдиний ринок шляхом подолання перешкод між економіками окремих країн, в основі якого – діяльність мікроекономічних суб'єктів, що спонукає реагування національних і наднаціональних структур, – це:

- а) міжнародні економічні відносини;
- б) міжнародна економічна інтеграція;
- в) регіоналізація (глокалізація);
- г) інтернаціоналізація;
- д) економічна глобалізація.

Розділ 2. Сучасна методологія глобалізації

Питання для опрацювання

2.1. *Методологія, методи й інструменти дослідження процесів глобалізації.*

2.2. *Діалектичність, синергізм і цивілізаційні аспекти глобалізації.*

2.3. *Особливості інструментарію дослідження глобалізації в економіці та суміжних науках.*

2.4. *Методологія основних концепцій глобалізації.*

2.5. *Практична частина.*

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про методологічні підходи, які застосовуються в процесі дослідження глобалізації, методології процесу глобалізації;

умінь і навичок визначення переваг і недоліків різних інструментів аналізу проблем глобалізації, різних методів глобалізації;

компетентностей у сфері визначення та вибору методів дослідження різноманітних аспектів глобальної економічної взаємодії.

Ключові слова: аттрактор, біфуркація, випадковість, діалектика, заперечення заперечення, емерджентність, методологія, методологія глобалізації, нормативний підхід, позитивний підхід, синергетика, суперечність, цивілізація.

Література: основна: [2; 5; 6; 8], додаткова: [14; 17; 26; 38; 42; 51; 56; 68].

2.1. Методологія, методи й інструменти дослідження процесів глобалізації

Успішне дослідження будь-якого явища господарського життя людини ґрунтується на певній сукупності засобів, покликаних забезпечити цілісність, системність і комплексність охоплення всіх його складових, визначення внутрішніх зв'язків і зв'язків із зовнішнім світом. У розпорядження вчених залучений широкий спектр методів та інструментів, призначених допомогти в проведенні наукових досліджень. Їх узагальнення

є сферою методології наукових досліджень. **Методологія** – наука про теорії, методи, прийоми, способи, показники аналізу, використовувані в ході наукових досліджень.

Специфіка об'єкта та предмета дослідження зумовила формування особливого сучасного напрямку методології наукових досліджень – методології глобалізації. **Методологія глобалізації** – сукупність методів, інструментів і наукових концепцій, покликаних пояснити відмінні аспекти, рушійні сили, механізми, напрями та наслідки глобалізації.

Важливим аспектом, на який варто звернути увагу в контексті вивчення витоків розгалуження специфіки окремих підходів до методології глобальних досліджень, є визначення мети, орієнтира досліджень. В економічній науці вони втілюються в протиставленні *альтернативних підходів до пояснення явищ господарського життя, нормативного та позитивного*.

Позитивний підхід орієнтує на вивчення та пояснення економічних явищ такими, якими вони є насправді, встановлення взаємозв'язку між ними. Мінімізується участь суб'єктивного чинника. Ключовою цінністю вважається науковий об'єктивізм результатів дослідження, а відповідно – адекватність економічним реаліям, що досліджуються. Так, якщо до розгляду приймаються певні статистичні дані, використовуються певні формалізовані алгоритми досліджень, математичні формули, то однаковий результат можна отримати незалежно від особи дослідника, його наукових інтересів, уподобань. Метою дослідження на основі нормативного підходу визнається отримання знання, придатне до практичного застосування. Позитивний підхід ґрунтується на принципах **об'єктивізму, верифікації, системності, феноменалізму, прагматизму**.

Нормативний підхід, у свою чергу, орієнтує на визначення відповідності реалій господарчого життя певним критеріям, що, здебільшого за мовчазною згодою, визнаються у якості загальноновизнаних або задаються в якості орієнтирів. Нормативний підхід може проявлятися як безпосередньо, відкрито (як це було в теоретичних концепціях розбудови соціалістичної економіки) або опосередковано (як це є в теоріях, що спираються на "мейнстрім" сучасної економічної науки). Так, концепція неоліберальної моделі глобалізації спирається на ідею мінімізації втручання держави в економічне життя, що обґрунтовується необхідністю забезпечення свободи людини. У кінцевому підсумку нормативний підхід покликаний забезпечити вироблення політики з їх розвитку та підтримки. Найбільш яскраво нормативний підхід знаходить своє вираження в дослідженні політекономічних

і цивілізаційних складових глобалізації. У першому випадку мова йде про визнання принципів взаємовідносин між суб'єктами глобальної взаємодії. Відповідно, дослідженню й оцінюванню підлягає співвіднесення реалій глобальної взаємодії та потенціалу її розвитку з наперед заданими критеріями.

Глобалізація та глобальна економіка як окремі наукові дисципліни зароджуються лише у наприкінці ХХ ст., мають відносно невеликий історичний період існування, але незважаючи на це можна говорити про досить суттєву еволюцію методології глобальних досліджень.

Витоки зародження глобалістики та відповідної методології можна простежити у широкому спектрі досліджень, спрямованих на вивчення різноманітних аспектів інтенсифікації міжнародної взаємодії й їх наслідків. Звернення до вивчення проблем, породжуваних глобалізацією, не лише економістами, а й представниками таких наук, як політологія, соціологія, культурологія, екологія, зумовлює застосування широкого спектра методів та інструментів дослідження, властивих конкретним науковим дисциплінам, спірання вчених, працюючих в різних напрямках науки, на відповідні специфічні методи.

Одночасно з розгортанням наукових досліджень різних складових процесу глобалізації зростає розуміння необхідності визначення спільного, що їх об'єднує та здатне стати засадничим підґрунтям науки глобалістики. Варто звернути увагу на альтернативні варіанти його визначення та відповідної диференціації методології глобалізаційних досліджень.

По-перше, це посилення в процесі розгортання глобалізації суперечностей між зростанням ролі та значення цілого (глобального) та намаганням зберегти ідентичність локального. Акцент на протиставленні "глобальне/локальне" зумовлює використання елементів діалектичного методу, погляд на розвиток глобалізації як на процес виникнення та подолання суперечностей у світовому господарстві.

По-друге, дослідники звертають увагу на роль глобалізації як механізму, що забезпечує процес розширення до загальносвітових масштабів і прискорення модернізації всіх сфер соціального життя навіть у тих країнах, що лишалися на периферії світового господарства. Зростання складності взаємозв'язків і взаємозалежностей у межах світової системи зумовлює звернення до методологічних напрацювань синергетичної науки. Водночас визнання провідної ролі та значення соціокультурної специфіки суб'єктів глобальної взаємодії зумовлює звернення до напрацювань цивілізаційного підходу. Отже, методологія глобалізації, згідно зі зазначеним підходом,

повинна забезпечити єдність і цілісність дослідження ключових процесів, що породжують і підтримують процес глобалізації.

Подальше поглиблення розуміння сутності та змістовності процесів глобалізації, намагання посилити практичне значення глобалізаційних досліджень зумовлює формування цілого комплексу **альтернативних методологічних концепцій глобалізації**, спрямованих на вивчення окремих зрізів, аспектів процесу глобалізації або обґрунтування певних підходів до її розгортання. Серед них варто виділити концепції **неоліберального глобалізму, модернізаційну, імперську, цивілізаційну, глобального корпоративізму, техніко-технологічну, інформаційно-знаннєву, ноосферну**. Розширення та конкретизація предметного поля глобальних досліджень зумовили суттєве ускладнення методології глобалізації.

У рамках одного об'єкта дослідження (глобалізація) можна виділити велику кількість проблем – предметів дослідження: екологічні, економічні, соціальні, політичні, технологічні її аспекти.

Визначення у рамках дослідження глобальних проблем предмета вивчення має ключове значення для вибору його методологічного апарата. Воно задає спектр методів, конкретно-наукових і специфічних інструментів дослідження.

Методи дослідження глобальної економіки можна розподілити на такі групи:

а) **наукові:**

- **формально-логічні** (кількісні, якісні);
- **неформалізовані** (історичний, еволюційний, спостереження, експеримент, інтуїція);
- **суміжні** (системний, інституційний, економічної аналогії, структурно-функціональний, соціально-економічного моделювання, порівняльний);

б) **ненаукові** (ґрунтовані на релігійному, містичному, ідеологічному, побутовому економічному знанні та вірі).

Дослідники виділяють кілька груп інструментів аналізу економічної глобалізації. Серед них:

загальнонаукові (індукція та дедукція, аналіз і синтез, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, наукова абстракція, порівняння й аналогії, допущення, гіпотези);

конкретно-наукові (моделювання економічне, функціональний, граничний, рівноважний, графічний, матричний аналіз);

специфічні (порівняльний інституційний, етнометричний аналіз).

2.2. Діалектичність, синергізм і цивілізаційні аспекти глобалізації

У контексті розгляду еволюції методології глобальних досліджень ми зазначали акцент на використанні (особливо на попередніх етапах розвитку методології глобальних досліджень) діалектичного методу. Він не втратив свого значення й на сучасному етапі глобальних досліджень. У тому або іншому вигляді його використовують дослідники процесів глобалізації як на пострадянському просторі, так і на Заході. Певною альтернативою діалектичному підходу виступає синергетичний напрям досліджень, зберігається інтерес і до вивчення впливу на розгортання глобалізації цивілізаційної специфіки учасників цього процесу. Розглянемо основні складові цих підходів більш детально.

2.2.1. Діалектична природа процесу глобалізації

Діалектика – метод пізнання внутрішніх закономірностей економічного розвитку на підставі виявлення та дослідження суперечностей як його рушійної сили. Історія розвитку цього методу досліджень перевищує два тисячоліття. Серед вчених, які були його прихильниками, – Сократ, Геракліт, Платон, Аристотель, Дж. Бруно, Р. Декарт, Б. Спіноза, Е. Кант, Г. В. Ф. Гегель. До основних принципів, на яких ґрунтується цей метод, відносять: загальний зв'язок, становлення та розвиток. Необхідною умовою розвитку будь-якої системи визнається наявність внутрішніх суперечностей.

Суперечність – взаємодія протилежних, взаємовиключних й одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності, складових цілісного явища, системи, яке виступає джерелом розвитку, є основою закону єдності та боротьби протилежностей.

Виділяють такі *стадії розвитку суперечностей*:

тотожність, що містить несуттєві відмінності;

виникнення в тотожності істотних відмінностей;

перетворення істотних відмінностей на протилежності;

взаємне заперечення протилежностей, що перетворюються на суперечності;

зняття суперечності через формування нового стану системи.

Саме **поява, розгортання та подолання суперечностей стає джерелом розвитку глобалізації**. Наявність суперечностей в певному явищі дає поштовх для зіткнення протилежностей. Це, в свою чергу, слугує стимулом пошуку шляхів його розв'язання, в кінцевому підсумку призводить

до його подолання шляхом формування нового стану системи. Дослідженню глобальних суперечностей присвячено окрему тему навчального посібника. Зазначимо лише такі з них, як глобалізація/локалізація, інтеграція/дезінтеграція, уніфікація/зростання різноманіття.

Ми визначили поетапний, стадійний характер становлення та розвитку суперечностей. Може виникнути питання про те, що дає поштовх їх розвитку. Відповідь, яку дає діалектика, полягає у тому, що таким джерелом слугує нарощування кількісних характеристик певного явища. Воно призводить до збільшення взаємозв'язків і взаємозалежностей між окремими елементами системи, її ускладнення. Нарешті виникає потреба корекції всієї системи як єдиного цілого. Відбувається перехід кількісних змін в якісні. Чим складніша система, тим більш витонченим стають механізми, що забезпечують внутрішню взаємодію її елементів. Цей процес стосується й розвитку глобальної економіки.

Механізм процесу глобалізації – кількісні зміни (зростання інтенсивності й обсягів міжнародної взаємодії) *переходять в якісні* (заперечення старих форм глобалізації та заміщення їх новими). Так, свого часу активізація та переорієнтація взаємодії на інші її форми призвели до заперечення монотеїзму (первісної форми об'єднання людей на основі визнання лише єдиного Бога, що поширювалась на значні території, набуваючи тим самим глобальних масштабів) і заміни його імперсько-конфесійною формою глобалізації (більш складний приклад соціальної організації, коли єднання на основі спільності релігійних переконань доповнюється та посилюється єдністю владних повноважень у світській сфері). Якщо у випадку з **монотеїзмом** саме єдність релігійних переконань є джерелом розповсюдження, яке набуває глобальних масштабів, то у випадку з **імперсько-конфесійною формою глобалізації** відбувається часткове заперечення попередніх уявлень, дуалізація стимулів її розвитку, релігійна єдність доповнюється економічним інтересом провладних структур імперії. Саме можливість економічної експлуатації підконтрольних територій є ключовою рушійною силою виникнення та розвитку імперських утворень. Цей економічний інтерес значно посилюється та набуває визначальної ролі в процесі переходу до **індустріальної форми глобалізації**. На цьому етапі експлуатація ресурсів колоній доповнюється експлуатацією їх ринків. Більше того, в результаті промислової революції забезпечення доступу до ринків збуту колоній набуває значення провідного стимулу для індустріальної форми глобалізації. Відповідно, відбувається заміна провідного суб'єкта глобалізації. Від релігійного діяча він поетапно переходить до носія імперської ідеології, військового, купця, підприємця – виробника певного товару.

2.2.2. Заперечення заперечення та визначення напрямів, форм і результатів глобалізації

Разом із тим попередня форма глобалізації не зникає безслідно, у видозміненому вигляді вона зберігається в нових обставинах, слугує своєрідним "генетичним матеріалом", на основі якого породжуються й існують нові форми глобалізації. **Заперечення заперечення** – зародження в процесі розвитку явища внутрішнього заперечення попереднього стану, його заміна на нове з подальшою корекцією запереченням заперечення, відновленням елементів початкового, але вже в перетвореному, вдосконаленому вигляді.

Те, як це відбувається, чим замінюється старе на першому етапі, в якому вигляді відбувається зняття заперечення, відновлення заперечуваного, зумовлює напрям, форму та результат розвитку⁴².

Як це не парадоксально може виглядати на перший погляд, аналіз загальних закономірностей процесу перебігу революцій може стати зразковим прикладом дії закону заперечення заперечення. Варто лише звернутися до етимології терміна **революція** (англ. revolution): 1) обертання; 2) оборот і лише потім 3) революція (кардинальні зміни).

Цікаві матеріали стосовно змістовного наповнення *процесу заперечення заперечення* в ході соціальної революції містяться в роботах В. Мау "Економічна теорія революцій"⁴³ та П. Сорокіна "Соціологія революції"⁴⁴.

В. Мау виділяє ряд характерних для більшості революцій етапів, фаз революційного процесу, на прикладі яких можна прослідкувати процес розгортання заперечення попереднього стану системи. Попередній до революції період економічного зростання завершується інституційною кризою. Вона пов'язана з втратою стабільності традиційного устрою. Помірні інституційні реформи на першому етапі революції (перша – друга фази, за В. Мау) наштовхуються на суперечності в середовищі переможців, супротив тих верств, що програли, та груп, інтереси яких ігноруються. Непрофесіоналізм, суперечності економічної політики та прорахунки переможців зумовлюють початок економічної кризи. На другому етапі революції (третья – четверта фази) до влади приходять уряд радикалів. Знесиленість населення, суттєве послаблення інституційної системи, господарча дезорганізація, готовність уряду до радикальних дій призводять до досягнення інституційною системою того стану, який в синергетиці називають точкою біфуркації. З одного боку, "... боротьба уряду за виживання, – зазначає В. Мау, – зумовлює комплекс економіко-політичних

⁴² Липов В. Изменение институциональных систем трансформационных экономик в условиях глобализации: точки бифуркации / В. Липов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна. – Вип. 31–1. – 2007. – С. 60–66.

⁴³ Мау В. Политическая экономия революции / В. Мау // Истоки. Вып. 4. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 448 с.

⁴⁴ Сорокин П. Социология революции / П. Сорокин. – М. : Территория будущего, 2005. – 704 с.

кроків, що виявляються критично важливими для формування післяреволюційного обличчя країни"⁴⁵. З іншого – як стверджує з приводу такої ситуації П. Сорокін: "Те, що було неможливе в перший період, тепер стає дуже легким. Населення стає інертною масою, з якої можна ліпити багато чого. Воно – сприятливий матеріал для діяльності яких завгодно "приборкувачів"⁴⁶. Разом із тим, революційний вибух знищує як застарілі, так і цілком життєздатні інститути. І це стає передумовою розгортання заперечення попереднього заперечення. Адже нормалізація суспільного життя виявляється пов'язаною з відновленням тих форм, "... що не втратили своєї досконалості, що вже знайомі, що за даних умов є найкращими, – зазначає вчений. – Орієнтовні пошуки суспільства невблаганно призводять до цих форм. ... Лише ті інститути та форми побуту, які дійсно втратили свою актуальність, і лише вони приречені на заміну їх новими. Поряд з "реставрацією" ми й бачимо цю заміну, бо жодна революція не закінчується абсолютною реставрацією минулого. Таким є механізм і причини контрреволюції"⁴⁷.

У випадку з еволюцією форм глобалізації процес *заперечення заперечення* можна прослідкувати на прикладі зміни ролі та місця в суспільному й економічному житті носіїв певної релігійного світосприйняття⁴⁸. В епоху монотеїзму вони формують еліту суспільства, релігійні лідери очолюють його. Перехід до імперсько-конфесійної форми глобалізації передбачає певне заперечення домінуючої ролі релігійних діячів на користь світської влади, зосередженої на управлінні матеріальною стороною буття суспільства. Разом із тим, необхідність забезпечення його духовної єдності стає передумовою зняття заперечення попереднього заперечення часткового повернення (але вже на інших засадах, в іншій якості) на верхівку суспільного устрою представників домінуючої релігії. Ситуація ускладнюється в процесі переходу від імперсько-конфесійної до індустріальної форми глобалізації. Заперечення релігійно-трансцендентальної складової регулювання поведінки суб'єктів господарювання в результаті її раціоналізації, появи "людини економічної" та подальше зняття заперечення цього заперечення відбувається в кілька етапів.

Послідкуємо, як це відбувалося.

І в давньому Китаї, й в Індії, на Середньому та Близньому Сході, й у середньовічній Європі торговця, лихваря (професії, пов'язані з економічною раціоналізацією поведінки) в кращому випадку терпіли, сприймаючи його існування як неминуче зло. Таке ставлення фіксувалось у релігійній та передавалось на світську свідомість представників традиційних суспільств. Засудження та прихована заздрість до представників цих професій, високі ризики, з ними пов'язані, – ще один чинник масової

⁴⁵ Мау В., вказаний твір, с. 293.

⁴⁶ Сорокін П., вказаний твір, с. 410

⁴⁷ Сорокін П., вказаний твір, с. 411

⁴⁸ Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – С. 236–238.

відкритості відповідних соціальних ніш для представників національних і релігійних меншин. У випадку, коли стимули "поганої землі", сурових країн, примусу, обмежень з боку сусідів, що породжують масову міграцію, поєднувалися з певними характеристиками релігійного вчення (наприклад, іудеї, джаяніти в Індії, старовіри в Росії), представники окремих груп виявлялися готові зайняти відповідні соціальні ніші. Греки, італійці, вірмени в країнах Леванту та Магрибу, ісмаїліти-ходжа, гоанці, джаяніти, китайці у Східній Африці – ось далеко не повний перелік національних і релігійних общин, що приймали активну участь у комерційному житті в указаних регіонах. Переломний момент у долі посередницьких меншин – епоха економічної модернізації й індустріалізації. Вона, за твердженням В. Дятлова, є, з одного боку, часом, найбільш зручним для розквіту їх влади й багатства, а з іншого – часом початку занепаду їх домінування в указаних сферах. Формуються об'єктивні історичні передумови втрати інонаціональними релігійними меншинами пріоритетного місця в сфері комерції. Подолання традиційного укладу стає черговим запереченням ролі релігійного чинника в господарському житті. Легалізація, соціальне визнання необхідності його раціоналізації створюють умови активного розгортання підприємницької активності представників титульних націй, формування національної буржуазії⁴⁹.

Однак ми знову зустрічаємось із запереченням попереднього заперечення ролі релігії в господарчому житті. Релігія повертається у якості основи етичних систем ведення бізнесу. А. Токвиль⁵⁰, М. Вебер⁵¹ звертають увагу на визначальну роль протестантизму в формуванні трудової етики, яка забезпечила економічний успіх країн Європи й Америки. В. Зомбарт, навпаки, витоки капіталістичного духу вбачає у католицизмі⁵². Необхідною передумовою успіху капіталістичної системи вчений вважає поєднання підприємницького та заснованого на релігійній етиці міщанського духу. Більше того, вплив релігії на формування успішних економічних суспільств простежується не лише на Заході. За твердженням сучасних дослідників, саме вдале поєднання в епоху Токугава (1603 – 1868 рр.) елементів конфуціанства, буддизму та синтоїзму слугувало основою формування специфічної японської трудової етики⁵³.

Через визначення точки біфуркації – точки, в якій в ході революції відбуваються кардинальні перетворення існуючої системи, ми підійшли до другого, синергетичного, методологічного підходу до дослідження процесів глобалізації.

Синергетика (грец. synergetikos – спільна дія) – наукове вчення про закономірності кооперативної взаємодії в нелінійних, відкритих, нерівноважних,

⁴⁹ Дятлов В. Торгаши, чужаки или посланные Богом? / В. Дятлов. – М. : Б.И., 2006. – 256 с.

⁵⁰ Токвиль А. Демократия в Америке / А. де Токвиль. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с.

⁵¹ Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Вебер М. Избранное. – М. : Прогресс, 1990. – С. 61–272.

⁵² Зомбарт В. Буржуа // Зомбарт В. Собр. соч в 3-х т. Т. 1. – СПб.: Владимир Даль, 2005. – С. 27–478.

⁵³ Карелова Л. У истоков японской трудовой этики / Л. Карелова. – М. : Наука, 2007. – 231 с.

нестационарних системах. Синергетичний підхід акцентує увагу на здатності складних систем (у нашому випадку – глобальної економіки) до самоорганізації. Ключового значення в процесі таких перетворень системи набуває процес біфуркації. **Біфуркація** (англ. *fork* – вилка) – перехід системи з одного стійкого стану в інший. Причина ефекту біфуркації – нестійкість системи. Момент, коли система, що існує внаслідок повільних еволюційних змін, набуває нестійкого стану, точка біфуркації виявляється унікальним моментом вибору, розгалуження варіантів розвитку, змін структури та механізму функціонування процесу, явища, системи.

В умовах, коли глобальна система знаходиться в нестійкому стані (*точка біфуркації*), навіть малі, незначні, випадкові дії (зміни) здатні спричинити непропорційні наслідки. Водночас напрям її подальшого розвитку так само може зумовлюватися непропорційно слабкими, випадковими діями (чинниками), що здатні, з найрізноманітніших причин, відіграти роль *аттрактора* (чинника, що визначає напрям подальшого розвитку системи).

Розглянемо елементи механізму глобальної синергетичної взаємодії.

Незалежно від того, який стимул і в якому напрямі він впливає на систему, вона змінюється лише в тому випадку, якщо внутрішньо готова до цього. Коли система досягла такого стану, катастрофа неминуча. Який із зовнішніх впливів стане стимулом втрати стійкості, лишається справою випадку. Цілком передбачуваним є напрям подальшого руху системи. Еволюція буде відбуватися в бік відновлення стійкого стану найбільш зручним, доступним шляхом. Саме тому етимологія слова *revolution* в англійській мові розгортається від обертання, обороту й лише потім – до революції. Малий вплив, що став стимулом до збурення, лишається лише приводом, що приховує істинну причину змін. Внутрішня їх зумовленість лишається за межами уваги зовнішнього спостерігача. Подія постає в очах спостерігача як проста випадковість, продукт непередбаченого збігу обставин⁵⁴.

Випадковість – малі, непередбачувані події, що спричиняють за собою істотні зміни у функціонуванні великих систем, їх реорганізацію. Ключового значення набуває непропорційність дії, об'єкта, що випробовує його, й наслідків взаємодії. Навіть малі, незначні, випадкові події, впливи

⁵⁴ Липов В. Случайность и стимул: синергетика и экономическая теория развития / В. Липов // Философия хозяйства. – 2001. – № 3. – С. 197–206; те саме, режим доступу до журн.: <http://www.forum.barrel/filhoz15/statia52.htm>; те саме: Липов В. От архаики к постэкономике. Эволюция форм хозяйствования и развитие экономической теории / В. Липов. – Х. : ИНЖЭК, 2008. – С. 124–135.

на систему в умовах, коли вона знаходиться в неврівноваженості, здатні спровокувати непропорційно великі її зміни. Прикладом може слугувати розвал СРСР. Чи не найбільша армія в світі, велетенський апарат служб, покликаних забезпечити внутрішню безпеку країни, виявилися неспроможними втримати її від розпаду. Однак за своєю суттю випадок опиняється між неминучим – тим, що має трапитися незалежно від волі людини, та тим, що відбувається за її безпосереднього впливу. Випадок поєднує об'єктивну, закономірну зумовленість економічної реальності з її суб'єктивною складовою. Людина може використовувати для досягнення своїх цілей сприятливий збіг обставин, не втручаючись, але вписуючись в природний хід подій, пристосовуючись до внутрішніх закономірностей процесу. Відповідно, випадок здатен перетворитися в зв'язковий елемент ланцюга, що поєднує мету та дію з її досягненням. Нетривкість, побіжність випадку висуває час у якості додаткової координати, що поєднує його з дією. Потенціал ситуації випадку лишається дієвим лише тут і зараз, його можна використати лише в мінливий короткий момент сприятливого збігу зовнішніх чинників. Випадок розглядається як удача, неочікувана знахідка, щасливий збіг обставин, що сприяють досягненню успіху. Об'єктивні закономірності його появи зазвичай лишаються за межами уваги. А саме на них будується відмінність ідеалів поведінки *Героя Заходу* й *Мудреця Сходу*. Випадок для останнього є закономірним результатом, недослідженою, "непізнаною закономірністю", яку необхідно поставити на службу власному інтересу. До цього аспекту ролі випадковості в глобальному розвитку ми повернемося в четвертій темі. Зрозуміти внутрішні витoki появи цих відмінностей допомагає поняття "аттрактор".

Аттрактор (англ. attract – притягувати) – елемент або сукупність елементів, властивостей системи, здатних притягувати до себе інші елементи, задавати напрями її розвитку. Відповідно, у випадку з глобальною економікою ключовим аттрактором, що визначає закономірності її еволюції та розвитку, виступають її внутрішні сутнісні властивості. Разом із тим, свою роль здатні відігравати та відіграють і провідні економічні суб'єкти. Вони задні впливати на її напрями, форми, інтенсивність. У сучасній глобальній економіці такими суб'єктами – аттракторами спроможні виступати насамперед транснаціональні корпорації, провідні інтеграційні об'єднання, найбільш потужні економіки світу, "глобальні міста". Вони мають досить потужні ресурси, завдяки яким виявляються здатними спрямовувати розвиток глобальної економіки.

Еволюція уявлень про роль випадку в динаміці економічних процесів приводить до формування іншого погляду на роль і місце суб'єкта в розвитку потенціалу певної господарчої ситуації. На зміну розуміння випадку як результату пасивного очікування та пошуку потенційних можливостей іде розуміння його як найбільш сприятливого для втручання моменту, що виникає внаслідок послідовно застосовуваних дій з підготовки "випадку". Обидва варіанти трактовки випадку безпосередньо пов'язані з категорією необхідності. Однак, якщо в першому разі випадковість є наслідком її прикінцевого впливу, то у другому – випадок, випадковість виявляються у джерел, є вихідним моментом формування необхідності, стають продуктом контрольованої, цілеспрямованої еволюції, завершення розвитку певної підконтрольної ситуації, у випадку немає нічого спонтанного. Випадок предстає як єдність початкового етапу формування потенціалу та його завершення. На початковому етапі цей потенціал непомітний, лише на останньому він проявляє себе. Вихідний випадок стає вирішальним. З його виявленням визначається можливий ефект. Він є пусковим моментом. На цьому етапі зароджується тенденція, вже в "ембріональному стані" визначаються потенційні можливості ситуації. Мінімальні втручання здатні призвести до вирішальних глобальних наслідків у майбутньому. Завдання суб'єкта полягає у підтримці потенціалу шляхом спостереження, пошуку сприятливих ситуацій, спираючись на них і внесення відповідних корегувань. Дуалізм випадку зумовлює за собою й дуалізм кризи як вирішального моменту його прояви. Практично все визначається не на стадії, коли випадковість уже себе проявила, а в момент поляризації потенціалу для її зародження, формування й еволюції.

Уміння передбачати випадок перетворюється на найважливішу якість успішного керівника. Його завдання – якомога раніше виявляти тенденції, що лише народжуються, ще не здатні проявити свою потенційну ефективність, передбачити, до чого вони можуть призвести, не пропустити їх неочікуваної появи та зміни, час їх актуалізації. Недостатньо просто виявити тенденції, важливо на цій початковій стадії акцентувати увагу та зусилля на стимулюванні, підтримці розвитку сприятливих потенціальних можливостей розвитку ситуації, що становлять інтерес, одночасно дестимулювати, гальмувати розвиток тих, що здатні нести потенційну загрозу. Активна дія, втручання в середовище господарювання на цьому етапі поступається місцем спостереженню, очікуванню, знаходженням поряд й у ритмі процесу, реагуванням на зміни з метою втримати процес у межах тенденції, що формується. Саморозвиток, самоактуалізація потенціалу ситуації стають альтернативою плану. **"Дати випадку випасти"**, трапитися, допомогти цьому відбутися. Випадкове поволі, еволюційним шляхом повинне перетворитися на неминучий наслідок. *"Випадковість" як стихійне явище, "воля долі" перетворюється на керований процес активізації сприятливого внутрішньо системного потенціалу.*

Відсутнє безпосереднє втручання в ситуацію, немає дії, діяльності з її активного перетворення. Її розвиток здійснюється за внутрішньо властивим, системно зумовленими законами. У процесі господарювання постійно відбувається одночасне виникнення та згасання великої кількості вірогідних напрямів розвитку. Деякі з них є сприятливими, інші – становлять небезпеку, якісь – нейтральні. Одні варто підтримати, інші – загальмувати. Підтримка розвитку потенціалу ситуації передбачає постійне опікування, стимулювання її розвитку. Таке стимулювання має на увазі глибинне проникнення в саму сутність процесів, що відбуваються, відповідність внутрішнім закономірностям їх протікання⁵⁵.

⁵⁵ Липов В. Случайность и стимул: синергетика и экономическая теория развития / В. Липов // Философия хозяйства. – 2001. – № 3. – С. 197–206; те саме, режим доступу до журн.: <http://www.forum.barrel/filhoz15/statia52.htm>; те саме Липов В. От архаики к постэкономике. Эволюция форм хозяйствования и развитие экономической теории / В. Липов. – Х. : ИНЖЭК, 2008. – С. 124–135.

Описаний підхід спирається на врахування ще однієї важливої особливості систем, на якій ґрунтується синергетичний підхід, – емерджентності. **Емерджентність** (англ. emergent – виникнення, поява нового) – формування у системи додаткових якостей, невластивих її елементам, неможливість зведення якостей системи, що її утворюють, до простої їх суми. Утворювана система отримує нові якісні характеристики, які суттєво відрізняються від тих, які мають її елементи. Більше того, останні слугують передумовою, засадничими підставами формування нових її якостей. Якості першого рівня елементів системи, забезпечують формування якостей другого рівня, якостей системи в цілому. До прикладу, колеса, двигун, система управління автомобіля ... лише за умови певного їх поєднання здатні забезпечити керований процес пересування пасажирів і вантажів. Так само глобалізація створює умови для поєднання в єдиному процесі господарської діяльності зусиль і ресурсів економічних суб'єктів, розташованих у різних регіонах світу. Формуються нові, більш ефективні механізми такої взаємодії. У результаті ми отримуємо можливість користуватися біль широким спектром товарів і послуг, значно якісніших і за меншими цінами. Оборотною негативною стороною глобалізації взаємозалежності економічних суб'єктів стає загроза синергетичного ефекту періодичних економічних криз, що охоплюють усю планету. Нова форма взаємодії підкоряється іншим законам формоутворення, функціонування й еволюції. Варто зазначити відмінність цього процесу від простого переходу кількісних змін в якісні. У останньому випадку акцент ставиться на якісних характеристиках форми, а в першому першого – на законах її функціонування.

2.3. Особливості інструментарію дослідження глобалізації в економіці та суміжних науках

Економічні наслідки глобалізації відчуються в усіх сферах людського життя, тому їх дослідження привертає увагу спеціалістів, які працюють у різних галузях науки. Необхідність об'єднання, узагальнення результатів зумовлює зростання міждисциплінарних досліджень, їх проведення на стику наук. Акцентуємо увагу на тих напрямках, що за визначенням є міждисциплінарними, знаходяться в центрі уваги, визнаються найбільш перспективними на межі тисячоліть. Мова йде про традиційний *цивілізаційний підхід* – *підхід з точки зору економічної соціології, що отримав широкий розвиток у другій половині ХХ ст., концепції різноманіття варіантів капіталізму (КРВК) і глобальних виробничих систем (КГВС).*

Серед загально визнаних імен вчених, які закладали підвалини науки про цивілізації, Г. Бокль, Ф. Бродель, Н. Еліас, М. Кондратьєв, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер, Й. Шумпетер. Сам термін "цивілізація" вперше з'явився всередині XVIII ст. у трактаті маркіза Мірабо-старшого "Друг людини, або трактат про населення". Активно використовують його в своїх працях А. Тюрго, М.-Ж. Кондорсе, Ж.-Ж. Русо, Д. Дідро, А. де Сен-Сімон, О. Конт, Ф. Гізо, А. Фергюсон, І. Гердер, Г. В. Ф. Гегель. Але дослідження цивілізації як наукової категорії, самоцінного поняття лишається за межами їх уваги. Окремий невеликий розділ присвячений теорії цивілізацій, з'являється у підручнику з політичної економії А. К. Шторха (1815 р.). Варто зазначити, що *перша в світі праця, спеціально присвячена дослідженню теорії цивілізацій, належить випускнику Харківського університету, магістру філології, викладачу, а пізніше – професору російської словесності Харківського та Київського університетів Амвросію Лук'яновичу Метлинському* (літературний псевдонім Амвросій Могила) (1814 – 1870 рр.).

У 1839 р. А. Метлинський захищає та публікує у Харківському університеті магістерську дисертацію *"Про сутність цивілізації та значення її елементів"*⁵⁶. У своєму дослідженні молодий вчений відштовхується від положень, висловлених у працях з історії цивілізації в Європі французького вченого Ф. Гізо. Але якщо предметом дослідження останнього є історія Франції й Європи, то А. Метлинський вперше у світовій науці зосереджує увагу на теоретичних засадах науки про цивілізації. Саме цей акцент складає інноваційний зміст праці українського, харківського вченого.

У "Положеннях" – своєрідному вступі А. Метлинський фіксує основний зміст своєї теорії. *Розвиток й удосконалення є сутністю та призначенням людини, суспільства та людства. Повний розвиток передбачає як фізичне, так і моральне вдосконалення, його забезпечення є функцією громади. Елементами цивілізації є людина, суспільство, його діячі, розвиток. "Покоління" [етноси – В. Л.], мови, вдачі та форми правління забезпечують специфіку окремих цивілізацій. Особливе значення у формуванні цивілізації має релігія, перш за все – християнство. Мистецтво, науки та промисловість справляють суттєвий вплив на формування цивілізацій. Науки – властивість нових часів. Кожна галузь промисловості – продуктивна. Удосконалення людини має фізичну, моральну та розумову форми. Моральне вдосконалення – вихідний момент і мета людського розвитку.*

⁵⁶ Метлинский А. О сущности цивилизаций и значении её элементов / А. Метлинский. – Х. : Б.И., 1839. – 124 с.

Особливе місце в своїй теорії цивілізацій молодий вчений, майбутній дослідник українського фольклору, колега І. І. Срезневського, вчитель О. А. Потєбні надає мові як важливому чиннику існування цивілізацій. "... Мова є однією з найбільш важливих пружин, що просувають та проявляють народний розвиток: вона є печаткою самобутності цього розвитку, запорукою буття народного, – з нею зростається, в ній виражається та відображається кожний крок, кожна найменш помітна точка народного самовдосконалення, – пише А. Метлинський, – приймаючи й іншу мову, приймаємо інші вдачі та поняття; руйнуючи яку-небудь народну мову, губимо кого-небудь з членів людства; якщо мова забувається, то не лише вдачі та поняття прабатьків зникають, а й останній струмінь своєрідної народної життєвості висихає"⁵⁷.

*Робота А. Метлинського, за твердженням Б. Кузика й Ю. Яковця, є не лише вихідним моментом становлення теорії цивілізацій, а доповнює та збагачує сучасні уявлення про їх сутність і структуру*⁵⁸.

Про змістовну міждисциплінарність терміна "цивілізація" свідчить те, що в сучасній науці він має надзвичайно широке смислове забарвлення. Зазначимо лише основні його значення. **Цивілізація** (від лат. *civilis* – цивільний, державний) – 1) культура; 2) рівень, ступінь розвитку матеріальної культури; 3) ступінь суспільного розвитку, що настає внаслідок подолання варварства; 4) частина людства, що включає сукупність споріднених народів (етносів), об'єднаних спільністю культури, історичної долі, економічних і соціально-політичних відносин. Застосування цивілізаційного підходу створює умови для залучення методів досліджень, що дозволяють виявити можливості та наслідки взаємодії різних культур, інститутів – явищ, розквіт яких відбувається саме в процесі глобалізації. Відповідно, до арсеналу дослідження передумов, стану та наслідків економічної глобалізації залучають методи досліджень, застосовувані спеціалістами з культурології, антропології, етнології, історичної науки, суспільствознавства та багатьох інших наук, що досліджують різні аспекти організації суспільної взаємодії.

Особливої актуальності у сучасних умовах набувають дослідження, що проводяться на стику економічної науки та соціології. На заміну моделі "людини економічної", яка орієнтується лише на максимізацію власної вигоди та мінімізацію витрат з її досягнення, економічна соціологія пропонує модель "людини соціальної", зорієнтованої на суспільну взаємодію

⁵⁷ Метлинский А. О сущности цивилизаций и значении её элементов / А. Метлинский. – Х. : Б.И., 1839. – С. 39–40.

⁵⁸ Кузык Б. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее. В 2-х т. / Б. Кузык, Ю. Яковец. – М. : ИЭС, 2006. – Т. 2. – С. 502.

насамперед на основі певних ціннісних орієнтацій, соціальних норм. У табл. 2.1 подані ключові відмінності методологічних підходів до дослідження господарського життя в "мейнстрімі" сучасної економічної теорії й економічної соціології.

Таблиця 2.1

**"Мейнстрим" економічної теорії й економічна соціологія:
особливості методології**

Критерії	"Мейнстрим" економічної теорії	Економічна соціологія
<i>Лідери</i>	А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Миль, А. Маршал, Дж. Кейнс, П. Самуельсон	К. Маркс, М. Вебер, Э. Дюркгейм, Й. Шумпетер, К. Поланьї, Т. Парсонс, Н. Смелзер
<i>Пріоритет чинників господарювання</i>	Капітал, праця, земля	Соціальні зв'язки, знання, праця, капітал, земля
<i>Модель людини</i>	Людина економічна	Людина соціальна
<i>Суб'єкт</i>	Самостійний, його інтерес у центрі уваги, "методологічний індивідуалізм"	Орієнтація на соціальну групу та суспільство – "методологічний холізм"
<i>Дія</i>	Цілераціональна	Раціональна за цілями, цінностями, традиціями
<i>Обмеження</i>	Ресурси, переваги	Ресурси, соціальні, смислові структури
<i>Економіка та суспільство</i>	Економіка та ринок первинні, суспільство – на периферії	Суспільство – відправна точка, економіка – його частина
<i>Мета аналізу</i>	Прогнозування, пояснення, рідше – опис	Опис і пояснення, рідше прогнозування
<i>Методи</i>	Формальні, чисті, кількісні моделі	Якісний та кількісний аналіз на основі великої кількості методів
<i>Роль інститутів</i>	Неявна екзогенна передумова аналізу; лишається поза предметом дослідження	Ендогенна складова предмета дослідження

Варто звернути увагу на те, що до лідерів – засновників економічної соціології відносять таких загальноновизнаних вчених, як К. Маркс та Й. Шумпетер. Зростання уваги до використання методологічного апарата економічної соціології зумовлюється саме тим, що знання, моделі організації соціальної взаємодії в сучасних умовах набувають пріоритетного значення. І про це свідчить успіх або провал програм економічного розвитку в пост-перехідних економіках і країнах, що розвиваються.

Людина визнається частиною соціальної групи та суспільства в цілому, орієнтується в своїй поведінці на них. Саме суспільство, як ціле, визначає особливості поведінки окремої людини як невід'ємної його частини. Раціоналізм поведінки ґрунтується на певних цінностях, що властиві людині. Відмова від матеріальних благ, характерна для представників багатьох релігійних вчень, є цілком раціональною. Водночас раціоналізм протестанта, спрямований на досягнення матеріального благополуччя, також ґрунтується на ціннісних настановах цієї течії християнства. Відповідні світоглядні настанови виступають одночасно дороговказом та обмеженням у діяльності індивіда. Економіка розглядається як важлива, але далеко не єдина складова життєдіяльності суспільства. Адекватне сприйняття економічної поведінки неможливе без урахування впливу на неї таких сфер суспільного життя, як ідеологія, політика, право. Розширення й ускладнення моделі господарчої діяльності людини вимагає більш уважного опису та пояснення процесів, що відбуваються. Без них прогнозування виявляється неможливим. Урахування впливу на соціальну взаємодію ціннісних орієнтацій та норм зумовлює зростання значення якісних методів аналізу й ускладнення у застосуванні формальних методів, кількісного аналізу. Слід зауважити, що застосування міждисциплінарного підходу зумовлює розширення методологічного арсеналу досліджень. Цінності та соціальні норми (інституції) набувають ключового значення у визначенні мотивації поведінки "людини соціальної".

Використання методології економічної соціології дозволяє суттєво поглибити аналіз закономірностей розвитку елементів глобальної економіки й їх взаємодії.

Крах соціалістичної системи призвів до втрати переможцем – капіталістичною системою свого потенційного конкурента. Капіталізм, зазначає М. Альбер, "... втратив своє дзеркало та можливість самооцінки. Ні демократія, ні лібералізм, ні капіталізм не знають досвіду монополії. Як управляти тим, що не оспорюється?"⁵⁹. Відправна точка виявлення альтернатив – *пошук нової суперечності як рушійної сили розвитку глобальної економічної системи*. Вчений в роботі під недвозначною назвою "*Капіталізм проти капіталізму*" досліджує суттєві відмінності "англо-американської" та "рейнської" його моделей. Пропонуються такі критерії порівняння: ставлення до бідності, імміграції, ієрархії заробітних плат; роль підприємств у забезпеченні підготовки кадрів;

⁵⁹ Альбер М. Капіталізм проти капіталізму / М. Альбер. – СПб. : Эконом. школа, 1998. – С. 14.

розподіл повноважень між акціонерами, менеджерами та найманими працівниками;

розбіжності у поглядах щодо впливу соціального захисту на економічний розвиток;

вплив податкової системи на зростання заборгованості або накопичень; системи фінансування (банк/біржа), страхування (індивідуалізована /солідарна), соціальної координації (регулювання – чиновники/ дерегулювання – юристи), що домінують.

М. Альбер обґрунтовує більшу соціально-економічну ефективність рейнської моделі. Абсолютизація орієнтації англо-американської системи на прибуток як кінцеву мету економічної діяльності зумовлює згортання соціальної складової економічної системи, демонструє, на думку автора, дію на рівні соціально-економічного устрою закону Грешема, коли гірший за своїми якостями економічний інститут витискає кращий.

Результати подальших трансформаційних перетворень на пострадянському просторі, успіх економічних реформ у цілій низці країн Азії, на фоні стагнації розвитку більшості країн Латинської Америки, загострення економічної ситуації в країнах Африки зумовили зростання інтересу до проблеми **порівняльних досліджень економічних систем**. Відбувається формування **концепції різноманіття варіантів капіталізму (КРВК)**⁶⁰.

У центрі уваги КРВК знаходиться фірма. Концепція пов'язує властивості інститутів з їх функціональним внеском у міжфірмову взаємодію. *Варіанти капіталізму розглядаються як відмінні режими виробництва, ключова роль в яких надається мікроагентам – фірмам, власникам, співробітникам*. Підхід намагається віднайти інституційне пояснення диференціації моделей капіталізму в специфіці поведінки економічних суб'єктів. Фірми розглядаються в контексті *п'яти інституційних блоків*, що описують стимули й обмеження їх діяльності: *виробничі відносини, фінансові системи, корпоративне управління, організація підготовки персоналу, міжфірмові відносини*. Виділяють два базисних типи режимів виробництва: *ліберальна ринкова (ЛРЕ) та координована ринкова (КРЕ) економіки*. Вони є протилежними ідеальними типами. Проміжним варіантом є *середземноморська модель ринкової економік (СМРЕ)*. У першому випадку ринок відіграє провідну роль у координації економічної діяльності. У КРЕ економіка в значній мірі скеровується неринковими механізмами координації

⁶⁰ Hall P. (2001) An Introduction to Varieties of Capitalism / P. Hall, D. Soskice // Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage; P. Hall, D. Soskice (eds.). – Oxford : Oxford University Press. – P. 18.

поведінки економічних суб'єктів. СМРЕ переважає в країнах зі значним аграрним сектором, екстенсивним втручанням держави, специфічними засобами неринкової координації в сфері корпоративного фінансування та більш ліберальними, ніж у КРЕ, виробничими відносинами⁶¹. У табл. 2.2 подані основні відмінності між ЛРЕ та КРЕ.

Таблиця 2.2

Диференціація між ЛРЕ та КРЕ згідно з КРВК⁶²

Критерій/модель капіталізму	ЛРЕ	КРЕ
<i>Освіта й навчання</i>	Інвестиції в універсальні навички	Специфічний людський капітал у певних сферах діяльності або фірмах
<i>Інститути ринку праці</i>	Дерегульований ринок праці, гнучкі системи встановлення винагороди	Кооперація найманих робітників і помірність оплати праці
<i>Фінанси</i>	Публічний моніторинг інформації та підприємницькі (венчурні) капіталісти	Репутаційний моніторинг банками
<i>Конкурентна політика</i>	Сильна конкурентна політика	Міжфірмові відносини дозволяють кооперацію

Особлива увага приділяється *комплементарності*, взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємозумовленості інститутів – умовам, згідно з якими *ефективність одного інституту забезпечує зростання ефективності іншого*.

Подальші дослідження у напрямі, визначеному КРВК, дозволили значно поглибити розуміння інституційних відмінностей між моделями капіталістичного розвитку, що існують у сучасному глобалізованому світі. Дослідники виділяють *далекосхідну мезокорпоративну модель* капіталізму. Більше того, вже в її межах диференціюються специфічні *співуправлінська* (Корея, Тайвань), *спрямовувана державою* (Китай, Малайзія, Індонезія), *мережева* (Японія), *персоналізована* (Філіппіни, Таїланд) *моделі далекосхідного капіталізму*.

Відмінні мету та методологічний підхід має **концепція глобальних виробничих систем (КГВС)**. Її виникнення пов'язане зі зростанням ролі та значення глобальної процесуальної інтеграційної взаємодії між суб'єктами

⁶¹ Hall P. (2001) An Introduction to Varieties of Capitalism / P. Hall, D. Soskice // Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage; P. Hall, D. Soskice (eds.). – Oxford : Oxford University Press. – P. 1–70.

⁶² Boyer R. (2005) How and why capitalisms differ / R. Boyer // Economy and Society. – Vol. 4, November. – P. 509–557.

господарювання в ході виробництва економічних благ. Відповідно, першочергового значення в аналізі набуває не національно-державна специфіка організації господарчої діяльності, а передумови, процеси, наслідки взаємодії між суб'єктами господарювання, що мають відмінну національно-державну приналежність, але в процесі створення певних товарів вступають у господарчу взаємодію в якості учасників єдиного виробничого ланцюжка (*глобального ланцюжка доданої вартості – ГЛДВ*). У табл. 2.3 розглянуті основні відмінності між концепціями різноманіття варіантів капіталізму та глобальних виробничих систем.

Таблиця 2.3

Порівняння концепцій різноманіття варіантів капіталізму (КРВК) і глобальних виробничих систем (КГВС)

Критерії/ концепція	КРВК	КГВС
<i>Орієнтація</i>	Аналіз інститутів	Аналіз організації
<i>Одиниця аналізу</i>	Країна	Міжфірмові мережі
<i>Емпіричний фокус</i>	ПРК/капіталістичні демократії	Взаємозв'язок між ПРК, РК і ППК
<i>Методологічні пріоритети</i>	Раціональні актори, багатоваріантний аналіз	Порівняльний/історичний аналіз галузей, фірм і країн
<i>Інструменти дослідження</i>	Якісний, крос-культурний аналіз, країнові кейс-стаді	Польові міжнародні, галузеві дослідження, політекономічна інтерпретація
<i>Ідеальні типи</i>	Ліберальна та координувана ринкова моделі капіталізму	Виробники та споживачі, ведені продуктовими ланцюгами
<i>Основні зміни/ проблеми колективної дії</i>	Проблеми координації в ПРК	Промисловий розвиток у країнах, що розвиваються
<i>Ключові концепції</i>	Інституційної комплементарності	Фіrm-лідерів, економічної ренти, навчання через мережі

Домінування ринкових відносин у глобальному масштабі зовсім не означає формування універсальної моделі глобальної економіки. Різноманіття інституційних моделей устрою національних економічних систем зумовлює необхідність врахування цієї специфіки в процесі встановлення міжнародних економічних відносин. Відповідно, зростає значення методів та інструментів дослідження впливу особливостей соціоекономічного середовища ведення бізнесу на організацію глобальної економічної взаємодії.

2.4. Методологія основних концепцій глобалізації

У попередніх питаннях теми ми розглянули основні методологічні напрями дослідження сучасної глобальної економіки, зупинилися на особливостях діалектичного, синергетичного та цивілізаційного підходів до вивчення проблем, породжуваних економічною глобалізацією, специфіці дослідження глобалізації в економіці та суміжних науках. Ми звертали увагу на те, що саме специфіка предмета дослідження в межах єдиного об'єкта (процесів глобалізації) зумовлює особливості застосовуваного методологічного апарата. Прослідкуємо, як саме вказана закономірність проявляється на прикладі методологічного забезпечення дослідження найбільш важливих аспектів розгортання сучасної глобалізації. Зупинимося на:

- методології неоліберального глобалізму;*
- модернізаційній концепції методології глобалізації;*
- імперській концепції методології глобалізму;*
- цивілізаційній концепції методології глобалізації;*
- корпоративній концепції методології глобалізації;*
- техніко-технологічній концепції методології глобалізації;*
- інформаційно-знаннєвій концепції методології глобалізації;*
- ноосферній концепції методології глобалізації.*

Почнемо з особливостей **методології концепції неоліберального глобалізму**. Згідно з нею економічна глобалізація повинна ґрунтуватися на лібералізації міжнародних відносин у всіх сферах господарської діяльності. Відповідно, пріоритетного зазначення набуває економічний інтерес окремого суб'єкта господарювання. На вивченні закономірностей його поведінки зосереджується аналітичний інструментарій дослідження. Будь-яке зовнішнє втручання здатне лише порушити логіку дії раціональних економічних суб'єктів. Тому висувається вимога мінімізації регулятивного впливу держави на економічні процеси як в межах національних кордонів, так і на рівні міжнародної взаємодії. Разом із тим, глобалізація кризових явищ в економіці примушує прибічників цього підходу визнавати необхідність формування глобальних органів управління, що переймають на себе частину функцій національних держав. Отже, врешті-решт ми отримуємо певну суперечність між початковим запереченням прихильниками концепції неоліберальної глобалізації необхідності втручання держави в економіку та визнанням потреби такого втручання на міжнародному рівні. Варто звернути увагу на механізм розв'язання цієї суперечності. До міжнародних

органів регулювання відносять: Світовий банк (СБ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світову організацію торгівлі (СОТ), цілий ряд інших спеціалізованих галузевих організацій. Зазвичай керівні посади в них обіймають представники провідних економічно розвинених країн, тісно пов'язані за своєю попередньою діяльністю зв'язками з провідними транснаціональними корпораціями світу. Відповідно, саме їх інтереси вони й люблять у міжнародних організаціях.

Модернізаційна концепція методології глобалізації розглядає глобалізацію як результат процесів переходу від традиційного суспільства, в умовах якого домінував натуральний спосіб господарювання, до сучасного, в умовах якого безумовного пріоритету набуває економічний спосіб господарювання (становлення капіталізму, індустріалізації) та подальшої еволюції розвинених суспільств у напрямі постмодернізації (переходу до постіндустріального, постекономічного, інформаційного, ноосферного, знаннєвого глобального співтовариства). Отже, в цій концепції акцент ставиться на кардинальній трансформації системи суспільних відносин. В основі цих перетворень – перехід від замкнутої в межах племені, общини системи розподілу праці, заснованої на *безпосередньому обміні результатами праці й особистих зв'язках до опосередкованого грошима безособистісного розподілу праці*, що в кінцевому підсумку набуває глобального характеру, коли вже не окремі індивіди, фірми – суб'єкти господарювання, а цілі країни починають у системі міжнародного розподілу праці спеціалізуватися на *виробництві певних товарів або послуг*. Разом із тим економічна модернізація дає поштовх та є невід'ємною від модернізації всіх складових життя суспільства. Відповідно, на перший план виходить використання методологічного апарата суміжних суспільствознавчих дисциплін, що досліджують різні аспекти життя соціуму та лише в своєму поєднанні здатні відтворити адекватну картину впливу процесів модернізації та постмодернізації на глобальну господарчу взаємодію.

У свою чергу, формування **імперської концепції методології глобалізму** відбиває спроби ревіталізації в сучасних умовах місця та ролі імперських утворень як носіїв глобалізації. Поштовх цим процесам дали спроби реабілітації історичної ролі імперських утворень після розпаду СРСР і легалізації на цій підставі ролі США як глобальної імперії, яка контролює та спрямовує процеси глобалізації⁶³. Реакцією на ці зазіхання можна до певної міри вважати й відновлення імперських амбіцій сучасної

⁶³ Лал Д. Похвала империи / Д. Лал. – М. : Новое издательство, 2010. – 364 с.

Росії⁶⁴. Концепція має яскраво виражений нормативний характер, адже ґрунтується на спробах виправдання або заперечення ролі імперських утворень як носіїв глобалізації. У табл. 2.4 подано приклад застосування позитивістського підходу до визначення значення, ролі та місця імперій в процесі глобалізації.

Таблиця 2.4

Еволюція імперської глобалізації за О. Білорусом⁶⁵

<i>Стадії глобалізації</i>	<i>Провідні чинники</i>			<i>Наслідки глобалізації</i>
	<i>Держава, нація, культура</i>	<i>Технологія</i>	<i>Економіка</i>	
<i>Завоювання: універсальні імперії</i>	+	–	+	Державно-регіональний імперіалізм
<i>Колоніалізм: економічні імперії; географічні відкриття</i>	+	–	+	Імперіалізм торгового характеру
<i>Промислові імперії</i>	+	+	+	Промисловий імперіалізм
<i>Світові війни</i>	+	–	–	Світовий імперіалізм
<i>Інформаційно-технологічна революція</i>	+	+	+	Технологічний імперіалізм
<i>Глобальний корпоративізм</i>	+	+	+	Глобальний державно-корпоративний імперіалізм

Цивілізаційна концепція методології глобалізації стала відповіддю на зростання проблем міжцивілізаційної взаємодії, що породжуються її активізацією в умовах глобалізації. Інтенсифікація міжнародних відносин веде до розширення спектра складових суспільного й індивідуального життя представників різних народів, культур, цивілізацій, що перетинаються, вступають у взаємодію. Така взаємодія як на мікро-, так і на макрота мегарівнях людської діяльності породжує наслідки, неочікувані з точки зору логіки "людини економічної", прийнятої "мейнстримом" сучасної економічної теорії. Провал на початку нового тисячоліття мультикультуралістських проектів країн Заходу свідчить про загострення в результаті активізації процесів глобалізації суперечностей між намаганням поширити

⁶⁴ Липов В. Имперскость в эпоху сетевых структур: в поисках модели монолитной дифференциации / В. Липов // Имперские предчувствия России. – М./Волгоград : МГУ/Волгоградское научное издательство, 2005. – С. 355–363.

⁶⁵ Белорус О. Экономическая система глобализма / О. Белорус. – К. : КНЭУ, 2003. – С. 168.

цінності мультикультуралізму та прагненням до збереження культурної самобутності як основи існування специфічних цивілізацій. Отже, увага зосереджується на пошуку способів та інструментів вирішення цих суперечностей.

Формування **корпоративної концепції методології глобалізації** пов'язане з тим, що в сучасних умовах транснаціональні корпорації переймають на себе роль основного суб'єкта процесу глобалізації. Разом із ними в міжнародну взаємодію включаються різного виду корпоративні структури, що представляють малий і середній бізнес. Окрім традиційних ієрархічних, внутрішньокорпоративних, набувають поширення глобальні горизонтальні зв'язки між учасниками виробничого процесу. Початок нового тисячоліття ознаменований значним розповсюдженням глобальних виробничих систем. Вони охоплюють широкий спектр галузей економіки – від сільського господарства до надсучасних виробництв у сферах нано- та біотехнологій, складаючи суттєву частку загальносвітових інвестицій та ВВП, що невпинно зростає. У табл. 2.5 містяться дані про співвідношення між національним ВВП країн світу та результативністю їх участі в глобальних виробничих системах (ГВС).

Таблиця 2.5

Ключові показники частки торгівлі в рамках ГВС за кuartилями сумарного обсягу ввезених ПІІ до ВВП, 2010 р.⁶⁶

Квартиль/критерій	Створена за кордоном додана вартість експорту	Участь у ГВС	Внесок виробництва в рамках ГВС у ВВП
<i>I квартал</i> (країни з великим обсягом ПІІ відносно до ВВП)	34 %	58 %	37 %
<i>II квартал</i>	24 %	54 %	30 %
<i>III квартал</i>	17 %	47 %	24 %
<i>IV квартал</i> (країни з малим обсягом ПІІ відносно до ВВП)	18 %	47 %	21 %

Формуються суперечності між посиленням ролі корпорацій (перш за все глобальних ТНК) і скороченням можливостей держави (утилітарних, локальних). Цей процес надає переваги невеликим групам з особливими інтересами, породжуючи розбіжності між цілями корпоративних структур

⁶⁶ Доклад о мировых инвестициях. 2013. Обзор / ЮНКТАД. – Нью-Йорк/Женева : ЮНКТАД, 2013. – С. 39.

і глобальними соціальними наслідками діяльності ТНК. У свою чергу, інструментарій дослідження передбачає поєднання засобів, використовуваних міжнародними мікро- та макроекономікою, міжнародною політекономією.

Кардинальне прискорення науково-технологічного прогресу та невідпинне зростання його впливу та ролі в процесах міжнародної економічної взаємодії зумовило появу **техніко-технологічної концепції методології глобалізації**. Вона відбиває диференціацію країн світу за домінуючими технологічними укладами, що призводить до закріплення їх місця в ядрі, протопериферії або периферії глобальної економіки. Розвинені країни, завдяки своїй монополії на високі технології, забезпечують як поточний перерозподіл на свою користь обмежених ресурсів глобальної економіки, так і додану вартість, що формується в межах глобальних ланцюжків доданої вартості (ГЛДВ), що створюється завдяки розвитку ГВС. Таким чином, у нових умовах забезпечується збереження провідної ролі країн ядра в капіталістичній світ-системі.

Інформаційно-знаннєва концепція методології глобалізації ґрунтується на визнанні того факту, що знання й інформація в сучасних умовах перетворюються на основний чинник економічного розвитку. Володіння та здатність використовувати знання перетворюються на новий чинник як особистісної, соціальної, так і національно-державної диференціації, що досягає глобального рівня. Адже саме здатність розвинених країн продукувати нове знання забезпечує їм місце лідерів глобальної економіки. Отже в центрі уваги дослідників, які працюють у межах цієї концепції, опиняється виявлення впливу інформації та знання на механізми визначення місця та ролі окремих суб'єктів господарювання в глобальній економіці.

Ноосферна концепція методології глобалізації акцентує увагу на єдності та взаємозумовленості людини, її діяльності та середовища, що її оточує. Людина, безумовно, визнається частиною природи. Зазначається, що глобалізація наслідків діяльності людини в сучасних умовах перетворюється на ключовий чинник порушення ноосферного балансу. Це порушення становить загрозу не лише для життєдіяльності окремих екосистем, а й збереженню та підтримці тих умов, в яких історично сформувалася людина, оточуючий її світ. Подолання загроз, які створює для власного існування сама людина, стає можливим лише на основі відмови від утилітарного економізму, що домінує в господарській сфері та підтримується "мейнстрімом" сучасної економічної теорії.

2.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Охарактеризуйте основні етапи еволюції методології глобалізації.
2. Яким чином широта та різноманітність предметного поля дослідження глобалізації впливає на формування її методологічного апарата?
3. У чому проявляється діалектична сутність процесу глобалізації?
4. Розкрийте синергізм процесів глобального розвитку.
5. Чому в методології глобалізації значна роль відводиться цивілізаційному підходу?
6. У чому проявляються особливості застосування в дослідженнях процесу глобалізації методології "мейнстріму" економічної науки й як вони відображаються в отриманих результатах?
7. Порівняйте особливості дослідження проблем глобалізації у рамках методології "мейнстріму" економічної науки й економічній соціології?
8. У чому полягають особливості методологічного апарата прогностичного напрямку глобалістики?
9. Стисло охарактеризуйте основні методологічні концепції глобалістики.
10. У чому полягає відмінність модернізаційної концепції методології глобалізації від техніко-технологічної?
11. Що спільного та в чому особливості імперської та цивілізаційної концепцій глобалізації?
12. Як в інформаційно-знаннєвій та ноосферній методологічних концепціях глобалізації відбиваються можливі підходи до дослідження ролі людини?
13. У чому полягають особливості еволюції імперської глобалізації за О. Білорусом?
14. З чим пов'язана поява корпоративної концепції методології глобалізації?

Тематика есе

1. Геополітика в моделі етнокультурних плит С. Переслєгіна.
2. Глобалізація діяльності підприємства та використання напрацювань поведінкової економіки (за Дж. Акерлофом, Д. Аріелі, Т. Бернхемом, Р. Канеманом, Р. Шиллером).
3. Глобалізація та формування когнітивної методології економічних досліджень. Від теорії до практики (за Ю. Ольсевичем, Р. Шиллером, Т. Бернхемом, Дж. Берком, Д. Аріелі, Дж. Акерлофом).

4. Глобалізація як процес синергії та самоорганізації.
5. Діалектика процесів глобалізації.
6. Другий канон економічної науки й альтернативна теорія глобалізації за Е. Райнертом.
7. Креативні засади глобалізації (за Р. Флорідою та Дж. Хокінсом).
8. Методологічні підходи до аналізу процесів глобалізації в економічній соціології (за матеріалами хрестоматій під редакцією В. Радаєва, Н. Смелзера та Р. Сведберга).
9. Методологія "поведінки в глобальному просторі" Е. Кочетова.
10. Методологія аналізу процесів глобалізації з точки зору впливу на економічну взаємодію інформаційно-технологічних трансформацій (за М. Делягіним).
11. Методологія глобальної спільноти М. Чешкова.
12. Методологія інституційного аналізу процесів глобалізації (за С. Кирдіною).
13. Методологія концепції збалансованого стійкого розвитку та прогресу Г. Колодко.
14. Методологія світ-системного аналізу та дослідження сучасних перспектив глобалізації (за Дж. Аррігі та Е. Валлерстайном).
15. Модернізація економіки, еволюція механізмів мислення людини й їх наслідки для глобалізації (за Дж. Берком, Дж. Лернером і Р. Нейсбітом).

Питання для дискусії

1. Який підхід, нормативний або позитивний, варто застосовувати для дослідження проблем інтеграції України в глобальну економіку?
2. Чи здатна економічна соціологія повністю замінити економічний "мейнстрим" у дослідженні проблем, породжуваних глобалізацією?
3. Чи доцільно й якщо так, то яким чином можна використати методологічні напрацювання концепцій різноманіття моделей капіталізму та глобальних виробничих систем у дослідженні цивілізаційних і корпоративних аспектів глобалізації?

Дайте визначення поняттям

- Аттрактор** (англ. attract – притягувати) – _____.
- Біфуркація** (англ. fork – вилка) – _____.
- Випадковість** – _____.
- Заперечення заперечення** – _____.

Емерджентність (англ. – emergent такий, що виник несподівано) – _____.

Методологія – _____.

Методологія глобалізації – _____.

Нормативний підхід – _____.

Позитивний підхід – _____.

Синергетика – _____.

Суперечність – _____.

Цивілізація – _____.

Які поняття характеризують подані визначення?

Взаємодія протилежних, взаємовиключних і одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності сторін цілісного явища, системи, що виступає джерелом його розвитку; основа закону єдності та боротьби протилежностей – _____.

Зародження в процесі розвитку явища внутрішнього заперечення попереднього стану, його заміна на нове з подальшою корекцією запереченням заперечення, відновленням елементів початкового, але вже в перетвореному, вдосконаленому вигляді – _____.

Локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристикам людська спільнота, що представляє цілісну систему, в якості ключових елементів якої можна виділити специфічну матеріально-технологічну базу, комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів, – _____.

Елемент або сукупність елементів, властивостей системи, здатних притягувати до себе інші елементи, задавати напрями її розвитку – _____.

Малі, непередбачувані події, що спричиняють за собою істотні зміни у функціонуванні великих систем, їх реорганізацію, – _____.

Напрямок в економічних дослідженнях, що орієнтує на визначення відповідності реалій господарчого життя певним критеріям, що, (здебільшого за мовчазною згодою) визнаються у якості загальноновизнаних або задаються в якості орієнтирів, – _____.

Напрямок в економічних дослідженнях, що орієнтує на вивчення та пояснення економічних явищ такими, якими вони є насправді, встановлення взаємозв'язку між ними, – _____.

Наука про теорії, методи, прийоми, способи, показники аналізу, використовувани в ході наукових досліджень, – _____.

Наука, що досліджує механізми кооперативної взаємодії в нелінійних, відкритих, нерівноважних, нестационарних системах – _____.

Наукові концепції, що пояснюють рушійні сили, механізми, напрями та наслідки глобалізації, – _____.

Перехід системи з одного стійкого стану в інший – _____.

Формування у системи додаткових властивостей, не властивих її елементам, – _____.

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Які з критеріїв характеризують методологічний апарат "мейнстриму" сучасної економічної науки, а які – економічну соціологію:

1) раціональна за цілями, цінностями, традиціями; 2) А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, А. Маршал, Дж. Кейнс, П. Самуельсон; 3) самостійний, його інтерес – у центрі уваги, "методологічний індивідуалізм"; 4) соціальні зв'язки, знання, праця, капітал, земля; 5) ресурси, соціальні, смислові структури; 6) цілераціональне; 7) капітал, праця, земля; 8) людина соціальна; 9) К. Маркс, М. Вебер, Э. Дюркгейм, Й. Шумпетер, К. Поланьї, Т. Парсонс, Н. Смелзер; 10) суб'єкт орієнтується на соціальну групу та суспільство – "методологічний холізм"; 11) формальні, чисті, кількісні моделі; 12) неявна екзогенна передумова аналізу, залишається поза предметом дослідження; 13) якісний і кількісний аналіз на основі багатьох методів; 14) суспільство – точка відліку, економіка – його частина; 15) прогнозування, пояснення, рідше – опис; 16) ендогенна складова предмета дослідження; 17) опис і пояснення, рідше прогнозування; 18) людина економічна; 19) економіка та ринок первинні, суспільство на периферії; 20) ресурси, смаки?

Заповніть відповідні колонки табл. 2.6.

Таблиця 2.6

"Мейнстрим" економічної теорії й економічна соціологія: особливості методології

Критерії	"Мейнстрим" економічної теорії	Економічна соціологія
1	2	3
<i>Лідери</i>		
<i>Пріоритет чинників господарювання</i>		
<i>Модель людини</i>		
<i>Суб'єкт</i>		

1	2	3
<i>Дія</i>		
<i>Обмеження</i>		
<i>Економіка та суспільство</i>		
<i>Мета аналізу</i>		
<i>Методи</i>		
<i>Роль інститутів</i>		

2. Які з критеріїв характеризують методологічний апарат концепції різноманітності варіантів капіталізму, а які – глобальних виробничих систем:

1) фірм-лідерів, економічної ренти, навчання через мережі; 2) аналіз організації; 3) раціональні актори, багатоваріантний аналіз; 4) аналіз інститутів; 5) польові міжнародні, галузеві дослідження, політекономічна інтерпретація; 6) кількісний, крос-культурний аналіз, країнові кейс-стаді; 7) проблеми координації в ПРК; 8) промисловий розвиток у країнах, що розвиваються; 9) ліберальна та координована ринкова економіка; 10) взаємозв'язок між ПРК, РК і ППК; 11) виробники та споживачі, що спрямовуються продуктовими ланцюгами; 12) порівняльний/історичний аналіз галузей, фірм і країн; 13) міжфірмові мережі; 14) інституційна комплементарність; 15) країна; 16) ПРК/ капіталістичні демократії?

Заповніть відповідні елементи табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Порівняння концепцій різноманіття варіантів капіталізму та глобальних виробничих систем

Критерії	КРВК	КГВС
<i>Орієнтація</i>		
<i>Одиниця аналізу</i>		
<i>Емпіричний фокус</i>		
<i>Методологічні пріоритети</i>		
<i>Інструменти дослідження</i>		
<i>Ідеальні типи</i>		
<i>Основні зміни/проблеми колективної дії</i>		
<i>Ключові концепції</i>		

Діагностичні завдання

1. Покажіть, яким чином проявлятимуться відмінності нормативного та позитивного підходів у дослідженні глобальної демографічної проблеми.

2. Проблеми глобального потепління, забруднення довкілля, виснаження мінеральних ресурсів, збільшення розриву між країнами, що розвиваються,

та розвиненими знаходяться в центрі уваги глобалістики. На підставі ваших знань про особливості основних концепцій методології глобалізації покажіть, як ці відмінності проявлятимуться у визначенні об'єкта, предмета, завдань дослідження, його методологічного апарата, інструментарію, критеріїв, показників, отриманих висновках.

3. Покажіть відмінності об'єкта, предмета, інструментарію, логіки дослідження у рамках методології неоліберальної, модернізаційної, імперської, цивілізаційної, техніко-технологічної, інформаційно-знаннєвої, ноосферної глобалізації, глобального корпоративізму.

4. У яких випадках опора в дослідженні проблем глобалізації буде зроблена на формально-логічних, в яких – на неформалізованих, а в яких – на суміжних і ненаукових методах. Укажіть, які саме методи й інструменти аналізу можуть бути застосовані в конкретних випадках:

- а) аналіз економічних наслідків глобалізації – _____;
- б) аналіз культурного впливу глобалізації – _____;
- в) дослідження передумов глобалізації – _____;
- г) прогнозування розвитку глобалізації – _____;
- д) дослідження екологічних наслідків глобалізації – _____;
- е) дослідження глобальних виробничих систем – _____;
- ж) дослідження глобальних аспектів соціальної взаємодії в економічній сфері – _____;
- з) вивчення перспектив становлення глобальних органів управління – _____;
- и) дослідження глобального екуменічного руху – _____;
- к) вивчення проблем боротьби з поширенням тероризму – _____;
- л) дослідження процесів становлення гламурного капіталізму – _____;
- м) вивчення впливу глобалізації на молодіжне середовище – _____;
- н) дослідження причин, наслідків, можливостей усунення загроз світових фінансових криз – _____.

Евристичні завдання

1. На підставі ваших знань про основні методологічні школи глобалізації охарактеризуйте відмінності у виборі об'єкта, предмета, методів, інструментів, критеріїв, показників, результатів (висновків) дослідження

проблем включення України в глобальну економіку. Подайте результат у вигляді заповнених елементів табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Відмінності методологічного апарата концепцій глобалізації

Методологія глобалізації	Об'єкт	Предмет	Методи	Інструменти	Критерії	Показники	Результати (висновки)
Неоліберального глобалізму							
Модернізаційна							
Імперська							
Цивілізаційна							
Глобального корпоративізму							
Техніко-технологічна							
Інформаційно-знаннєва							
Ноосферна							

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Механізм процесу глобалізації припускає перехід кількісних змін (зростання інтенсивності й обсягів міжнародної взаємодії) в якісні (заперечення старих форм глобалізації та заміщення їх новими) – стверджує синергетичний підхід.

2. Заперечення заперечення, як модель глобальної еволюції, припускає акцент на зародженні в процесі розвитку явища внутрішнього заперечення попереднього стану, його заміну на новий з подальшою корекцією, запереченням заперечення, відновленням елементів початкового, але вже в перетвореному, вдосконаленому вигляді.

3. В умовах, коли глобальна система знаходиться в нестійкому стані, навіть малі, випадкові дії здатні спричинити непропорційні наслідки, що визначають напрям її подальшого розвитку

4. Модернізаційна концепція методології глобалізації розглядає глобалізацію як результат лібералізації міжнародних відносин у всіх сферах господарської діяльності.

Навчальна гра "Особливості методології основних концепцій глобалізації"

Мета гри – закріплення знань про методологічні підходи, що використовуються в процесі дослідження окремих складових процесу глобалізації.

На початку гри група ділиться на команди.

Та команда, яка починає, називає концепцію (аспект, складову) дослідження процесу глобалізації, методологічне забезпечення якої повинна охарактеризувати команда-суперник. Друга команда повинна розкрити завдання, зміст, об'єкт, предмет, методи, інструменти, критерії, за якими проводяться дослідження в межах указаної концепції глобалізації, основні показники, що характеризують кількісні й якісні результати досліджень. Команда, що ставила запитання, оцінює правильність і повноту відповіді, у разі необхідності пояснює та доповнює.

Після завершення друга команда пропонує концепцію – завдання для першої команди.

За кожне правильно сформульоване завдання (концепцію, що необхідно охарактеризувати) та правильну відповідь командам нараховуються до 3 балів.

У випадку нездатності однієї з команд поставити завдання або дати відповідь хід передається супернику. Перемагає команда, що набрала більше балів.

Час на постановку завдання (концепцію, яку необхідно охарактеризувати) обмежується 15 секундами, на відповідь дається максимум 2 хвилини.

Після завершення гри команди оцінюють повноту розкриття в процесі гри методологічного забезпечення концепцій глобалізації.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. На лібералізацію МЕВ, мінімізацію регулятивного впливу держави, формування глобальних органів управління спирається методологія парадигми:

- а) неоліберального глобалізму;
- б) модернізаційної;
- в) імперської;
- г) цивілізаційної;
- д) глобального корпоративізму.

2. Глобалізація – результат процесів становлення сучасного суспільства, переходу до постіндустріального, постеконічного, глобального співтовариства в методологічній парадигмі:

- а) неоліберального глобалізму;
- б) модернізаційної;

- в) імперської;
- г) цивілізаційної;
- д) глобального корпоративізму.

3. Діяльність людини як ключового чинника підтримки глобального балансу – основа логіки методологічної парадигми:

- а) неоліберального глобалізму;
- б) модернізаційної;
- в) імперської;
- г) інформаційно-знаннєвої;
- д) ноосферної.

4. На диференціацію країн світу за домінуючими технологічними укладами спирається методологічна парадигма:

- а) неоліберального глобалізму;
- б) модернізаційної;
- в) техніко-технологічної;
- г) інформаційно-знаннєвої;
- д) глобального корпоративізму.

5. На суперечності між розвитком мультикультуралізму та прагненням до збереження культурної самобутності вибудовується логіка методологічної парадигми:

- а) неоліберального глобалізму;
- б) модернізаційної;
- в) цивілізаційної;
- г) інформаційно-знаннєвої;
- д) ноосферної.

6. До загальнонаукових інструментів аналізу економічної глобалізації відносять:

- а) індукцію та дедукцію;
- б) аналіз і синтез;
- в) узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, наукову абстракцію;
- г) етнометричний аналіз;
- д) порівняння й аналогії, допущення, гіпотези.

7. До конкретно наукових інструментів аналізу економічної глобалізації відносять:

- а) економічне моделювання;
- б) порівняльний інституційний аналіз;

- в) функціональний аналіз;
- г) граничний та рівноважний аналіз;
- д) графічний та матричний аналіз.

8. До ключових елементів діалектичного методу дослідження економічної глобалізації відносять:

- а) принципи спільного зв'язку, становлення та розвитку;
- б) закон єдності та боротьби протилежностей;
- в) закон переходу кількісних змін в якісні як механізм глобалізації;
- г) принцип аттрактора, що задає її напрями, форми, інтенсивність;
- д) зв'язок стадій розвитку з опорою на заперечення заперечення початкового стану системи.

9. До стадій розвитку глобальних суперечностей відносять:

- а) тотожність, що містить несуттєві відмінності;
- б) виникнення в тотожності істотних відмінностей;
- в) перетворення істотних відмінностей на протилежності;
- г) взаємозаперечення протилежностей, перетворення їх на суперечності;
- д) заперечення суперечності через повернення до попереднього стану системи.

10. Елементами синергетичного аналізу глобальної економіки є:

- а) точки біфуркації глобальної системи;
- б) аттрактори, що задають напрями, форми, інтенсивність глобалізації;
- в) властивість емерджентності складних систем;
- г) глобальна роль випадковості за нестійкого стану системи;
- д) перехід кількісних змін в якісні.

11. Цивілізаційний підхід до методології глобалізації спирається на уявленнях про цивілізацію як:

- а) культуру;
- б) ступінь розвитку матеріальної культури;
- в) ступінь суспільного розвитку, що слідує за варварством;
- г) специфічну стадію розвитку економічних відносин;
- д) частину людства, яка включає сукупність споріднених народів (етносів), об'єднаних спільністю культури, історичної долі, економічних і соціально-політичних відносин.

12. К. Маркса, М. Вебера, Э. Дюркгейма, Й. Шумпетера, К. Поланьї, Т. Парсонса, Н. Смелзера відносять до основоположників:

- а) "мейнстриму" сучасної економічної науки;
- б) економічної соціології;
- в) концепції різноманіття варіантів капіталізму;
- г) концепції гнучких виробничих систем;
- д) економічної глобалістики.

13. А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Миля, А. Маршалла, Дж. Кейнса, П. Самуельсона відносять до основоположників:

- а) "мейнстриму" сучасної економічної науки;
- б) економічної соціології;
- в) концепції різноманіття варіантів капіталізму;
- г) концепції гнучких виробничих систем;
- д) економічної глобалістики.

14. До об'єктів аналізу в концепціях різноманітності варіантів капіталізму/глобальних виробничих систем відносять:

- а) інститути/організації;
- б) країни/міжфірмові мережі;
- в) економічну політику держави/діяльність домогосподарств;
- г) ліберальну та координовану ринкові моделі капіталізму/спрямовуваних продуктовими ланцюгами виробників і споживачів;
- д) проблеми координації в ПРК/промисловий розвиток у РК.

15. Протистояння "методологічний індивідуалізм"/"методологічний холізм" знаходиться у витоках відмінностей:

- а) "мейнстриму" економічної теорії та неоліберального глобалізму;
- б) концепцій різноманіття варіантів капіталізму та глобальних виробничих систем;
- в) економічної соціології та соціоекономічної школи глобалістики;
- г) "мейнстриму" економічної теорії й економічної соціології;
- д) культурологічної та політичної шкіл глобалістики.

16. Філософсько-методологічні основи глобалістики досліджують на основі:

- а) діалектичного підходу;
- б) методів якісного аналізу;
- в) методів кількісного аналізу;
- г) методів історичного аналізу;
- д) методів інституційного аналізу.

Розділ 3. Школи та міждисциплінарний статус глобалістики

Питання для опрацювання

3.1. *Доповіді Римського клубу та початок дослідження глобальних проблем.*

3.2. *Школи глобалістики.*

3.3. *Інструментарій досліджень основних напрямів і шкіл глобалістики.*

3.4. *Міждисциплінарність глобальних досліджень.*

3.5. *Практична частина.*

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про особливості предметної й об'єктної областей глобалізації та як вона трактується науковими школами глобалістики;

умінь і навичок аналізу специфіки сфер дослідження та методологічного апарата окремих шкіл глобальних досліджень;

компетентностей у сфері визначення специфіки та сфери інтересів шкіл глобалізації, підходів до дослідження проблем глобалізації в різних наукових дисциплінах і можливостях їх практичного використання.

Ключові слова: еколого-економічна школа, мультидисципліна, неумисні наслідки, Римський клуб, школа контрольованого глобального розвитку, школа міжнародної політекономії, школа універсального еволюціонізму.

Література: основна: [2; 3; 6; 8], додаткова: [9; 12 – 16; 24; 28; 30; 36; 42; 50; 57; 61].

3.1. Доповіді Римського клубу та початок дослідження глобальних проблем

Глобалістика – узагальнювальна назва цілої групи наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації. У своєму розвитку глобалістика, як комплексне дослідження широкого спектру різноманітних аспектів глобалізації, пройшла два основних етапи. Вони характеризуються

поступовим поглибленням розуміння складності та взаємопов'язаності елементів, що формують передумови, специфіку протікання та наслідки процесів глобалізації.

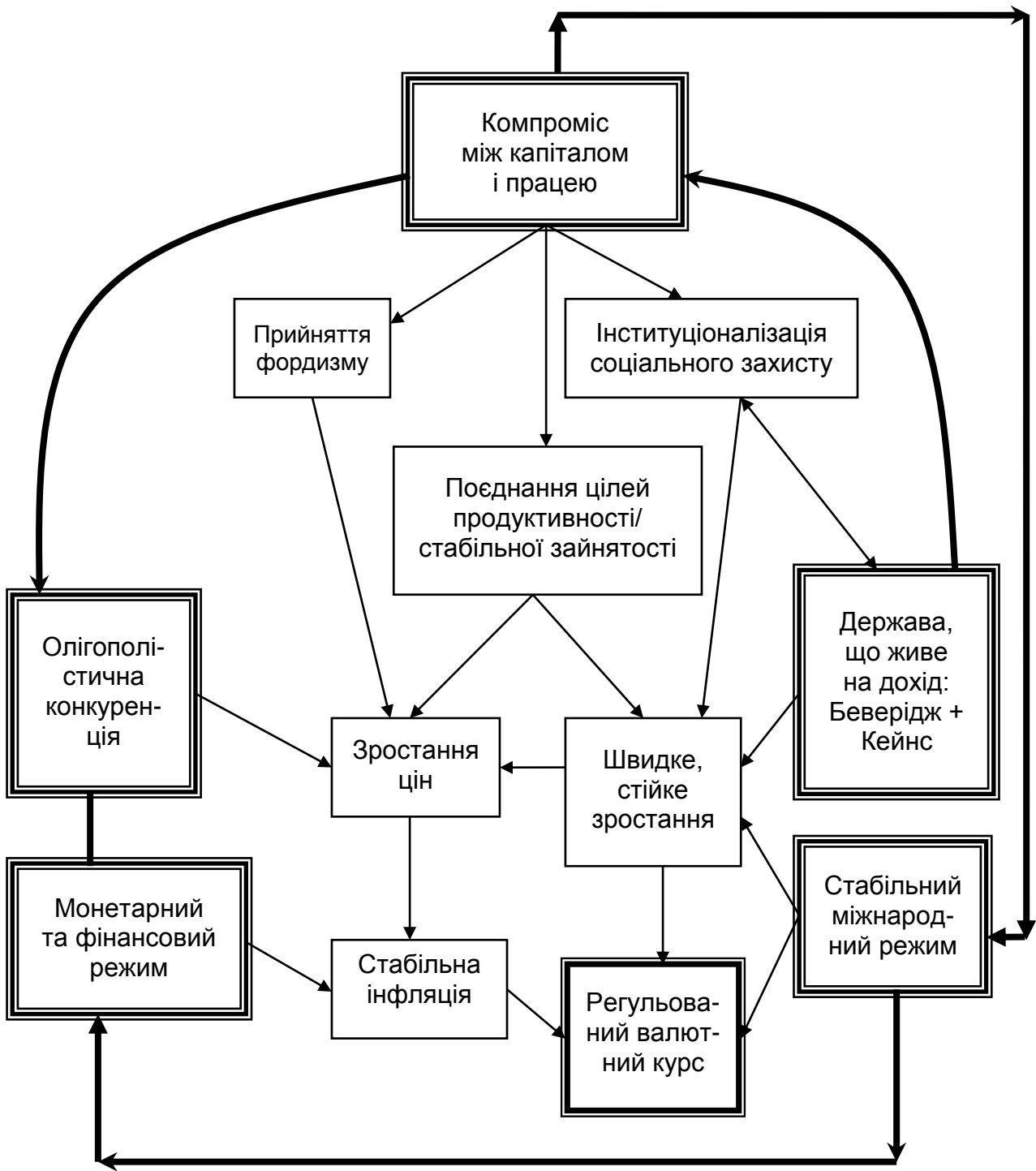
Перший з них охоплює період з 60-х до кінця 80-х рр. ХХ ст. Другий етап розпочався у 90-х рр. ХХ ст. На основних підходах до дослідження проблем, що породжуються розгортанням процесів глобалізації, і привертають увагу дослідників зупинимося в подальших питаннях теми.

Розглянемо більш детально основну змістовність першого етапу дослідження проблем глобального розвитку.

Глобалістика починає формуватися як новий науковий напрям, що досліджує проблеми та перспективи трансформації світової системи в сферах політики, економіки, соціального життя, пов'язані з кардинальними змінами систем господарювання, що розгортаються наприкінці 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. Науково-технічний прогрес, успіхи у післявоєнній відбудові та подальшому вдосконаленні національних виробничих систем провідних країн Заходу зумовили перехід від в значній мірі уніфікованої на міжнародному рівні фордистської системи виробництва (рис. 3.1) до постфордизму.

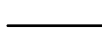
Запоруками успіху Золотої ери фордизму визнаються соціальний компроміс праця/заробітна плата, наявність в умовах домінування систем масового виробництва ефекту зростаючої віддачі від розширення масштабу виробництва, відносна закритість економіки, що створювала можливість її регулювання на національному рівні. Однак у нових умовах держава втрачає можливість забезпечення збалансованого зв'язку між виробництвом і споживанням через зростання відкритості національних економік, посилення транскордонної мобільності фінансів, перехід від масового виробництва до гнучкої спеціалізації. Через зростання рівня освіти, самовизнання, потяг до отримання найманими робітниками задоволення від самої праці відбувається виснаження тейлористської моделі організації праці.

Нова, постфордистська модель (рис. 3.2), суттєво відрізнялась від моделей масового або цехового виробництва. Зростає відкритість національних економік. Фінансовий сектор перебирає на себе роль провідної системоутворювальної ланки суспільного відтворювання. Стратегія розвитку виробничого, реального, більш консервативнішого сектора економіки виявляється вторинною, похідною від потреб і стратегій мобільного фінансового сектора. Зростають можливості та потреби диференціації національних моделей організації суспільного відтворювального процесу (*моделей капіталізму*).

Примітки:

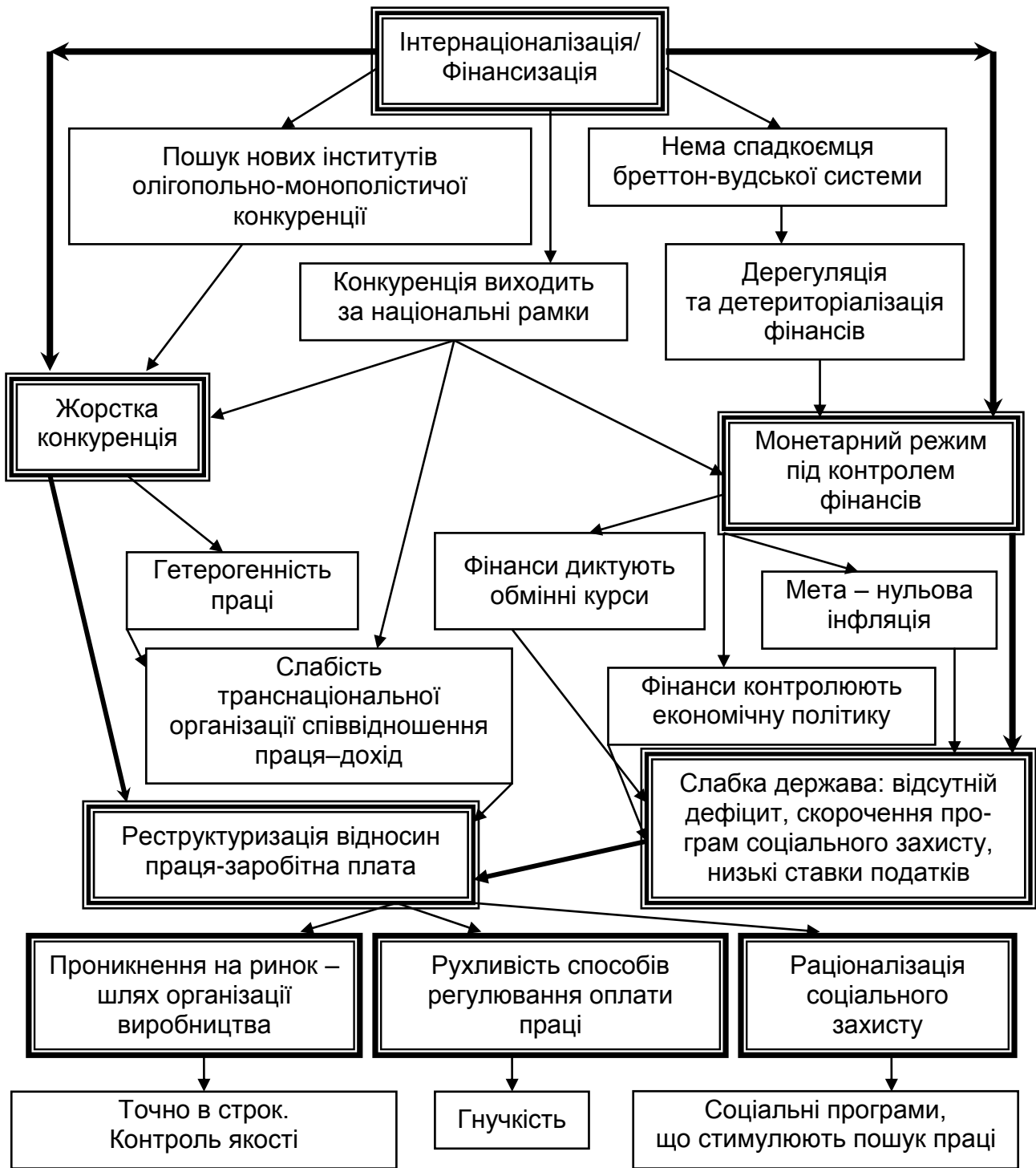
 – п'ять інституційних форм;

 – макроекономічні відносини;

 – ієрархія інституційних форм;

 – перемінне регулювання.

Рис. 3.1. Золота ера фордизму

Примітки:

– п'ять інституційних форм;

—> – макроекономічні відносини;

—> – ієрархія інституційних форм;

– перемінне регулювання.

Рис. 3.2. Інституційна ієрархія постфордизму

Особливого значення для диференціації виробничих стратегій фордизму та постфордизму та зростання різноманіття в межах останньої набула *потрійна дихотомія: продукція, стандартизована versus, розрахована на потреби конкретних споживачів, конкурує через ціну/якість, з високими/незначними обсягами виробництва*. На відміну від фордистської моделі *масового виробництва* (стандартизованого, конкурентоздатного за ціною, у великих обсягах) або *цехового виробництва* (розрахованого на конкретного споживача, конкурентоздатного за ціною, незначного за обсягами) нові патерни комбінують розрахунок на конкретного покупця, конкуренцію за якістю та значні обсяги виробництва. Водночас постфордистські методи виробництва виявилися більш пристосованими до особливостей специфічних форм соціальної організації. Розрізненість виробників (*англосаксонська модель ринкового капіталізму – РК*), або готовність до об'єднання у виробничі асоціації в рамках великих корпорацій (*соціал-демократичний – СДК, мезокорпоративний капіталізм – МК*), або сімейних фірм (*публічний капіталізм – ПК*) зумовлює формування відмінних патернів виробничої діяльності, що виявляються цілком конкурентоздатними на різних сегментах ринку.

Неоліберальна модель постфордизму, характерна для країн *КР*, відповідає домінуючим у них принципам *індивідуалізму* та *субсидіарності*, спирається на провідну роль ринку й орієнтацію активності держави на потреби приватного сектора, максимально можливу комерціалізацію, дерегуляцію, приватизацію. Підтримка гнучкого ринку праці поєднується з пріоритетом у відносинах між працею та капіталом, ринкової координації перед механізмами соціального партнерства. Характерною рисою неолібералізму є космополітизм і сприяння глобалізації.

Неокорпоративізм є логічним продовженням домінування специфічних форм прояву корпоративізму в господарчій культурі народів Європи та Східної Азії. Він закріплюється в *моделях Північно- (ПЄК), Центральноєвропейського (ЦЄК) і мезокорпоративного капіталізму (МК)*. Домінування *корпоративістських відносин* у сфері економіки у нових умовах утілюється в орієнтації на реалізацію спільних інтересів через узгодження та координацію діяльності економічних суб'єктів. Держава виступає в ролі посередника, що підтримує рішення, які досягаються в ході корпоративних перемовин. Вагомого значення набувають некомерційні організації (НКО) та місцеві співтовариства (МС). Якщо в умовах фордизму корпоративізм спрямовувався на досягнення загальної зайнятості, то неокорпоративізм відбиває процеси зростання гетерогенності ринку праці. У двох словах неокорпоративізм можна охарактеризувати як "*регульовану саморегуляцію*".

У свою чергу, *неостейтизм* є спробою переорієнтації країн Південної Європи на нові реалії господарювання в умовах, коли відсутність демократичних традицій саморегуляції примушує державу перебирати на себе роль посередника між розрізненими сімейно-клановими економічними утвореннями. У результаті центральним елементом перетворень стає не приватний або корпоративний сектор, а держава. Вона спрямовує свою активність на посилення конкурентоздатності країни в умовах глобалізації⁶⁷.

Зародження в цей період глобалістики як наукового напрямку відбиває процес розуміння проблем зростання й ускладнення взаємозв'язку та взаємо-

⁶⁷ Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – С. 263–265, 434, 435.

залежності елементів світової системи господарювання. Можна виділити кілька основних напрямів, за якими проводилися дослідження в цей період: роботи у сфері футурології та постіндустріалізму; доповіді Римського клубу; дослідження глобальних проблем у СРСР.

Уже з середини 60-х рр. ХХ ст. формується одразу кілька **центрів футурологічних досліджень**, що зосередили свою увагу на вивченні передумов, особливостей протікання та наслідків кардинальних змін, які почали розгортатися в економіках провідних країн Заходу в цей період. Серед них варто виділити:

Інститут проблем майбутнього, Відень, 1965 р.;

Міжнародний фонд "Людство в 2000 р", Нідерланди, 1965 р.;

Товариство з вивченню майбутнього світу, Вашингтон, 1966 р.

Значну увагу з боку як спеціалістів, так і широких верств населення викликала ціла низка наукових публікацій, що містила глибокий аналіз трансформаційних процесів в економіках розвинених країн, які відбувалися в цей період. Серед них:

Дж. Гелбрейт "Нове індустріальне суспільство"⁶⁸ (1967 р.), "Економічна теорія й цілі суспільства"⁶⁹ (1973 р.);

Д. Белл "Прийдешнє постіндустріальне суспільство"⁷⁰ (1973 р.);

А. Тоффлер "Футурошок"⁷¹ (1970), "Третя хвиля"⁷² (1980 р.).

3.1.1. Римський клуб і проблеми глобального розвитку

Римський клуб – міжнародна громадська організація, створена в 1968 р. італійським промисловцем А. Печчеї та генеральним директором з питань науки ОЕСР А. Кінгом. Римський клуб об'єднав представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти, започаткувавши дослідницькі роботи з тематики, що в подальшому отримала визнання як "глобальна проблематика".

Основні доповіді та роботи членів Римського клубу практично одразу привернули до себе увагу та широко обговорювалися. Серед них:

1971 р. – "Світова динаміка", Д. Форрестер⁷³;

1972 р. – "Межі зростання", Д.Х. Медоуз та ін.⁷⁴;

⁶⁸ Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 480 с.

⁶⁹ Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1976. – 408 с.

⁷⁰ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.

⁷¹ Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер. – М. : Лань, 1997. – 464 с.

⁷² Тоффлер А. Третья волна / А. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – 784 с.

⁷³ Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер. – М. : АСТ, 2006. – 384 с.

⁷⁴ Медоуз Д. Х. Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба "Проблемы человечества" / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Ранденс, В. Бернс. – М. : МГУ, 1991. – 207 с.

1974 р. – "Людство у поворотного пункту", М. Месарович і Э. Пестель;
1975 р. – "Перегляд міжнародного порядку", Я. Тінберген⁷⁵;
1980 р. – "Людські якості" А. Печчеї⁷⁶;
1980 р. – "Маршрути, що ведуть в майбутнє", Б. Гаврилишин⁷⁷;
1989 р. – "За межами зростання", Е. Пестель⁷⁸;
1997 р. – "Чинник чотири: витрат – половина, віддача – подвійна",
Е. Вайцзеккер та ін.⁷⁹;
2012 р. – "2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років",
Й. Рандер.

3.1.2. Дослідження глобальних проблем у СРСР

Особливе місце серед досліджень проблем, породжуваних глобалізацією, цього періоду належить роботам, здійснюваним у Радянському Союзі. Можливість цілеспрямованої концентрації значних інтелектуальних і матеріальних ресурсів на проблемах, що визнаються найбільш важливими для суспільства, забезпечила розгортання широкого фронту досліджень за такими напрямками:

філософсько-методологічні та науково-теоретичні основи дослідження (П. Капиця, Е. Федоров, Н. Моїсеєв, Д. Гвішіані, І. Бестужев-Лада). Перед вченими ставилося завдання формулювання теоретико-методологічних засад дослідження глобальних проблем, що породжуються активним втручанням людини в навколишнє середовище;

соціо-природні аспекти взаємодії суспільства та природи (А. Яншин, Н. Мамедов);

соціокультурний підхід, дослідження наслідків впливу науково-технічного прогресу на життя людини та соціуму (В. Петров, Г. Шахназаров).

3.2. Школи глобалістики

Ми вже неодноразово наголошували на тому, що глобалізація, як явище господарського життя сучасного суспільства, зачіпає надзвичайно широкий спектр його зрізів і породжує різноманітне коло проблем. Їх дослідження одночасно вимагає як наукової диференціації, поглиблення проникнення

⁷⁵ Тінберген Я. Пересмотр международного порядка / Я. Тинберген. – М. : Прогресс, 1980. – 416 с.

⁷⁶ Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.

⁷⁷ Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. – К. : Пульсари, 2009. – 248 с.

⁷⁸ Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель. – М. : Прогресс, 1988. – 272 с.

⁷⁹ Вайцзеккер Э. Фактор четыре: затрат – половина, отдача – двойная / Э. Вайцзеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс. – М. : Academia, 2000 – 400 с.

в сутність окремих проявів, зрізів, аспектів глобалізації. Це вимагає залучення спеціалістів окремих наукових галузей (економіка, екологія, соціологія, культурологія, право тощо), та поєднання їх зусиль. Адже глобалізація призводить не просто до географічного розповсюдження процесу та наслідків діяльності людини. Перш за все це поглиблення єдності всіх складових життя людства як елемента ноосфери Землі. Відповідно, відбувається диференціація, поглиблення дослідницьких програм напрямів і шкіл, що зосереджують свою увагу на дослідженні окремих аспектів глобалізації.

Варто звернути увагу на певну *відмінність, розмежованість понять "напрямок" й "школа" у дослідженнях глобальних проблем*. У першому випадку акцент ставиться на змістовному наповненні, предметі дослідження. До них на постійній основі або періодично можуть залучатися різні спеціалісти. Вони, в свою чергу, можуть використовувати суттєво відмінні методи й інструменти досліджень. Саме предмет вивчення стає тією основою, що їх поєднує. У межах самого предмета може існувати значна кількість суттєво відмінних, суперечливих і навіть протилежних наукових праць. З іншого боку, визнання існування *"школи глобальних досліджень"* передбачає, що склалася певна реальна або віртуальна група дослідників, яка, й це найголовніше, напрацювала певну специфічну сукупність методів, прийомів, інструментів дослідження, дотримується певних традицій, сформувала певну внутрішню ієрархію, в якій виділяються засновники, лідери, послідовники, учні. Результатом утворення та діяльності наукової школи стає цілеспрямоване або спонтанне формування певного колективного наукового знання про предмет дослідження. Упровадження інтернет-технологій, розвиток мережових співтовариств створили об'єктивні підстави для зростання динамізму наукової взаємодії, "віртуалізації" наукових шкіл. У результаті полегшуються можливості як приєднання до роботи рамках певної школи, так і відходу від вимог і традицій, що накладаються залученням до неї. Усе це накладає певні обмеження на визначення структури окремих шкіл глобалістики.

У межах глобальних досліджень можна виділити цілу низку наукових шкіл. До них відносять:

прогнозу школу глобалістики;

школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;

школу контрольованого глобального розвитку;

школу універсального еволюціонізму;

школу міжнародної політекономії;
 школу економічної соціології;
 еколого-економічну школу;
 школу глобальної екології;
 українську школу глобалістики.

3.2.1. Прогнозна школа глобалістики

Прогнозна школа глобалістики знаходилася у витоків становлення глобалістики. Як вже зазначалось у п.3.1, вона зароджується як футурологія, наука про дослідження майбутнього людства та постіндустріалізм, напрям дослідження наслідків трансформації виробничої системи суспільства. Надалі відбувається зосередження на вивченні глобальних проблем розвитку. Найяскравіше втілення напрацювань вчених, які належать до цієї школи, знайшли в роботах членів Римського клубу.

3.2.2. Група шкіл, що акцентує увагу на стратегіях економічного розвитку

Цілком закономірно, що серед аспектів глобалізації, які привертають увагу дослідників значне місце відведене питанням, пов'язаним з її впливом на процеси розвитку. Глобалізація одночасно виступає продуктом, умовою й інструментом економічного розвитку. В цій школі виділяють такі основні течії: гіперглобалісти; трансформаціоналісти; скептики.

У табл. 3.1 подані критерії, що відзначають відмінності зазначених підходів до проблем глобального розвитку.

Таблиця 3.1

Особливості підходів до стратегій глобального розвитку⁸⁰

Критерій	Гіперглобалісти	Скептики	Трансформаціоналісти
1	2	3	4
<i>Представники</i>	К. Огме, Дж. Редвуд	П. Герст, Г. Томпсон	Дж. Розенау, Э. Гіденс
<i>Нове</i>	Глобальне століття	Торгові блоки, послаблення глобального управління	Безпрецедентні рівні глобального взаємозв'язку

⁸⁰ Складено за Шевчик Б. Сучасні економічні теорії глобальних систем / Б. Шевчик. – Львів : Новий світ–2000, 2011. – С. 34.

1	2	3	4
<i>Домінантні риси</i>	Глобальний капіталізм, управління, громадянське суспільство	Світ менш взаємозалежний ніж у кінці XIX ст.	"Щільна" (інтенсивна та екстенсивна) глобалізація
<i>Влада національних урядів</i>	Скорочується або розвивається	Зростає або розширюється	Реорганізована та переструктурізована
<i>Рушійні сили</i>	Капіталізм і технологія	Держави та ринки	Нова архітектура світового ладу
<i>Форми стратифікації</i>	Розмивання ієрархій	Зростання маргіналізації Півдня	Об'єднання носіїв сучасності
<i>Домінантний мотив</i>	Макдональдс, Мадонна	Національний інтерес	Трансформація політичної спільноти
<i>Концептуалізація глобалізації</i>	Реорганізація структури дії	Інтернаціоналізація та регіоналізація	Реорганізація міжрегіональних відносин
<i>Історична траєкторія</i>	Глобальна цивілізація	РІО, (зіткнення цивілізацій)	Глобальна інтеграція/фрагментація
<i>Підсумковий досвід глобалізації</i>	Кінець держави	Залежність від мовчазної згоди або підтримки держави	Трансформує державну владу та світову політику

3.2.3. Школа контрольованого глобального розвитку

Школу контрольованого глобального розвитку засновано в СРСР. Лідер-засновник – Д. Гвішіані. Як і прогностичний напрям глобальних досліджень, ця школа зосередила увагу на проблемах передбачення альтернативних сценаріїв глобального розвитку (програма "Моделювання глобального розвитку") та вибору на цій основі оптимальних стратегій розвитку. В якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем пропонується перехід до інформаційного суспільства. Варто зазначити, що окрім економіко-статичного моделювання методологічний апарат дослідження передбачає активне застосування досягнень соціологічної теорії та методології.

3.2.4. Школа універсального еволюціонізму

Ще однією школою глобальних досліджень, формування якої можна вважати результатом переваг, що надавала радянська система забезпечення розвитку науки, стала школа універсального еволюціонізму. Лідером і засновником вважається М. Моїсеєв. Акцент ставиться на місці

та ролі природного оточення, середовища існування людини як визначального чинника її існування. Людина все активніше втручається в природні процеси. Але природа є складною системою, що постійно самозмінюється та самовідтворюється. Масштаби втручання досягли рівня, коли ставиться під сумнів здатність навколишнього природного середовища до самовідтворення. Ми не здатні повністю передбачити реакцію природного оточення на наші дії, але ця реакція хоча й є непрогнозованою, але неминуча в довгостроковому плані. Тож, якщо людство бажає вижити, йому необхідно в процесі глобального розвитку враховувати зворотну реакцію біосфери.

3.2.5. Еколого-економічна школа

Дотичною за предметом дослідження до школи універсального еволюціонізму є сформована на Заході еколого-економічна школа глобальних досліджень. До її adeptів варто віднести П. Екінса, Х. Гендерсона, Х. Дейлі, П. Хокінса, Е. Ловінса, Р. Норгаарда, Л. Брауна. Методологічний апарат цієї школи ґрунтується на: системному підході до дослідження суспільних проблем; відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки; включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників; урахуванні взаємодії, взаємозв'язків, взаємозалежності між суспільством і природою. Наголос ставиться на можливості поєднання в процесі глобального розвитку екологічних й економічних інтересів.

3.2.6. Школа глобальної екології

Якщо школа універсального еволюціонізму акцентує увагу на неминучості зворотної реакції природних чинників глобального розвитку, еколого-економічна – на взаємозв'язку між суспільством і природою, то школа глобальної екології зосереджує увагу перш за все на військово-політичних аспектах глобальної взаємодії. Краще розуміння глобальних загроз, що породжуються можливістю застосування в процесі глобальних конфліктів досягнень науково-технічної революції, вимагає розроблення й обґрунтування моделі глобальних наслідків застосування ядерної зброї. Глобалізація загроз, пов'язаних з потенційними наслідками зіткнення інтересів провідних суб'єктів світового господарювання, зумовлює необхідність пошуку шляхів опрацювання та ухвалення рішень на основі компромісів. Увага звертається на дослідження соціології глобальних компромісів, пошук та обґрунтування можливостей та шляхів реалізації загальносвітових

угод, заснованих на активній взаємодії всіх учасників заради вирішення планетарних проблем. Практичне значення теоретичних напрацювань школи глобальної екології полягає у запропонованій їй прихильниками концепції "Глобальних інститутів згоди", покликаних забезпечити інструментарій для досягнення стабільних та ефективних компромісів.

3.2.7. Школа міжнародної політекономії

Особливий інтерес в контексті дисципліни, яку ми вивчаємо (глобальна економіка), становлять теоретичні напрацювання школи міжнародної політекономії. Серед лідерів цієї школи варто назвати С. Стренджа, Е. Хеллайнера, Р. Андерхіла, Ф. Черні, Л. Вейса, Т. Пемпела, Т. Скопола, П. Евенса, Д. Хелла, П. Катценштайна. Дослідники зосереджують увагу на вивченні процесів формування глобального економічного середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів. Підкреслюється зв'язок між економікою та політикою, зокрема її міжнародними аспектами. Констатується роль політичних рішень в розвитку найважливіших тенденцій і процесів. Особливого значення в умовах українських реалій набуває той факт, що увага дослідників, які працюють у межах цієї школи, зосереджується на вивченні впливу на формування міжнародної економічної політики окремих країн та їх груп, їх єднанні для захисту національних інтересів, суперечностей між інтересами окремих груп і владними структурами.

3.2.8. Школа економічної соціології

Ми вже зверталися до висвітлення значення методологічного апарата економічної соціології для дослідження проблем глобалізації. Варто також окремо звернутися до місця самої школи економічної соціології у вивченні цих проблем. Слід відмітити, що більшість з засновників школи економічної соціології (а серед них К. Маркс, М. Вебер, Т. Веблен, Э. Дюргейм, К. Поланьї, И. Шумпетер, Ф. Бродель, М. Грановетер, М. Кастельс, Р. Сведберг, А. Сен, А. Туреній, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттер, В. Штрек, А. Етціоні) активно зверталися до проблем світогосподарських відносин, глобалізації. Акцент ставиться на тісний зв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя. Стверджується, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів. До них відносять не лише правові норми й адміністративні рішення, але й традиції, пріоритети, мораль, етику, системи цінностей, що панують у суспільстві. Дослідження процесів глобалізації припускає використання як кількісних, так і якісних методів.

3.2.9. Українська школа глобалістики

Необхідно окремо відзначити досягнення вітчизняних вчених, сукупність і характер напрацювань яких дозволяє говорити про формування української школи глобалістики. Серед центрів глобальних досліджень слід зазначити Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний університет імені Т. Шевченка, Інститут світової економіки та міжнародних відносин. Значний інтерес викликали праці, присвячені проблемам економічної глобалізації таких вчених, як О. Білорус, В. Власов, П. Єщенко, Т. Кальченко, П. Куцик, Н. Кравчук, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, А. Поручник, С. Сіденко, А. Скаленко, С. Соколенко, А. Філіпенко, В. Чужиков, Б. Шевчик, І. Школа, О. Шморгун.

3.3. Інструментарій досліджень основних напрямів і шкіл глобалістики

Ми вже неодноразово підкреслювали, що вибір предмета, навіть у випадку збереження єдності його об'єкта, суттєво впливає на те, які саме інструменти є найбільш продуктивними в процесі його дослідження. Відповідно, й інструментарій дослідження основних напрямів і шкіл глобалістики суттєво відрізняється.

3.3.1. Загальнонаукові інструменти дослідження глобалізації

Визначення **філософсько-методологічних основ дослідження глобальних проблем** закладає загальний методологічний фундамент досліджень у галузі глобалістики. Відповідно, наголос ставиться на діалектичний підхід, загальноекономічні інструменти досліджень (індукція та дедукція, аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного, наукова абстракція, порівняння й аналогії, допущення, гіпотези), якісний, історичний, інституційний аналіз. Розглянемо їх більш детально.

Індукція передбачає виведення загальних положень із окремих фактів (узагальнення). Застосовуючи **індуктивні методи дослідження**, економіст починає з вивчення конкретних фактів, що висвітлюють окремі аспекти глобалізації, і на основі їх зіставлення робить узагальнювальні висновки. З іншого боку, **дедукція** – виведення конкретних суджень із загальних положень. Так, у випадку, коли дослідник володіє інформацією про особливості господарчої діяльності в окремих регіонах, країнах світу,

то він може прогнозувати характер, методи, напрями економічної діяльності конкретних економічних суб'єктів, які господарюють у досліджуваному регіоні або країні, а відповідно, й про потенціал їх участі в глобальній економічній взаємодії. **Аналіз** – вивчення об'єкта дослідження за частинами, відокремлено, шляхом теоретичного або практичного ділення його на окремі складові елементи. Так, досліджуючи *моделі капіталізму*, що сформувалися в окремих країнах світу, ми розглядаємо природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку національної економіки, їх інституційну структуру, яка включає особливості ціннісної системи, ідеологічні, політичні, правові, економічні інститути, стан соціальної сфери, характер зовнішньоекономічних зв'язків. **Синтез** – вивчення об'єкта в цілому, об'єднання окремих елементів у єдину систему. Нове знання про окремі явища глобальної економіки ми отримуємо шляхом поєднання наших знань про їх складові елементи. Узагальнюючи знання про економіки країн (котрі належать до певного регіону, інтеграційного об'єднання, соціально-економічної моделі), ми отримуємо більш повне уявлення про регіон, інтеграційний союз, СЕМ.

Сходження від абстрактного до конкретного – інструмент наукового дослідження, що полягає в русі теоретичної думки до узагальненого, всебічного та цілісного відтворення предмета. Так, абстрактний принцип економічної свободи, як запоруки успішного функціонування ринкової економіки, по-різному втілюється в конкретних обставинах функціонування ринкової, соціал-демократичної, мезокорпоративної або постперехідної моделей капіталізму.

Багатогранність явищ економічного життя призводить до неможливості одночасного охоплення увагою дослідника всіх їх складових. Актуалізується вміння визначати ключові, найбільш значущі їх складові, опускаючи другорядні деталі. Досягається це за допомогою **абстрагування**. **Абстрагування** – визначення ключових, найбільш значущих складових певного явища та вилучення другорядних деталей. **Наукова абстракція** – очищення досліджуваного предмета від часткового, випадкового, перехідного та виділення сутнісного, постійного, типового. У глобальній економіці під час вивчення певних явищ ми абстрагуємося від конкретної економічної діяльності окремих фірм, домогосподарств, смаків, пріоритетів окремого члена родини; домогосподарство розглядається як неподільна одиниця. Важливими інструментами дослідження в глобальній економіці визнаються **порівняння й аналогії** – пізнання шляхом зіставлення, виявлення відмінностей та подібностей в порівнюваних

об'єктах. **Допущення** – прийняті за основу економічного моделювання припущення, гіпотези про структуру та поведінку економічних систем. Особливе значення має **допущення "за інших рівних умов"** – допущення, відповідно до якого інші чинники, за винятком досліджуваних, визнаються постійними та незмінними. Прикладом подібного допущення в глобальній економіці є допущення про те, що зниження курсу національної валюти веде до зростання попиту на товар на зовнішніх ринках. У цьому випадку ми маємо на увазі, що такі умови, як його якість, ціни на взаємозамінні та комплементарні товари, залишилися незмінними. **Гіпотеза** – припущення, покликане заповнити прогалини емпіричного пізнання та зв'язати різні знання в єдине ціле або дати попереднє пояснення факту чи їх групі. **Гіпотези** оцінюються з погляду зручності застосування та точності прогнозування розглянутих у них явищ. Недолік позитивістського підходу в глобальній економіці полягає в тому, що в повсякденному господарському житті контрольований експеримент для перевірки гіпотез практично неможливий.

Свої особливості має інструментарій досліджень, що застосовується у **прогностичному** напрямі глобальних досліджень. Наголос ставиться на кількісному й якісному узагальненні й аналізі, екстраполяції, економіко-математичному моделюванні, матричному підході. **Кількісний аналіз** ґрунтується на стандартизації та формалізації інформації, що підлягає дослідженню, дозволяє отримати уніфіковані дані, подані в абсолютних або відносних показниках. Його основу становить аналіз статистичних даних. Десятки міжнародних організацій щорічно готують статистичні звіти, які висвітлюють широке коло аспектів функціонування глобальної економіки. Отримує розвиток **кліометрія** як наука, що висвітлює кількісні аспекти історичної еволюції людських суспільств в минулому. Так, значне визнання отримала робота Е. Меддісона, який узагальнив кількісні дані про розвиток глобальної економіки від початку Нашої ери та запропонував прогнозні оцінки її розвитку до 2030 рр.⁸¹

На відміну від кількісного, у **якісному аналізі** майже не використовуються операції кількісного оцінювання. Увага зосереджується на інтерпретації, поясненні якостей об'єкта дослідження, головною метою визнається розуміння сутності якостей, що досліджуються, їх логічна інтерпретація як елементів єдиної системи.

⁸¹ Мэддисон Э. Контуры мировой экономики в 1 - 2030 гг. Очерки по макроэкономической истории / Э. Мэддисон. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2012. – 584 с.

Екстраполяція – логіко-гносеологічний інструмент аналізу шляхом перенесення знань про певне явище на інше. Так, останні десятиліття ХХ ст. і початок нового були ознаменовані цілою низкою фінансових криз, що набували глобального характеру. Досить пригадати кризи 1997 – 1998, 2007 – 2009 рр. Дослідження їх витоків, механізму протікання, наслідків привернули увагу науковців. Накопичено значний обсяг знань. Головна мета таких досліджень – пошук шляхів запобігання або мінімізації негативних наслідків їх виникнення в майбутньому. Отже, дослідники екстраполюють знання про глобальні кризи, що були в минулому, на ту ситуацію, яка лише може скластися в майбутньому. У свою чергу, **економічне моделювання** передбачає відтворення економічних об'єктів і процесів в обмежено малих, експериментальних формах, штучно створених умовах, створення матеріальних або ідеальних аналогій, що відображають або відтворюють досліджуваний об'єкт, здатні забезпечити отримання нової інформації про нього. Активне застосування в глобальному прогнозуванні отримав матричний аналіз.

Матричний аналіз – інструмент наукового дослідження властивостей об'єктів на основі використання правил теорії матриць, за якими визначаються значення елементів моделі, що відбивають взаємозв'язки та взаємозалежності економічних об'єктів глобальної економіки й їх елементів.

3.3.2. Специфічні інструменти дослідження окремих складових глобалізації

Неоліберальний погляд на дослідження процесів глобалізації передбачає спирання на методологічний інструментарій "мейнстриму" економічної науки, позитивістський підхід; акцент ставиться на кількісні інструменти дослідження. Відповідно, провідного значення набувають згадувані нами раніше принципи **об'єктивізму, верифікації, системності, феноменалізму, прагматизму. Верифікація** (лат. *verus* – щирий, *fasio* – роблю) має на увазі підтвердження, встановлення істинності наукових тверджень у результаті їх емпіричної перевірки. **Об'єктивізм** – 1) підхід до явищ соціально-економічного життя; принцип, що обмежується констатацією подій і фактів, без суб'єктивної їх оцінки; 2) неупередженість у відношенні до чого-небудь. **Принцип системності** – методологічний принцип, який є основою дослідження сутності та загальних властивостей системного знання, його гносеологічних засад і категоріального понятійного апарата, прийомів мислення, аналізу системних закономірностей

різних областей об'єктивної реальності. **Принцип феноменалізму** – відображення конкретних фактів як феноменів. **Принцип прагматизму** – визнання значущості знання в залежності від вузькопрактичних наслідків.

Дослідження політичних аспектів глобалізації, геополітики світової системи передбачає перш за все використання якісних історичного, порівняльного, інституційного еволюційного аналізу. Історичний аналіз базується на вивченні економічних процесів у ході їх історичного розвитку, на основі аналізу конкретних економічних подій та фактів, зосередженні уваги на зумовленості економічних явищ специфікою попереднього розвитку. **Компаративний (порівняльний) аналіз** передбачає визначення спільного та специфічного в економічних явищах на основі їх порівняльного аналізу. Компаративні методи дослідження набувають особливого значення в період трансформації глобальної економічної системи. Адже саме в цей період з особливою гостротою постає завдання визначення найбільш ефективної з позицій забезпечення економічного розвитку, та водночас – максимально прийнятної з точки зору готовності населення до засвоєння нових правил суспільного життя, соціально-економічної моделі господарювання. **Інституційний аналіз**, у свою чергу, **ґрунтується на** поглибленому вивченні формальних і неформальних норм та організаційних форм взаємодії економічних суб'єктів. Якщо кількісні й якісні показники функціонування економіки можуть дати нам інформацію про її ресурсний потенціал, масштаби, рівень розвитку (як абсолютні, так і в порівнянні з іншими суб'єктами господарювання), то інституційний аналіз устрою суб'єкта господарювання, дозволяє скласти уявлення про змістовні характеристики моделі господарювання її переваги, недоліки, перспективи розвитку. **Еволюційний аналіз** передбачає: 1) розгляд зумовленої об'єктивними обставинами логіки розвитку певного економічного явища, за виключенням дії суб'єктивних, випадкових чинників; 2) в якості основних способів пояснення напрямів соціально-економічної еволюції – принцип боротьби за існування та принцип виживання найсильніших (соціальний дарвінізм). Прикладом застосування останнього є макроісторичний підхід до вивчення соціальної еволюції, концепція українних та серединних країн сучасного американського політолога Р. Коллінза⁸².

Дослідження **соціоекономічних складових процесу глобалізації** (проблеми глобальної стратифікації, міграції, продовольчого забезпечення)

⁸² Коллінз Р. Макроісторія. Очерки социологии большой длительности / Р. Коллинз. – М. : URSS, 2015. – 504 с.

передбачають поєднання якісного, кількісного, історичного, інституційного, порівняльного, еволюційного аналізу.

Окрім якісних еволюційного, історичного, інституційного, порівняльного аналізу **вивчення культурологічних аспектів глобалізації** передбачає використання результатів глобальних етнометричних досліджень національних культур господарювання.

Природно-наукові комплексні дослідження проблем глобального розвитку спираються на поєднання широкого спектра інструментів кількісного й якісного аналізу.

Акцент на **соціоприродній взаємодії**, дослідженні наслідків взаємодії людини та середовища передбачає пріоритет кількісних, у тому числі балансових, методів.

3.3.3. Глобальність глобального та розширення інструментарію науки

Глобалізація охоплює всі сфери життя сучасного суспільства (економіка, культура, соціальна сфера, наука, освіта, екологія тощо). Просторова глобалізація доповнюється: переплетінням, взаємопроникненням, посиленням взаємозалежності всіх аспектів існування соціумів, культур, посиленням та ускладненням взаємовідносин між ними – елементами певної глобальної єдності. Зміни в окремих сферах життя суспільства справляють різнобічний вплив на широкий спектр безпосередньо недотичних сторін життя суспільства. Відслідкувати всі зв'язки неможливо навіть за умов використання найсучасніших систем комп'ютерної обробки інформації. Результатом ускладнення взаємозв'язків між суб'єктами глобальної економіки стає зростання ролі та значення спонтанного порядку.

Витоки ідеї спонтанного впорядкування соціальної взаємодії як **непередбачуваного результату людської діяльності** простежуються в творчості Б. Мандевіля, Дж. Локка, Д. Юма, А. Фергюсона, У. Петі. А. Фергюсон зазначав: "... Кожний крок і кожний рух спільнот людей здійснюється з колишньою сліпотою відносно майбутнього; цілі нації зіштовхуються з тими настановами, які є, безсумнівно, плодами людської діяльності, хоча й *непередбачуваними*"⁸³. Однак непередбачуваність зовсім не означає хаотичності еволюції. "У кожному суспільстві існують стихійні залежності, не пов'язані з формальними суспільними настановами, що часто суперечать конституції. ... Названа стихійна залежність ... надає державі

⁸³ Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон. – М. : РОССПЭН, 2000. – С. 189.

специфіки, її індивідуального характеру"⁸⁴. **Неумисні наслідки** виявляють себе як результат впливу суспільства, цілого – на його частини та поведінку окремих суб'єктів.

Ідея неумисності довготермінових *соціальних наслідків* людських дій простежується в концепціях "органічного розуміння суспільних процесів" К. Менгера, "спонтанного порядку" Ф. Хайєка. *Спонтанний порядок визнається основою соціальної гармонії*. Ключового значення набуває *непередбачуваність наслідків соціальних інновацій*. К. Вон простежує зв'язок між непередбачуваністю соціальних наслідків людської діяльності й ідеєю "невидимої руки" А. Сміта: 1) людським вчинкам властива здатність призводити до непередбачуваних наслідків; 2) *неумисні наслідки* в умовах концентрації великих мас людей здатні стихійно породжувати соціальні порядки, що сприймаються як результат цілеспрямованого задуму; 3) порядки, які виникають, є хоч і *неумисними*, але бажаними для людей, що їх приймають⁸⁵.

На соціокультурних передумовах "неумисних наслідків" концентрує увагу в своєму дослідженні Д. Лал⁸⁶. Діяльність індивіду спрямовується як егоїстичним інтересом, так і соціальними нормами. Свобода індивідуального вибору обмежується цими нормами.

Ще у першому тисячолітті нової ери діяльність Пап Григорія I і Григорія VII, спрямована на зміцнення політичної, юридичної та фінансової могутності католицької церкви, в тих регіонах, де вона виявилася найбільш успішною (Північ Європи й Англія) у якості опосередкованого результату, *неумисного наслідку*, призвела до формування об'єктивних підстав до переорієнтації з характерних для традиційних суспільств колективістських цінностей на індивідуалістичні цінності, характерні для країн, що пройшли період модернізації. У свою чергу, пріоритет останніх дав поштовх до глобального розповсюдження капіталістичного системи.

Отже, **неумисні наслідки** – непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлено комплексним впливом суспільного середовища господарювання.

Чому проблема неумисних наслідків людської діяльності набуває особливого значення в епоху глобалізації? Кардинальне зростання масштабів і можливостей впливу людини на навколишнє середовище господарювання зумовлює необхідність більш уважного ставлення до наслідків її діяльності. Отже, дослідження та підготовка наукових рекомендацій, що стосуються різних аспектів глобалізації, вимагає врахування потенційних неумисних наслідків їх реалізації. Це, у свою чергу, передбачає поглиблення дослідження різних складових глобального середовища господарювання.

⁸⁴ Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / А. Фергюсон. – М. : РОССПЭН, 2000. – С. 203–203.

⁸⁵ Вон К. "Невидимая рука" / К. Вон // "Невидимая рука" рынка. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – С. 229.

⁸⁶ Лал Д. Непреднамеренные последствия / Д. Лал. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 338 с.

3.4. Міждисциплінарність глобальних досліджень

Акцент на певних аспектах процесу глобалізації (економічні, соціальні, культурні, технологічні, екологічні) зовсім не виключає прийняття до розгляду й інших її складових. Більше того, неможливо просто уявити виокремлену від соціальної взаємодії економічну діяльність людини. Саме розвиток нових технологій складає фундамент практично безмежного розповсюдження економічної взаємодії. У свою чергу, вона приводить до зустрічі представників суттєво відмінних культур. Цю відмінність економічні суб'єкти помічають саме тому, що економічна взаємодія набуває глобальних масштабів. Вплив людини на зовнішнє середовище, що невпинно зростає в міру активізації господарчої діяльності людини, породжує екологічні проблеми. Відповідно, обмеження дослідницької діяльності межами лише однієї наукової дисципліни суттєво погіршує якість, призводить до неповноти, неповної адекватності отримуваних результатів. Зростає значення поєднання зусиль дослідників, які працюють у суміжних напрямках. У центрі уваги опиняються різні аспекти господарської діяльності людини в міру їх включення в глобальну господарську взаємодію.

Варто наголосити на тому, що мова йде саме про господарчу, а не економічну взаємодію. Адже глобальна взаємодія виходить далеко за рамки товарно-грошових відносин. І в цьому контексті міждисциплінарний дискурс глобальних досліджень, долучення до них вчених, які вивчають соціологічні, культурологічні, антропологічні, історичні, правові, філософські, технологічні, екологічні її аспекти, лише підкреслює той факт, що адекватне розуміння сутності процесів, які відбуваються в сучасному глобалізованому світі, неможливе на основі спирання на теоретичні концепти "людини економічної".

Можна виділити кілька підходів до **міждисциплінарних досліджень глобальних проблем**.

Перший підхід включає роботи, присвячені визначенню філософсько-методологічних засад дослідження глобалізації. Прикладом можуть слугувати роботи У. Бека⁸⁷, А. Гальчинського⁸⁸, М. Делягіна⁸⁹, Г. Задорожного⁹⁰,

⁸⁷ Бек У. Что такое глобализация / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.

⁸⁸ Гальчинський А. Політична нооекономіка / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2013. – 472 с.; Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення / А. Гальчинський. – К. : АДЕФ-УКРАЇНИ, 2010. – 572 с.

⁸⁹ Делягин М. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Делягин. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.

⁹⁰ Задорожный Г. Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии / Г. Задорожный, О. Задорожная. – Х. : ВННОО им. В. Вернадского, 2015. – 416 с.

Е. Кочетова⁹¹, Е. Райнерта⁹², М. Чешкова⁹³, Б. Шевчика⁹⁴. У рамках цього підходу акцент може бути зроблений на: власне методологічному забезпеченні дослідження проблем, що породжуються глобалізацією (М. Чешков); пов'язаними з цим концепційними підходами до визначення історичних вимірів глобалізації⁹⁵; сутності та змістовності глобалізації (У. Бек, М. Делягін, Е. Кочетов); критиці "мейнстриму" економічної теорії як інструмента дослідження глобальних проблем і альтернативних варіантів її розвитку (А. Гальчинський, Г. Задорожний, Е. Райнерт).

Другий підхід, власне мультидисципліни, включає дослідження в сфері глобалістики (Глобалістика: Енциклопедія⁹⁶). Він передбачає поєднання в межах одного проекту соціоприродних, економіко-технологічних, політологічних, культурологічних напрямів глобальних досліджень. Серед цієї групи виділяють дослідження в сфері геополітики. В їх рамках політичні аспекти глобалізації поєднуються з економічними, географічними. Формуються такі наукові дисципліни, як геополітика, геоekonomіка. Варто назвати роботи М. Геффернена⁹⁷, К. Жана та П. Савона⁹⁸, Р. Каплана⁹⁹, К. Хаусхофера¹⁰⁰.

Третій підхід включає бі- та полідисциплінарні дослідження. Прикладом можуть слугувати дослідження щодо соціології глобальних ринків, які передбачають у межах єдиного об'єкта (глобалізація) поєднання одразу кількох складових, що належать до різних наукових дисциплін (соціологія глобальних ринків тощо)¹⁰¹, прихильників світ-системного аналізу історії

⁹¹ Кочетов Э. Глобалистика. Теория, методология, практика / Э. Кочетов. – М. : Норма, 2002. – 672 с.

⁹² Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – М. : ИД ГУ ВШЭ, 2011. – 384 с.

⁹³ Чешков М. Глобальный контекст постсоветской России. Очерки теории и методологии мироцелостности / М. Чешков. – М. : МОНФ, 1999. – 300 с.

⁹⁴ Шевчик Б. Сучасні економічні теорії глобальних систем / Б. Шевчик. – Львів, Новий світ-2000, 2011. – 352 с.

⁹⁵ Пантин В. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении // В. Пантин. – М. : ИД Новый век, 2003. – 276 с.

⁹⁶ Глобалистика : Энциклопедия / Гл. ред. И. Мазур, А. Чумаков. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.

⁹⁷ Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / М. Геффернен. – К. : Дух і літера, 2011. – 464 с.

⁹⁸ Жан К. Геоэкономика. Господство экономического пространства / К. Жан, П. Савона. – М. : AdMarginem, 1997. – 208 с.

⁹⁹ Каплан Р. Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного / Р. Каплан. – М. : КоЛибри, 2015. – 384 с.

¹⁰⁰ Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / К. Хаусхофер. – М. : Мысль, 2016. – 460 с.

¹⁰¹ Див., напр.: Gereffi G. The Global Economy: Organization, Governance, and Development / G. Gereffi // The Handbook of Economic Sociology / Ed. by N. Smelser, R. Swedberg. – NY. : Russel Sage Foundation, 2005. – P. 160–182; N. Fligstein The Political and Economic Sociology of International Economic Arrangements / N. Fligstein // Там само, р. 183–204; Джереффи Г. Международное хозяйство и экономическое развитие / Г. Джереффи. / Западная экономическая социология : Хрестоматия современной классики // Научн. ред В. Радаев. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 632–658.

формування глобальної світ-економіки капіталізму (Дж. Арригі¹⁰², І. Валлерстайн¹⁰³); становлення економічних світ-систем Ф. Броделя¹⁰⁴; економічні та геополітичні виміри глобалізації за В. Іноземцевим¹⁰⁵; становлення глобальної мережевої інформаційної економіки М. Кастельса¹⁰⁶; зростання ролі та значення творчості як чинника прискорення процесів глобалізації (Р. Флоріда¹⁰⁷, Дж. Хокінс¹⁰⁸).

Четвертий підхід включає міждисциплінарні проекти у сфері глобалістики. Особливий інтерес серед них становлять дослідження Л. Гумільова¹⁰⁹, ціла низка глобальних досліджень цінностей національних культур господарювання (Р. Инглхарта¹¹⁰ – глобалізація та динаміка цінностей; Ф. Тромпенаарс¹¹¹, Г. Хофстед¹¹², Ш. Шварц¹¹³ – цінності та особливості корпоративної культури).

3.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. У чому полягають особливості глобалістики як наукового напрямку й які основні етапи її розвитку?
2. Охарактеризуйте основні напрями глобальних досліджень на першому етапі розвитку глобалістики.
3. Чому вважається, що діяльність Римського клубу започаткувала дослідження, які отримали визнання як "Глобальна проблематика"?

¹⁰² Арригі Дж. Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство XXI век / Дж. Арриги. – М. : ИОП, 2009. – 456 с.; Арригі Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.

¹⁰³ И. Валлерстайн Мир-система Модерна В 4-х тт. / И. Валлерстайн. – М. :Русский фонд содействия образования и науке. – Т. 1, 2015, 552 с.; Т. 2, 2016, 528 с.; Т. 3, 2016, 528 с.; Т. 4, 2016, 496 с.

¹⁰⁴ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII. В 3-х тт. / Ф. Бродель. – М. : Прогресс. – Т. 1, 1986, 622 с.; Т. 2, 1988, 632 с.; Т. 3, 1992, 680 с.

¹⁰⁵ Иноземцев В. За пределами экономического общества / В. Иноземцев. – М. : Academia–Наука, 1998. – 640 с.; Иноземцев В. Пределы "догоняющего" развития / В. Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 295 с.; Иноземцев В. Расколота цивилизация / В. Иноземцев. – М. : Academia – Наука, 1999. – 703 с.

¹⁰⁶ Кастельс М. Галактика Интернет / М. Кастельс. – Екатеринбург : У–Фактория, 2004. – 328 с.; Кастельс М. Информационная эпоха / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

¹⁰⁷ Флориды Р. Креативный класс: Люди, которые меняют будущее / Р. Флориды. – М. : Классика XXI, 2011. – 432 с.

¹⁰⁸ Хокінс Дж. Креативная экономика / Дж. Хокінс. – М. : Классика XXI, 2011. – 256 с.

¹⁰⁹ Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – М. : ДИДИК, 1997. – 640 с.

¹¹⁰ Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.

¹¹¹ Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хампден-Тернер. – Мн. : Попурі, 2004. – 528 с.

¹¹² Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition / G. Hofstede. – N.-Y.: McGraw-Hill, 2010. – 550 p.

¹¹³ Schwartz S. (2008) Cultural Value Orientations / S. Schwartz. – М. : PH SU HSE, 2008. – 62 p.

4. Назвіть передумови та глобальні наслідки переходу від моделі фордизму до постфордистської моделі організації виробництва.
5. Назвіть і стисло охарактеризуйте основні наукові школи глобалістики.
6. У чому полягають особливості наукових програм шкіл, що акцентують увагу на стратегіях глобального розвитку?
7. Які особливості дослідницької програми школи міжнародної політичної економіки?
8. Чому в глобальних дослідженнях особлива увага приділяється школі економічної соціології?
9. Що спільного й у чому відмінності еколого-економічної школи, школи глобальної екології та школи глобального еволюціонізму?
10. Що таке неумисні наслідки та чому їх значення зростає в умовах глобалізації?
11. Чому в глобалістиці велике поширення отримали міждисциплінарні дослідження ?
12. Охарактеризуйте вигоди й обмеження міждисциплінарності в глобальних дослідженнях.

Питання для дискусії

1. Наскільки прийнятні для використання в усіх напрямках і школах глобалістики загальнонаукові інструменти досліджень?
2. Чи можна вважати перехід від фордистської до постфордистської форми організації процесу суспільного виробництва основною передумовою інтенсифікації досліджень у сфері глобалістики?

Тематика есе

1. Географія, геополітика та глобалізація (за Р. Капланом).
2. Глобалізація та геополітика (за К. Хаусхофером).
3. Інформаційні виміри глобалізації (за М. Кастельсом).
4. Історико-локальні виміри глобалізації (за Дж. Аррігі, Ф. Броделем, І. Валлерстайном).
5. Креативність як чинник глобалізації (за Р. Флорідою та Дж. Хокінсом).
6. Політична економія глобалізації в роботах У. Бека.
7. Постекономічні виміри глобалізації (за В. Іноземцевим).
8. Постіндустріальне суспільство: розквіт і криза в глобальному вимірі (за Д. Беллом, Дж. Гелбрейтом, Е. Тоффлером, авторами, представленими в антології "Нова постіндустріальна хвиля на Заході").

9. Світ-системний підхід як поєднання історичного, соціоекономічного й інституційного аналізу (за Дж. Аррігі, І. Валлерстайном).
10. Сучасні теорії глобалізації.
11. Теорія етногенезу глобальної цивілізації Л. Гумільова.

Дайте визначення поняттям

- Еколого-економічна школа** – _____.
- Мультидисципліна** – _____.
- Неумисні наслідки** – _____.
- Римський клуб** – _____.
- Школа контрольованого глобального розвитку** – _____.
- Школа міжнародної політекономії** – _____.
- Школа універсального еволюціонізму** – _____.

Які поняття характеризують подані визначення?

Наукова течія в глобалістиці, що ґрунтується на системному підході до дослідження суспільних проблем, відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників, врахуванні взаємодії та взаємозв'язків між суспільством і природою, – _____.

Науковий напрям досліджень, в рамках якого об'єднуються елементи, що належать до різних сфер наукового знання, – _____.

Непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлене впливом середовища господарювання, – _____.

Міжнародна громадська організація, створена А. Печчеї й А. Кінгом у 1968 р., що об'єднала представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти в дослідженні глобальних проблем розвитку, – _____.

Наукова течія в глобалістиці, яка в якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем розглядає перехід до інформаційного суспільства, використовує загальносоціологічні теорії та методології, розробляє систему моделей альтернативного глобального розвитку та рекомендації з вибору оптимальних стратегій управління, – _____.

Наукова течія в глобалістиці, націлена на дослідження процесів формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів, – _____.

Наукова течія в глобалістиці, яка акцентує увагу на тому, що глобальна природа – це система, спрямована на самоорганізацію, реакція якої хоча й непрогнозована, але неминуха в довгостроковому плані, яка стверджує, що процеси глобального розвитку повинні враховувати зворотну реакцію біосфери, – _____.

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

Установіть правильне співвідношення

1. У рамках якої школи глобалістики досліджуються проблеми:

А) прогнозна школа глобалістики;

Б) школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;

В) школа контрольованого глобального розвитку;

Г) школа універсального еволюціонізму;

Д) школа міжнародної політекономії;

Е) школа економічної соціології;

Ж) еколого-економічна школа;

З) школа глобальної екології;

а) моделювання глобального розвитку;

б) взаємозв'язок економіки з іншими сферами відтворювальної діяльності людини;

в) акцент на необхідності поєднання економічних та екологічних аспектів глобального розвитку;

г) пропонує концепцію глобальних інститутів згоди;

д) відстеження процесів становлення нового світового ладу в контексті міждержавних конфліктів;

е) дослідження впливу глобального розвитку на біосферу Землі;

ж) вивчення глобальних проблем розвитку;

з) розроблення політики забезпечення розвитку економіки.

2. Які з поданих критеріїв глобального економічного розвитку характеризують погляди прибічників гіперглобалізму, а які – скептиків:

1) скорочується або розмивається;

2) торгові блоки, послаблення глобального управління;

3) національний інтерес;

4) глобальні капіталізм, управління, громадянське суспільство;

5) держави та ринки;

- 6) Макдональдс, Мадонна, ...;
 - 7) капіталізм і технологія;
 - 8) світ менш взаємозалежний, ніж наприкінці XIX ст.;
 - 9) розмивання старих ієрархій;
 - 10) реорганізація структури людської дії;
 - 11) зростання маргіналізації Півдня;
 - 12) кінець держави;
 - 13) інтернаціоналізація та регіоналізація;
 - 14) глобальне століття;
 - 15) регіональні блоки (зіткнення цивілізацій);
 - 16) інтернаціоналізація залежить від мовчазної згоди або підтримки держави;
 - 17) росте або розширюється;
 - 18) глобальна цивілізація?
- Заповніть відповідні колонки табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Глобальні стратегії й економічний розвиток. Основні підходи

Критерій розмежування	Гіперглобалісти	Скептики
<i>Нове</i>		
<i>Доміnantні риси</i>		
<i>Влада національних урядів</i>		
<i>Рушійні сили глобалізації</i>		
<i>Форми стратифікації</i>		
<i>Доміnantний мотив</i>		
<i>Концептуалізація глобалізації</i>		
<i>Історична траєкторія</i>		
<i>Підсумковий досвід глобалізації</i>		

Діагностичні завдання

1. Зародження глобальних досліджень у 70-х рр. XX ст. здійснювалося у рамках праць з футурології та постіндустріалізму, доповідей Римського клубу, дослідження глобальних проблем у СРСР. Що спільного та в чому відмінність цих підходів?

2. Наведіть приклади глобальних неумисних наслідків господарської діяльності людини, політики урядів окремих країн світу, транснаціональних корпорацій, міжнародних фінансових організацій.

3. На базі наукових доробок в області глобалізації приведіть і поясніть приклади міждисциплінарних проєктів, бі- та полідисциплінарних сфер дослідження та власне мультидисциплін.

4. Що спільного й у чому відмінність напрямів і шкіл глобалістики?

5. Що спільного й у чому відмінності методологічних підходів до дослідження процесів глобалізації між школами міжнародної політекономії й економічної соціології?

6. Як би ви охарактеризували основні відмінності методологічних підходів прибічників гіперглобалістської, скептичної та трансформаціоналістської концепцій стратегій глобального розвитку?

Евристичні завдання

1. Використовуючи ваші знання про методологію глобальних досліджень й основні школи глобалістики, опишіть, у рамках якої школи та за допомогою якої методології найдоцільніше досліджувати такі проблеми, що породжуються глобалізацією:

а) зростання глобальної нерівності в розподілі добробуту між країнами – _____;

б) зростання глобальної нерівності в розподілі добробуту між окремими соціальними групами – _____;

в) демографічні проблеми – _____;

г) проблеми глобального потепління – _____;

д) негативні наслідки поширення гламурного капіталізму – _____;

е) загострення суперечностей між окремими країнами світу та їх блоками – _____;

ж) виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля в результаті людської діяльності – _____;

з) невизначеність перспектив розвитку людства – _____;

и) зовнішні екстерналії економічної політики розвинених країн – _____.

2. Покажіть, яким чином необхідність своєчасного виявлення та вивчення глобальних проблем стимулює розвиток між- і мультидисциплінарних досліджень. Розкрийте зв'язок між проблемою та методологією дослідження.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Глобалістика починає формуватися як новий науковий напрям, що досліджує проблеми та перспективи трансформації світової системи в сферах політики, економіки, соціального життя.

2. У школах, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку, глобалізація одночасно постає продуктом, умовою й інструментом економічного розвитку; в їх рамках виділяють такі основні течії: гіперглобалісти, скептики, трансформаціоналісти.

3. Соціоекономічний напрям у глобалістиці досліджує наслідки взаємодії людини та середовища й акцентує увагу на кількісних, у тому числі балансових, методах.

4. Культурологічний напрям у глобалістиці досліджує геополітику світової системи, спираючись на якісний, історичний, порівняльний, інституційний аналіз.

Навчальна гра "Від напрямку дослідження проблем глобалізації до його інструментарію"

Мета гри – закріплення знань про основні методи й інструменти дослідження проблем глобалізації та формування навичок їх вибору. Група ділиться на команди, кожна з яких по черзі виступає у якості ініціатора або опонента певного напрямку глобалізаційних досліджень. Бажано, щоб ці напрями були пов'язані із дослідженням проблем, що виникають або можуть виникнути в процесі інтеграції України в глобальний економічний простір. Перша команда пропонує напрям глобальних досліджень. Команда, що відповідає, обґрунтовує спектр методів та інструментів дослідження, які доцільно використовувати в його межах. Команда, що опонує, доповнює та висловлює критичні зауваження щодо запропонованого методологічного підходу. Потім команди міняються місцями. Кожен цикл (виступ, опанування) триває 4 – 5 хвилин.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. Міжнародна організація, що зіграла вирішальну роль у становленні глобалістики як науки – це:

- а) Лондонський клуб;
- б) Римський клуб;

- в) Паризький клуб;
- г) Бильдерберзький клуб;
- д) Велика сімка.

2. Серед робіт Римського клубу найбільшу популярність здобули:

- а) "Межі зростання" Д. Медоуза та ін.;
- б) "Перегляд міжнародного порядку" Я. Тинбергена;
- в) "Нове індустріальне суспільство" Дж. Гелбрейта;
- г) "Людські якості" А. Печчеї;
- д) "За межами зростання" Е. Пестеля.

3. Серед основних шкіл глобалістики можна виділити:

- а) школи, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;
- б) школа контрольованого глобального розвитку;
- в) школа універсального еволюціонізму;
- г) школа синергетичного революціонізму;
- д) школа міжнародної політекономії.

4. Серед основних шкіл глобалістики можна виділити:

- а) школу економічної політології;
- б) школу економічної соціології;
- в) еколого-економічну школу;
- г) школу глобальної екології;
- д) українську школу глобалістики.

5. Глобальна реакція природи одночасно непрогнозована й неминуча в довгостроковому плані; в ході глобального розвитку треба її враховувати, стверджує:

- а) школа контрольованого глобального розвитку;
- б) школа універсального еволюціонізму;
- в) еколого-економічна школа;
- г) школа глобальної екології;
- д) українська школа глобалістики.

6. Формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів в центрі уваги:

- а) шкіл, що акцентують увагу на стратегіях економічного розвитку;
- б) школи контрольованого глобального розвитку;
- в) школи універсального еволюціонізму;

г) школи міжнародної політекономії;

д) школи економічної соціології.

7. Школа економічної соціології:

а) акцентує увагу на зв'язку економіки з іншими сферами життя суспільства.

б) зосереджена на прогнозуванні наслідків глобалізації;

в) стверджує, що економічні процеси визначаються сукупністю суспільних інститутів;

г) до суспільних інститутів відносить правові норми, традиції, мораль, системи цінностей;

д) стверджує, що дослідження глобалізації припускає використання як кількісних, так і якісних методів.

8. Еколого-економічна школа:

а) ґрунтується на системному підході до дослідження;

б) відмовляється від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки;

в) включає в аналіз зовнішні, неекономічні чинники; враховує взаємодію та взаємозв'язок між суспільством і природою;

г) досліджує суперечності між групами інтересів;

д) ставить упор на можливості поєднання екологічних та економічних інтересів у процесах глобального розвитку.

9. Школа глобальної екології:

а) розробляє теорію глобальних рішень і компромісів;

б) науково обґрунтовує модель глобальних наслідків ядерної війни, "ядерної зброї", "ядерної зими", соціологію глобального компромісу;

в) перехід до інформаційного суспільства розглядає як магістральний шлях вирішення глобальних проблем;

г) доводить можливість реалізації загальносвітових угод кооперативного типу заради рішення планетарних проблем;

д) пропонує концепцію "Глобальних інститутів згоди", здатних забезпечити стабільні й ефективні компроміси.

10. Українська школа глобалістики представлена працями:

а) О. Білоруса, Д. Лук'яненко;

б) Ю. Макогона, Ю. Пахомова;

в) В. Філіпенко, С. Сіденко;

г) М. Чешкова, Ю. Яковця;

д) І. Школи, А. Шморгуна.

11. Акцент на якісні історичний, порівняльний, інституційний аналіз характеризує методологічний апарат:

- а) прогностичної школи глобалістики;
- б) економічної школи глобалістики;
- в) політичної школи глобалістики;
- г) природничо-наукової школи глобалістики;
- д) соціо-природної школи глобалістики.

12. Акцент, на кількісних методах дослідження характеризує:

- а) культурологічну школу глобалістики;
- б) економічну школу глобалістики;
- в) політичну школу глобалістики;
- г) соціо-економічну школу глобалістики;
- д) соціо-природну школу глобалістики.

13. Прогнозна школа глобалізації спирається на:

- а) матричний підхід;
- б) методи кількісного узагальнення й екстраполяції;
- в) методи якісного узагальнення й екстраполяції;
- г) економіко-математичне моделювання;
- д) усі відповіді правильні.

14. Критерії методологічного розмежування дисциплін у глобалістиці – це:

- а) об'єкт дослідження;
- б) предмет дослідження;
- в) націленість на теоретичне осмислення проблеми або практичну діяльність;
- г) прийняті моделі, пояснення та систематизації знань (дескриптивні/ пояснювальні, історичні/систематичні, нормативні/ позитивні);
- д) арсенал застосовуваних методів й інструментів дослідження.

15. Класифікація типів міждисциплінарності в глобалістиці:

- а) міждисциплінарні проекти у сфері глобалістики;
- б) бі- та полідисциплінарні сфери;
- в) власне мультидисципліни;
- г) філософсько-методологічне та теоретичне забезпечення вивчення глобалізації;
- д) використання суміжних методів дослідження глобальної економіки.

Розділ 4. Цивілізаційні виміри глобальних економічних процесів

Питання для опрацювання

- 4.1. Структурна та функціональна складові цивілізаційної глобалістики.
- 4.2. Соціокультурні чинники уособлення та взаємодії цивілізацій.
- 4.3. Цінності та цивілізаційна специфіка інститутів господарювання.
- 4.4. Глобалізація та взаємодія цивілізацій.
- 4.5. Практична частина.

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про концепції, сутність, передумови формування, специфіку соціокультурного середовища, еволюцію та перспективи глобальної взаємодії цивілізацій;

умінь і навичок аналізу соціокультурного середовища цивілізацій, виявлення специфіки їх впливу на процеси глобальної економічної взаємодії;

компетентностей у сфері виявлення та використання результатів впливу на процес глобальної взаємодії цивілізаційної специфіки організації господарської діяльності.

Ключові слова: Вашингтонський консенсус, господарська культура, дистанція влади, довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм), запобігання невизначеності, ідеаціональна культура, інститути, інституції, комунальність, культура, культура провини, культура сорому, культурні універсалії, мислення, маскулінність (мужність), некомунальність, Пекінський консенсус, співвідношення колективізм/індивідуалізм, фемінінність (жіночість), цивілізація, цінності, чуттєва культурна ментальність.

Література: основна: [1; 3 – 5], додаткова: [24; 37; 52; 53; 58; 72; 76; 80; 81].

4.1. Структурна та функціональна складові цивілізаційної глобалістики

4.1.1. Цивілізація як категорія глобалістики

Крах соціалістичної системи на початку 90-х р. ХХ ст. зумовив зростання сподівань на становлення єдиної системи світового устрою, заснованого на ідеалах західної моделі демократії. Американський вчений

японського походження Ф. Фукуяма публікує роботу під знаменною назвою "Кінець історії й остання людина"¹¹⁴, в якій стверджує ідею закінчення історії людства як історії безперервної боротьби ідеологічних систем. Однак оптимістичні сподівання вченого не виправдалися. Сутність нового типу протистояння, що, за твердженням С. Хантінгтона, вийшло на перший план, відбиває назва його роботи – "Зіткнення цивілізацій"¹¹⁵. Протистояння соціалістичного та капіталістичного таборів забезпечувало об'єднання під одним ідеологічним прапором представників різних цивілізацій. Цивілізаційні відмінності відходили на другий план. У нових умовах вони, наголошує вчений, набувають першочергового значення. С. Хантінгтон виступає прихильником песимістичного погляду на проблеми взаємодії цивілізацій, вважаючи їх зіткнення неминучим. Його витоки вбачаються вченим у неможливості для кожної з цивілізацій прийняття цивілізаційних цінностей іншої, адже це пов'язується з необхідністю самовідречення від власних цінностей.

Можна сперечатися про витоки та змістовність міжцивілізаційного конфлікту, але наявність самої проблеми інтенсифікації взаємодії цивілізацій в умовах глобалізації актуалізує завдання дослідження закономірностей їх взаємодії.

Дослідниками запропоновано десятки визначень цивілізації. Вони різнобічно характеризують широкий спектр аспектів їх життєдіяльності. У контексті предмету нашого вивчення пропонуємо таке формулювання: **цивілізація** (від лат. *civilis* – цивільний, державний) – локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристиками людська спільнота, що є цілісною системою, в якості ключових елементів якої можна виділити специфічну матеріально-технологічну базу, комплементарні комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових та економічних інститутів.

Можна виділити два підходи до дослідження глобальної цивілізаційної взаємодії.

Перший – **регіонально-цивілізаційний** підхід, витоки якого ми знаходимо в концепції розвитку цивілізацій А. Тойнбі.¹¹⁶ Цей підхід передбачає диференціацію цивілізаційних світів, регіональних цивілізацій, субцивілізацій, філіацій, анклавів, цивілізаційних і трансцивілізаційних спільнот. Таким чином, у цьому підході акцент ставиться на цивілізаційній структурі світу.

¹¹⁴ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2004. – 588 с.

¹¹⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

¹¹⁶ Тойнби А. Постыжение истории / А. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 731 с.

Другий – **світ-системний** (згідно з концепцією світ-системного аналізу, запропонованою Г. Франком, Дж. Арригі¹¹⁷, І. Валлерстайном¹¹⁸ та С. Аміном¹¹⁹). Він, у свою чергу, передбачає виділення цивілізацій Центру (Ядра), протопериферії та периферії світ-системи. Акцент ставиться на зв'язках між цивілізаціями. У центрі уваги опиняється функціональний погляд на їх взаємодію. Цивілізації Ядра виступають центром сучасної капіталістичної світ-системи. Успіхи в економічному розвитку забезпечує їх домінування, переваги в міжцивілізаційній взаємодії. Цивілізації протопериферії представлені новими індустріальними країнами (НІК), що досягли значних успіхів у економічній модернізації. Відповідно, вони активно задіяні в світ-системній взаємодії. Їх конкурентні переваги зумовлюються наявністю більш дешевих ресурсів, будь то кваліфікована робоча сила (НІК Східної Азії), мінеральні (країни Перської затоки), рекреаційні (курортні зони на узбережжях морів та океанів) ресурси. Проблеми цивілізацій периферії капіталістичної світ-системи полягають у відсутності чинників виробництва, здатних забезпечити їм дієву інтеграцію в глобальну економіку за рахунок конкурентних переваг на світових ринках. У кращому випадку вони лишаються біосферними донорами, пасивними учасниками глобальної економічної взаємодії, вимушені беззастережно приймати умови співпраці, які пропонують їм країни Ядра світ-системи.

Дослідниками запропоновано безліч підходів до визначення **регіонально-цивілізаційної структури світу**. Ми зупинимось на класифікації українських вчених, що представлена в колективній монографії Інституту світової економіки й міжнародних відносин "Цивілізаційна структура сучасного світу"¹²⁰. Згідно з нею виділяється кілька регіональних центрів, навколо яких концентруються основні цивілізаційні єдності сучасного світу. Серед них:

Макрохристиянський світ, у тому числі **Західна (Північно-Американська й Західноєвропейська), Латиноамериканська, Східнохристиянська-Євразійська цивілізації**;

¹¹⁷ Арригі Дж. Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство XXI век / Дж. Арригі. – М. : ИОП, 2009. – 456 с.; Арригі Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арригі. – М. : Территория будущего, 2006. – 472 с.

¹¹⁸ Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.; Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валлерстайн. – М. : Логос, 2004. – 368 с.; Валлерстайн И. Мир-система Модерна В 4-х тт. / И. Валлерстайн. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке. – Т. 1, 2015, 552 с.; Т. 2, 2016, 528 с.; Т. 3, 2016, 528 с.; Т. 4, 2016, 496 с.

¹¹⁹ Глобализация сопротивления: борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар. – М. : УРСС, 2004. – 304 с.

¹²⁰ Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. / под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – К. : Наук. думка. – Т. 1, 2006, 686 с.; Т. 2, 2007, 692 с.; Т. 3, Кн. 1, 2008, 544 с.; Т. 3, Кн. 2, 2008, 640 с.

Китайсько-Далекосхідний світ, у тому числі **Китайсько-Східноазійська** (Північно- та Південно-Китайський субцивілізаційні ареали) й **Японсько-Далекосхідна цивілізація**;

Мусульмансько-Афразійська цивілізація (Індостанський, Малайсько-Індонезійський, Східно-Африканський, Західносуданський, Турецько-Балканський ареали);

Індійсько-Індуїстська цивілізація (Північно-арійський, Південно-Дравідський, Цейлоно-Індокитайський та Тібетсько-Монгольський ареали);

Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки;

Полінезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик.

Другий підхід, спираючись на визначення **функціональної структури цивілізацій в світ-системі**, за своєю сутністю є продовженням першого. Його завдання – окреслити місце окремих цивілізацій як елементів єдиної капіталістичної світ-системи сучасності. У рамках цього підходу виділяють:

цивілізації Ядра світ-системи. До них відносять **Західноєвропейську, Північно-Американську й Японсько-Далекосхідну цивілізації**;

другу групу складають **цивілізації протопериферії.** До їх числа входять **Китайсько-Східноазійська, Латиноамериканська, Східнохристиянсько-Євразійська цивілізації, Малайсько-Індонезійська, Турецько-Балканська ареали Мусульмансько-Афразійської цивілізації**;

у третю групу входять **слаборозвинені цивілізації периферії.** Серед них **Східно-Африканська, Західносуданська ареали Мусульмансько-Афразійської цивілізації, Тібетсько-Монгольський ареал Індійсько-індуїстської цивілізації, Цивілізаційна спільнота субсахарської Африки, Полінезійсько-Меланезійський цивілізаційний стик.**

Неоднозначність процесів, що протікають у певних регіонах, які належать до *Північно-арійського, Південно-дравідського та Цейлоно-Індокитайського ареалів Індійсько-індуїстської цивілізації й Індостанського ареалу Мусульмансько-Афразійської цивілізації*, заважають їх впевненому віднесенню до цивілізацій периферії або протопериферії світ-системи.

Варто зазначити динамізм функціонального структури світ-системи. Деякі вчені вже сьогодні відносять **Китайсько-Східноазійську** цивілізацію до цивілізацій Ядра. Водночас **Східнохристиянсько-Євразійську** цивілізацію відносять до цивілізацій, що потрапляють у периферію сучасної капіталістичної світ-системи.

Застосування теоретичних напрацювань школи світ-системного аналізу дозволяє більш детального поглянути на механізми та перспективи глобальної взаємодії цивілізацій.

Цивілізації (країни) *Ядра* світ-системи знаходяться на стадії становлення неоіндустріального, постекономічного способу господарювання. Вони виступають рушійною силою глобалізації.

Цивілізації (країни) *протопериферії* світ-системи виступають активними виразниками характерних рис індустріальної стадії розвитку. Разом із тим у країнах, що представляють ці цивілізації, розгортається процес створення елементів постіндустріального суспільства. Яскравим прикладом може слугувати Південна Корея, деякі приморські райони Китаю. Цивілізації протопериферії є активними учасниками, але не ініціаторами глобалізації.

Цивілізації (країни) *периферії* лише вступають у процес індустріалізації. Абсолютна залежність від зовнішніх ринків робить їх пасивними учасниками глобалізації.

Дані для більш детального аналізу передумов визначення місця та ролі окремих цивілізацій в капіталістичній світ-системі подані в табл. 4.1. У якості основних критеріїв тут виступають форми глобалізації та господарювання; сфери суспільного відтворення, що домінують; характер праці; переважні форми власності та руху благ.

Таблиця 4.1

Класифікація цивілізацій за формами господарювання

Типи цивілізації	Домінантні					
	Форма глобалізації	Форма господарювання	Сфера	Характер праці	Власність	Форма руху благ
<i>Аграрна</i>	Монотезм, імперсько-конфесійна	Натуральна, економічна	Сільське господарство	Ручний	Земельна, групова	Дар, трата, редистрибуція, рух благ на далекі відстані, обмін
<i>Індустріальна</i>	Індустріальна	Економічна	Промисловість	Машинний	Промислова	Вільний та регульований обмін
<i>Постіндустріальна</i>	Електронно-фінансова, знаннєва	Економічна, перехід до постекономічної	Сфера послуг	Інтелектуальний	Інтелектуальна, індивідуальна	Обмін, дар, трата

Варто одразу звернути увагу не те, що зазначена нами функціональна структура капіталістичної світ-системи не є чимось наперед заданим і незмінним. Дж Аррігі простежує історію послідовного переміщення її центру від італійських середньовічних міст-республік (XV – початок XVII ст.) до Республіки об'єднаних провінцій (закінчення XVI – третя чверть XVIII ст.), Британської імперії (з другої половини XVIII до початку XX ст.), США (почався в кінці XIX ст., зараз знаходиться у кризовій фазі). Вчений досліджує сучасні перспективи зміщення Ядра світ-системи до Китаю. Про це ж свідчать і дані, що наведені в табл. 4.2. За умов деякого скорочення питомої ваги Китаю у світовому населенні його частка у ВВП світу невпинно зростає. І це зростання прогнозується й на майбутнє. Водночас послідовно скорочується частка Західної цивілізації як у населенні світу, так і у світовому ВВП.

Таблиця 4.2

Динаміка частки цивілізацій у світовому населенні та ВВП, 1995 – прогноз на 2025 рр.

<i>Цивілізація</i>	<i>1995</i>	<i>2010</i>	<i>2025</i>
<i>Західна</i>	13/47	11/46	10/42
<i>Латиноамериканська</i>	9/8	10/8	9/9
<i>Східнохристиянсько-Євразійська</i>	8/4	7/4	6/5
<i>Китайсько-Східноазійська</i>	25/11	24/14	22/17
<i>Японсько-Далекосхідна</i>	2/8	1,5/8	1/8
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	14/11	18/12	21/15
<i>Індійсько-Індуїстська</i>	15/2	16/1,5	17/3
<i>Африканська</i>	9/1	11/1	14/1

Неоднозначні стан і перспективи формування глобальної цивілізаційної капіталістичної світ-системи породжують як її прихильників, так і критиків. Відповідно, постає завдання визначення її переваг і недоліків.

На користь перспектив розвитку глобальної цивілізаційної світ-системи свідчить можливість концентрації зусиль на рішенні глобальних проблем. Умовою цього виступає формування моделі світового міжцивілізаційного устрою, коли всі учасники будуть мати рівні права й обов'язки. Однак на шляху до цього стоїть цілий ряд перешкод.

По-перше, через цивілізаційні відмінності складно сформулювати єдині, загальноприйнятні принципи взаємодії. Чинниками диференціації місця цивілізацій в світ-системі є:

відмінності в ресурсному потенціалі цивілізацій;

культурні відмінності, що задають мотивацію господарської діяльності, її напрями, форми, способи, інтенсивність;

різниця в рівні розвитку цивілізацій;

нерівномірна переговорна сила цивілізацій.

По-друге, Центр (Ядро та частково – протопериферія) створили для себе пріоритетні умови міжнародної взаємодії, об'єктивною передумовою чого слугує більш високий рівень розвитку. Наслідком неможливості рівноправної глобальної взаємодії цивілізацій стає нестабільність сучасної капіталістичної світ-системи, спроби країн периферії позбутись дискримінаційних умов глобальної взаємодії.

4.2. Соціокультурні чинники уособлення та взаємодії цивілізацій

Стрижневою основою формування, існування в поточному часі та збереження прийдешніми поколіннями цивілізаційної ідентичності є культура. Саме відмінні особливості культур зумовлюють диференціацію людських цивілізацій. У найширшому своєму розумінні **культура** постає як *сукупність створених людиною штучних об'єктів, порядків, форм поведінки та діяльності, знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу*. Невід'ємною складовою культури є **господарська культура, культура господарювання**. Вона включає систему цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди тощо) та формальних (писані правила, закони та ін.) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії – сім'я, підприємство, держава ...), що забезпечують мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством.

Одразу кілька *функцій культури* забезпечують формування, життєдіяльність і спадкоємність цивілізаційної специфіки. Серед них: адаптація, комунікація, інтеграція, соціалізація, наслідування.

Дослідження цивілізаційної специфіки набуває актуальності саме в умовах розгортання процесів глобалізації. Адже лише коли представники

різних цивілізацій вступають у взаємодію, актуалізується проблема специфічного *неявного, мовчазного знання*. Мова йде про знання, яке об'єднує представників певної культури, цивілізації, управляє їх поведінкою у прихованому вигляді, зазвичай лишаючись поза свідомістю носіїв. Відповідно, певні сутнісно-властиві явища життєдіяльності представників окремої цивілізації, що є для них звичними, повсякденними, просто випадають з поля зору повсякденної уваги. Їх присутність і специфічність проявляється лише у випадках зустрічі представників різних цивілізацій. Те, що для одних є повсякденним, звичним, для інших виявляється незвичним, специфічним – таким, що потребує особливої уваги.

Дослідження витоків цієї складової міжцивілізаційної, міжкультурної взаємодії висвітлюють суттєву прогалину методологічного апарата "мейнстріму" сучасної економічної теорії. Адже акцент на раціоналізмі "людини економічної", яка намагається мінімізувати витрати та максимізувати результати своєї діяльності, призводить до того, що до розгляду у якості чинників поведінки людини приймається лише один, хоча й важливий, але свідоме – далеко не єдиний рівень регулювання її поведінки. Проблема у тому, що окрім свідомості діяльність людини регулюється також на рівні безсвідомого, підсвідомого та надсвідомого (табл. 4.3). І в умовах, коли мова йде про дослідження міжцивілізаційної взаємодії, ігнорування цих рівнів призводить до втрати ключових складових визначення цивілізаційної специфіки поведінки суб'єктів глобальної взаємодії.

Таблиця 4.3

Рівні й інструменти регулювання діяльності

Рівні	Інструменти регулювання
<i>Свідоме</i>	Потреби, інтереси (на <i>що</i> спрямовано нашу дію, <i>що</i>); знання, вміння (<i>як</i> ми діємо, <i>як</i>)
<i>Підсвідоме</i>	Потреби (відшліфовані до рівня навичок, <i>що</i>); стилі мислення, навички, цінності, інститути (<i>як</i>)
<i>Безсвідоме</i>	Фізіологічні потреби (<i>що</i>); інстинкти, колективне безсвідоме, архетипи, етосні цінності, стилі мислення (<i>що</i> , <i>як</i>)
<i>Надсвідоме</i>	Інституції (норми соціальної взаємодії, <i>що</i> , <i>як</i>)

Ще однією важливою характеристикою культури, ігнорування якої у зв'язку з трансформаційними перетвореннями на пострадянському просторі призвело до вкрай важких наслідків, є *системна цілісність*,

взаємодоповнюваність, взаємозалежність, співвіднесеність, співмірність, комплементарність елементів культури. Відповідно, намагання штучно виключити певні з них, запозичити, нав'язати елементи з інших культур, неминуче призводить до виникнення конфліктів між елементами культури, викривлення як сенсу, так і механізмів їх дії, формування інституційних лакун, інституційних пасток. Наслідки їх утворення ми й бачимо в сучасній Україні.

Штучне порушення цілісності культури призводить до того, що вона втрачає притаманну їй здатність до самовідтворення та саморегуляції. Відповідно, ставиться під загрозу ретрансляція в наступні покоління та саме існування цивілізаційної єдності, стрижнем якої й є культура.

Варто також відмітити *діалектичну єдність матеріальної та духовної, суб'єктивної та об'єктивної, раціонально-логічної та емоційно-чуттєвої* складових культури.

Матеріальна складова забезпечує фізичне виживання суспільства. Але вона неможлива без накопичення, ретрансляції та використання духовного досвіду. У ньому концентруються знання про навколишній світ, способи пристосування до нього, засоби його перетворення.

Діалектичність культур як цілісного соціального явища проявляється не лише в протистоянні матеріальної та духовної її складових.

По-перше, вона простежується в одночасному існуванні в суб'єктивній (реалії свідомості конкретного носія культури) й об'єктивній (соціальна матеріалізація культурного досвіду) формах. Суб'єктивна форма невід'ємна від об'єктивної, оскільки, з одного боку, саме сприйняття особистістю феноменів світу, що її оточує, як явищ культурних неможливе без попередньої соціалізації суб'єкта, засвоєння ним "об'єктивованих" досягнень людської культури. З іншого – об'єктивація культурного досвіду можлива лише як результат об'єднання культурного досвіду, що існує в суб'єктивній формі. Та й проявляється він у свідомості конкретних суб'єктів. Діалектика протистояння об'єктивного та суб'єктивного в культурі є основою ще однієї форми суперечності. Кожний культурний феномен, в тому числі й інститути, як елемент культури має самостійне буття. Саме воно й виділяє його з безмежного моря інших явищ культури. Але ця самостійність завжди обмежена його включеністю в цей світ за формою та функціями, що він виконує. Як частина Системи культурний феномен приєднаний до багатоманітних зв'язків і відношень, комплементарність яких формує першу відправну умову його існування.

По-друге, специфіка фізіології мислення людини втілюється в двох протилежних механізмах орієнтації людини в середовищі буття та похідних від них двох протилежних типах культурного досвіду – раціонально-логічного й емоційно-чуттєвого. Як наявність двох, основаних на різних принципах обробки інформації, півкуль головного мозку, що комплементарно доповнюють одна іншу, є передумовою становлення власне людського мислення, так і диференціація типів культурного досвіду забезпечують формування цілісної людської культури.

Ця діалектичність знаходить підтвердження та розкриття в концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна. Вчений, дослідивши соціокультурну динаміку еволюції цивілізацій майже за п'ять тисяч років, виділяє ряд проміжних і два протилежні типи культурної ментальності – *чуттєву* й *ідеаціональну*. У табл. 4.4 розглянуто основні характеристики обох типів культурної ментальності й однієї з проміжних – *ідеалістичної культурної ментальності*, яка в рівній мірі втілює якості обох.

Таблиця 4.4

Стисла характеристика основних типів культурної ментальності за П. Сорокіним¹²¹

Основні елементи	Типи культурної ментальності		
	Ідеаціональна	Ідеалістична	Чуттєва
1	2	3	4
1. <i>Реальність</i>	Остання реальність, вічна, нечуттєва, трансцендентна	І та, й інша приблизно однаково представлені	Чуттєва, емпірична, матеріальна
2. <i>Основні потреби та цілі</i>	Духовні	І ті, й інші приблизно однаково представлені	Різноманітні та надзвичайно чуттєві
3. <i>Спосіб задоволення</i>	Головним чином самовдосконалення	Обидва способи	Головним чином перетворення навколишнього середовища
4. <i>Активність</i>	Інтровертна	Обидва типи однаково представлені	Екстравертна

¹²¹ Складено за: Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : ИРХГИ, 2000. – С. 40–64.

1	2	3	4
5. <i>Знання</i>	Розвиває розуміння та пізнання духовних, нематеріальних явищ і переживань; формує мистецтво виховання й удосконалення внутрішнього життя людини	Обидва типи однаково представлені	Розвиває науки про природні явища та технічні винаходи; веде до розвитку техніки, перетворення оточуючої людини фізичної реальності
6. <i>Істина, її категорії, критерії та методи її досягнення</i>	Заснована на внутрішньому досвіді, інтуїції, "одкровенні", пророцтві	Обидва способи однаково акцентовані (схоластика)	Заснована на спостереженні, вимірюванні, експерименті за допомогою зовнішніх органів відчуттів, логічного аналізу
7. <i>Моральні цінності та системи</i>	Абсолютні, категоричні, вічні та незмінні	Обидва способи однаково акцентовані	Відносні, чуттєві, утилітарні; максимум щастя для більшості людей; мораль розумного егоїзму
8. <i>Соціальні, практичні цінності</i>	Неминущі, ведуть до останньої реальності; багатство, земний комфорт негативні, не мають цінності, акцент на жертвовності	Обидві системи однаково представлені	Усе, що приносить радість, насамперед – багатство, комфорт; у них – основа престижу; принцип розумного егоїзму

Чуттєва культурна ментальність властива народам Заходу, визнає первинність матеріальної, емпіричної реальності, яку можна відчутти на дотик, націлює людину на активність у ставленні до світу.

Наука ґрунтується на спостереженні, оцінюванні, експерименті, логічному аналізі. Практичне значення має все, що приносить радість, (багатство, комфорт), розвиває принцип розумного егоїзму.

У свою чергу, **ідеаціональна культурна ментальність** більш властива народам Сходу, націлюючи людину на задовільнення духовних потреб передусім шляхом самовдосконалення. Активність людини має інтровертний характер, розвиває пізнання духовних, нематеріальних явищ, ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції; моральні цінності мають абсолютний характер, акцент ставиться на жертвовності, притаманне ігнорування та засудження матеріального багатства. Відповідно, байдуже відношення до діяльності, спрямованої на накопичення багатства та поліпшення умов життя, формує значно менше стимулів для розвитку економічного способу господарювання.

Ще одну цікаву модель діалектичного протиставлення складових культури (**культури провини** та **сорому**) запропонувала Р. Бенедикт¹²². В її основі – протилежність засад ставлення людини до соціальних зобов'язань.

Культура провини – комплекс соціально-етичних поглядів, згідно з якими *особисте усвідомлене ставлення людини* до оточення, відносини з ним і поведінка регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх порушення. Цей тип культури характерний для західних суспільств. Її витoki містяться в християнському світогляді.

Культура сорому – комплекс соціально-етичних норм, згідно яким ставлення людини до оточення, взаємовідносини з ним і поведінка *свідомо або несвідомо регулюються настановами про місце, обов'язки та роль людини в суспільстві, відповідальність перед іншими*. Ці настанови накладаються її походженням і дуже рідко піддаються змінам в результаті свідомої діяльності самої людини, будучи засвоюваними в процесі соціалізації на некритичному рівні. Характерна для народів Сходу.

Чому культури та цивілізації відрізняються одна від іншої? Першочергового значення тут набуває природне середовище господарювання. Основні його складові (географічне розташування, ландшафт, клімат, ґрунтови, водні, мінеральні, біологічні ресурси) різні за стабільністю та незмінністю своїх характеристик. Відповідно, людина в своїй діяльності пристосовується до їх особливостей. Найбільш ефективні алгоритми взаємодії передаються від одного покоління до іншого, перетворюючись на елементи культури. У процесі формування цивілізаційної специфіки важливу роль відіграють соціальні характеристики (комунальність/некомунальність) матеріально-технологічного середовища.

Некомунальність передбачає можливість технологічної розпорошеності, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури, можливість їх самостійного функціонування та часткового використання. На противагу, **комунальність** – це характеристика матеріально-технологічного середовища, яка передбачає необхідність використання матеріально-технологічного середовища як єдиної неподільної системи, частини якої не можуть бути відособлені без загрози її розвалу. Ключову роль у формуванні відповідних соціальних характеристик матеріально-технологічного середовища господарювання відіграють *міра його різноманіття та рівень ризиків*, пов'язаних із веденням господарчої діяльності

¹²² Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры / Р. Бенедикт. – СПб. : Наука, 2007. – 360 с.

на певній території¹²³. *Надмірні однорідність* або *різноманіття* ускладнюють умови ведення суспільного господарства, породжуючи необхідність посиленої координації та взаємодії. І навпаки, помірне різноманіття середовища створює оптимальні умови для уособленого господарювання. Так само невизначеність, зумовлена *ризиками*, пов'язаними з суровим кліматом, різкими коливаннями температур, загрозами посухи або повені, цунамі або виверження вулкану, нестачею певних ресурсів, зовнішніми загрозами, породжує необхідність перерозподілу стратегічних ресурсів, створення певних суспільних запасів, відповідно, й посиленої соціальної координації суспільного життя.

Свій варіант обґрунтування передумов формування переважних суспільних орієнтацій ціннісної системи пропонує І. Морріс. Вчений стверджує, що в процесі еволюції від збирання до землеробства та далі – до споживання мінерального палива саме переважний спосіб отримання людиною енергії визнав чисельність, щільність, інтенсивність взаємодії населення. Остання, в свою чергу, визначала оптимальні форми соціальної організації. Одночасно відбувалася й еволюція соціальних орієнтацій ціннісної системи. Для мисливців і збирачів пріоритетного значення набувають цінності, пов'язані з егалітаризмом, суперечливим поєднанням обмеження нерівності та високого рівня насильства. Землероби орієнтуються на більший рівень ієрархічності та насильства. Суспільство, що орієнтується на використання природних копалин, за твердженням вченого, повертається до егалітаризму – з превалюванням значної майнової нерівності та скорочення рівня насильства¹²⁴.

Отже, особливості культури знаходять своє відображення в національному менталітеті. Під **національним менталітетом** ми пропонуємо розуміти єдність загальноприйнятих для соціально-політичного або етнічного співтовариства *алгоритмів пізнавальної* (розумової) *діяльності, мови, світоглядних настанов* (цінностей) у сфері суспільної взаємодії та *патернів господарської діяльності* (інституцій та інститутів).

Розглянемо складові національного менталітету більш детально. Відправним моментом є визначення **моделі мислення** представників певної культури або цивілізації. Усі ми мислимо, але що означає – мислити? Пропонуємо вашій увазі два визначення процесу мислення.

¹²³ Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие России: введение в X и Y теорию / С. Кирдина. – СПб. : Нестор-Летописец, 2014. – С. 83–87.

¹²⁴ Моррис И. Собиратели, земледельцы и ископаемое топливо / И. Моррис. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2017. – 488 с.

Мислення – 1) моделювання систематичних відношень на основі безумовних положень (Захід); 2) цілісне сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід).

Типи організації розумової діяльності зумовлюють специфіку сприйняття й осмислення людиною навколишньої реальності. Пріоритет **лівопівкульного** (логічного, вербального, аналітичного, дискретного) або **правопівкульного** (просторово-образного, невербального, синтетичного, симультанного) сприйняття світу зумовлюють специфіку культури. Паралельне співіснування двох моделей мислення відображає його діалектичність. Варто зазначити, що мова йде саме про пріоритет, адже як самі півкулі головного мозку, так само й обидва стилі мислення властиві кожній людині. Як свідчать сучасні дослідження, процес економічної модернізації безпосередньо вплинув на зміну пріоритетів моделей мислення. Знання людини первісної про навколишній світ лишалися обмеженими; відповідно, вона в більшій мірі вимушена була покладатися на інтуїцію. У процесі зростання обсягу знань про навколишнє середовище існування людини розширювався понятійний апарат, яким вона могла користуватися в процесі мислення. А тому зростала активність лівопівкульного мислення. Справжня революція в мисленні відбувається в процесі становлення економічного способу господарювання. Адже людина економічна спирається на раціональне, логічне осягнення навколишнього світу¹²⁵.

Однак процес переходу ускладнюється тим, що в нових умовах людина та самі цивілізації продовжують спиратися на культурні настанови, закладені попередніми поколіннями. Особливого значення набувають мовні традиції, спосіб письма. Якщо західні цивілізації давно перейшли до буквено-знакового письма, то представники **Китайсько-Східноазійської й Японсько-Далекосхідної цивілізацій** і досі користуються ієрографічним письмом. Принципова його відмінність у контексті визначення способів мислення полягає в тому, що воно ґрунтується на образному світосприйнятті. Відповідно, вже саме звернення до цього способу передбачає автоматичне налаштування на пріоритет лівопівкульного просторово-образного, невербального, синтетичного, симультанного сприйняття світу й інтуїтивного мислення.

Чому це так важливо? Експерименти з китайськими й американськими студентами, яким демонстрували той самий малюнок із зображенням

¹²⁵ Берк Дж. Дар топора. Обоюдоострая история человеческой культуры / Дж. Берк, Р. Орнстейн. – М. : Эннеагон Пресс, 2007. – 410 с.

краєвиду, що відкривається всередині певної водойми, продемонстрував, що вони по-різному його сприймали. Якщо американські студенти розповідали, що вирізняли окремих рибок, водорості, каміння на дні, то китайські описали дно ставка як цілісність. Одне явище представниками різних цивілізацій сприймалося або як сукупність багатьох об'єктів, або як єдиний об'єкт. Отже, одну й ту саму реальність носії різних культур можуть сприймати по-різному. А звідси й відмінні реакції на неї, різні уявлення про навколишній світ і способи господарювання¹²⁶.

Становлення людини, за визначенням, є продуктом соціальної взаємодії, тому ключового значення набувають способи соціальної комунікації. Виділяють дві їх групи: невербальні (міміка, жести, символічні позначення ...) та вербальні (мовні засоби обміну інформацією). І у першому, й у другому випадках ми спостерігаємо суттєві міжцивілізаційні відмінності.

Мова не лише є інструментом, за допомогою якого ми виражаємо наші думки, але вона визначає й спектр можливостей їх виразу. **Мова** – проекція внутрішнього світу думок людини, її уявлень про реальність, обумовлених її структурою. **Мова** – носій універсальних, етичних і специфічних, емічних засобів сприйняття й опису реальності, мислення. Структура мови впливає на сприйняття реальності та, відповідно, на поведінку по відношенню до світу, що людину оточує. Наше логічне мислення будується в межах мовних категорій. Цю ідею Л. Вітгенштейн ілюструє таким чином: "...Питання, які ми задаємо, та наші сумніви гуртуються на тому, що певні припущення звільнені від сумнівів; вони начебто нависи, на яких обертаються ці питання та сумніви. ... Тобто це належить логіці наших наукових досліджень, що певні речі й насправді безсумнівні. ... Якщо я бажаю, щоб двері обертались, нависи повинні бути нерухомими (курсив мій – В. Л.)"¹²⁷. Тобто представники різних цивілізацій діють певним чином перш за все тому, що їх думки залишаються під впливом тієї мови, якою вони мислять. Вони бачать оточуючий світ по-своєму. Мова транслює уявлення носія про реальність, і результат виявляється зумовленим її структурою, граматиною, словниковим наповненням.

Так, *німецька мова* логічна, дисциплінована, ділова, включає довгі складно утворені слова, що можуть виражати багатомірні значення.

¹²⁶ Нейсбит Р. География мысли / Р. Нейсбит. – М. : Астрель, 2012. – 285 с.

¹²⁷ Витгенштейн Л. Фрагменты из работы "О достоверности" / Л. Витгенштейн // Вопросы философии. – 1984. – № 8. – С. 147.

Відповідно, мислення та внутрішні монологи будуть швидше за все серйозні, конкретні, послідовні. Мова сама стимулює носія зосередитися на важливих проблемах. *Американська англійська* – мова молоді нації пасіонарних переселенців. Вона забезпечує рухливість, динамізм, меркантильність роздумів, готовність через гумор, розслабленість іти на компроміс між особистою вигодою та згодою з партнером. Багато спрощених метафоричних словникових форм слугують своєрідним "аварійним виходом". *Британська англійська*, як і японська, акцентує увагу на "збереженні лиця", традиційності. Характерним є надлишок словникових кліше, що виражають думку вкрай невизначено. *Французькій мові* властиві прямі та рішучі судження, засновані на ясності уявлень про мету, швидкий рух думки без "мутних" слів. Їй притаманне безжальне слідування логіці. *Іспанська мова*, навпаки, відрізняється багатослів'ям, емоційністю, приземленістю на основі величезного словникового запасу та використання зменшувально-пестливих слів. Характерна тепла та приваблива манера спілкування. Образність ієрографічного письма та акцент на збереженні лиця *японської мови* ведуть до підкресленої чемності та розпливчатості. Складності перекладу з японської призводять до втрати багатьох контекстів, роблять його занадто банальним.

Наведений далі початок "Повісті по рибачку й її важку вдачу", написану М. Твенем у якості прикладу складності дослівного перекладу з німецької, може слугувати чудовим зразком того, наскільки відмінність лише одного слова з багатого інструментарію мови та вживання родових відмінків здатні змінити сприйняття певного тексту.

Слякитний, похмурий День! Прислухайтесь до Плеску Дощу й барабанному Дробу Граду, – а Сніг, погляньте, як розвіваються її Пластівці й який Грязь навкруги! Люди в'язнуть по Коліно. *Бідне Рибачка застрягло в непролазному Багнюці, Корзина з Рибою випав у нього з Рук; намагаючись впіймати вертких Тварюк, воно вколело Пальці об гостру Луску, одна Лусочка попала йому навіть в Око, й воно не може витягнути її звідти. Марно роззявляє воно Рота, закликаючи на Допомогу. Крики його тонуть в лютій Вию Шторму. А тут звідки ні візьмися – Кіт, хапає великий Рибу і, мабуть, хоче із ним втекти. Але ні! Вона лише відкусила Плавник і тримає її в роті, – чи ж не збирається вона проковтнути її? Але ні, хоробрий рибачкин Собачка залишає своїх Щенят, рятує Плавник і тут же з'їдає її у Винагороду за свій Подвиг. О жах! Блискавка ударив в рибачкин Корзину й запалив його. Поглянете, як Полум'я лиже рибачкину Власність своєю лютою пурпурною Язиком; а зараз вона кидається на безпорадний рибачкин Ногу й спалює його дотла, окрім велику Палець, хоча та порядком обгоріла. Але все ще розвіваються його ненаситні Язики; вони кидаються на рибачкину Стегно й пожирають її; кидаються*

на *рибачкину* Руку й пожирають *його*; кидаються на *його жебрацьку* Плаття й пожирають *її*; кидаються на *рибачкино* Тіло й пожирають *його*; обвиваються довкола Серця – і *воно обпалене*; обвиває Шию – й *він обпалений*; обвивають Підборіддя – й *воно обпалене*; обвивають Ніс – і *вона обпалена*. Ще Хвилина, і, якщо не встигне Допомога, Рибачці Кінець...(Виділено мною – В. Л.)¹²⁸.

Культура об'єднує людей, формує підстави для цивілізаційної єдності та створює неявні, незвучувані перешкоди для міжкультурної та міжцивілізаційної взаємодії. В умовах економічної глобалізації, коли прискореними темпами зростає співпраця та взаємозалежність суб'єктів господарювання – представників різних країн, націй та культур, зростає значення розуміння глибинних підстав для формування цивілізаційних відмінностей, механізмів їх впливу на організацію економічної діяльності. У наступному підрозділі ми розглянемо ціннісні й інституційні складові культури господарювання й особливості їх впливу на міжцивілізаційну взаємодію.

4.3. Цінності та цивілізаційна специфіка інститутів господарювання

Наступна складова національного менталітету – ціннісні відношення. Під **цінністю** ми розуміємо стабільне, об'єктивоване навколишньою реальністю, суб'єктивно-психологічне ставлення особистості до навколишнього світу, що визначає світогляд, націленість, характер і форми господарської діяльності людини.

Структура цінностей (рис. 4.1) включає:

працінності первісної общини – як основу етосних цінностей (колективні архетипи, безсвідоме);

індивідуальні естетичні цінності (проявляються на підсвідомому рівні);

індивідуально-колективні моральні цінності (можуть проявлятися на підсвідомому та свідомому рівнях);

групові релігійні, політичні, правові цінності (можуть проявлятися на підсвідомому або свідомому рівнях);

інтегровані художні, господарські й екзистенційні цінності (свідоме, підсвідоме).

¹²⁸ Дойчер Г. Сквозь призму языка: почему на других языках мир выглядит иначе / Г. Дойчер. – М. : АСТ, 2016. – С. 256–257.

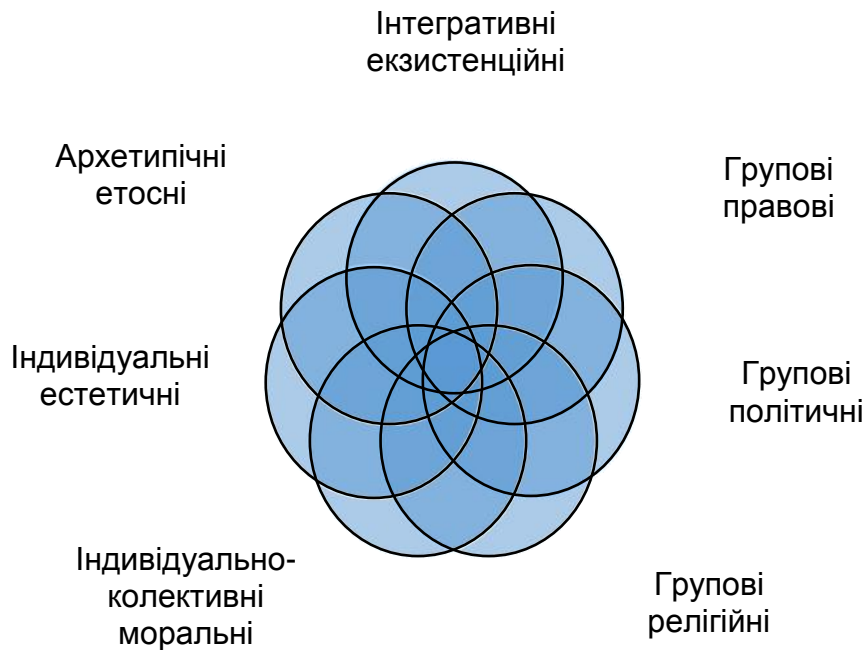

Рис. 4.1. Складові ціннісної системи

Особливе місце та роль у системі ціннісних відношень займають релігійні цінності. Якщо політичні та правові цінності виражають інтереси окремих класів, соціальних верств, груп суспільства, мають перехідний характер, то релігійні цінності поєднують своїх носіїв на постійній основі, передаються з покоління в покоління. У результаті релігійні цінності у визначальній мірі впливають на характер, націленість, змістовність господарської діяльності представників певних цивілізацій і культур. У свою чергу, політичні цінності визначають форми її організації. Поширеність основних релігійних конфесій дозволяє говорити про релігійні цінності як ту основу, що формує спільні для всього народу норми буття.

*М. Вебер поділяє світові релігії на три узагальнених типи за способом ставлення до "світу"*¹²⁹. Витоки відмінностей релігійних традицій вчений пов'язує з тим, які соціальні групи спричинили вирішальний вплив на їх формування. В **іудаїзмі** ними стало ще не відірване від практичної діяльності духовенство; в **первинному християнстві** – пов'язані з сільським господарством соціальні низи суспільства; в **католицизмі** – духовенство як особлива соціальна група; в **протестантизмі** – бюргерські шари суспільства; в **ісламі** – групи, пов'язані з військовою справою;

¹²⁹ Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий / М. Вебер // Вебер М. Избранное. Образ общества. – М. : Юристъ, 1994. – С. 43–77.

в **індуїзмі** та **буддизмі** – інтелектуали; в **конфуціанстві** – політичне чиновництво, бюрократія. Відповідно, **буддизму** й **індуїзму** властиве відречення від світу; **конфуціанство** – вчення пристосування до нього; для **їудаїзму**, **християнства** й **ісламу** характерним є *потяг до оволодіння світом*. Для розвитку ринкової економіки особливе значення має співвідношення цих основ світосприйняття з рівнем індивідуальної відповідальності за вчинки у повсякденному житті.

*Для буддиста свобода в об'єднанні з відмовою від оточуючого світу лише підкреслює його індивідуальність, самодостатність, небажання й уникання активного творчого втручання у світ, що оточує. Вона створює перепони розвитку економічної активності носія. Відбувається роздвоєння особистості за лінією розмежування індивідуалізм в духовній сфері/підкорення соціальним вимогам у сфері матеріального. Прагматизм світосприйняття **конфуціанця** поєднується з повною ритуалізацією суспільного й особистого життя індивіда. Він – невід'ємна частина суспільства. Ініціатива в господарчому житті придушується безумовним пріоритетом традиції. Але в умовах, коли держава перетворилась на джерело інновації, давши імпульс розвитку підприємництва, відбувся зсув на користь економічного розвитку. Індивідуальна відповідальність **мусульманина** перед Всевишнім поєднується з повною регламентацією всіх складових його земного життя. Поведінка **конфігурація** симетрично протилежна протестантизму, де є індивідуалізм, але відсутня регламентація. Поза-економічний примус через релігійні цінності в **ісламському** світі слугує інструментом приборкання індивідуалізму. Це й гальмує процес модернізації.*

Лише в **їудаїзмі** та **християнстві** індивідуальна відповідальність перед Богом об'єднується з правом й обов'язком своїм власним вибором й вчинком стверджувати себе в своїй вірі та стверджувати віру в своєму вчинку. У результаті свобода та самоцінність особистості стають пріоритетними цінностями суспільства. Свобода вибору, ініціатива індивіда складають серцевину розвитку економічної форми господарювання¹³⁰.

Активізація у другій половині ХХ ст. міжнародної економічної взаємодії зумовила зростання інтересу до дослідження особливостей національних культур господарювання. Значний резонанс викликали результати глобальних крос-культурних досліджень Г. Хофстеда¹³¹, Ф. Тромпенаарса

¹³⁰ Липов В. Институциональная комплементарность социально–экономических систем / В. Липов. – Х. : Изд-во ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – С. 171–175.

¹³¹ Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition / G. Hofstede. – N.-Y. : McGraw-Hill, 2010. – 550 p.

та Ч. Хампден-Тернера¹³², Р. Инглхарта¹³³, Ш. Шварца¹³⁴, Становлять інтерес роботи Р. Льюїса¹³⁵ та Р. Гестеланда¹³⁶.

Ф. Тромпенаарс і Ч. Хампден-Тернер, окрім співвідношення *індивідуалізм/колективізм*, досліджують такі характеристики національних культур господарювання, як *відношення до правил, допустиму інтенсивність проявлення емоцій в діловому спілкуванні, межі "дифузності", взаємопроникнення або уособлення окремих сфер життєдіяльності в національних культурах, підґрунтя для присвоєння соціального статусу, сприйняття часу та природи*.

Ш. Шварц звертає увагу на відмінності національних культур в аспекті *ставлення до влади, досягнень, гедонізму, саморегулювання, універсалізму, доброзичливості, конформності* або *традиціоналізму, безпеки*.

Р. Инглхарт – в кінцевому підсумку виділяє такі альтернативи цінностей: *традиційні* або *секулярно-раціональні, виживання* або *самоактуалізація*.

Значну увагу привернули результати компаративного аналізу культур Г. Хофстеда. Національні культури порівнюються ним за мірою *індивідуалізму, дистанції відносно влади* (параметр, який співвідноситься з поняттями демократизм – авторитаризм), *запобігання невизначеності* (характеристика, близька поняттю "традиціоналізм"); за мірою *мужності (маскулінність)* або *жіночності (фемінінність)*; *короткострокової* або *довгострокової орієнтації в часі, потворства своїм бажанням* або *стриманості*. Ми розглянемо більш детально зміст основних характеристик, за якими Г. Хофстед досліджує національні культури.

Результати компаративних досліджень цінностей національних культур господарювання можна проілюструвати на прикладі досліджень цього автора. Вони почалися ще в 70-х р. ХХ ст. на замовлення корпорації IBM, мали прикладний характер і були покликані визначити передумови відмінностей моделей корпоративного менеджменту в філіях корпорації, розташованих у країнах світу, що мали свої цивілізаційне забарвлення. Розшифруємо основні критерії порівняння, які обрав вчений. *Співвідношення індивідуалізм/колективізм* – відбиває переважну схильність до сприйняття особистістю себе як індивідуальності або частини групи:

¹³² Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хампден-Тернер. – Мн. : Попури, 2004. – 528 с.

¹³³ Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.

¹³⁴ Schwartz S. (2008) Cultural Value Orientations / S. Schwartz. – М. : PH SU HSE, 2008. – 62 р.

¹³⁵ Льюїс Р. Столкновение культур. Путеводитель для всех, кто делает бизнес за границей / Р. Льюїс. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 640 с.

¹³⁶ Гестеланд Р. Кросс-культурное поведение в бизнесе / Р. Гестеланд. – Днепропетровск : Баланс-Клуб, 2003. – 274 с.

100 – індивідуалізм. **Дистанція влади** – міра нерівності в розподілі влади в суспільстві, що сприймається його членами як нормальна: 100 – висока. **Мужність (маскулінність)** – переважна схильність суспільства до таких цінностей, як рекорди, героїзм, наполегливість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п.: 100 – висока. **Жіночність (фемінінність)** – переважає схильність до вибудови рівних відносин, готовність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість життя тощо: 0 – висока. **Запобігання невизначеності** – характеристика соціально-економічної поведінки, що відбиває допустимі межі соціальної нестабільності та двозначності, які сприймаються як нормальні, за яких члени суспільства відчують себе комфортно: 100 – значне. **Довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм)** – показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткострокової (тактичної) орієнтації. **Потурання своїм бажанням** проявляється як тенденція дозволяти відносно вільне задоволення базових природних людських бажань, пов'язаних із насолодою життям. **Стриманість**, навпаки, передбачає впевненість у тому, що бажання необхідно стримувати та регулювати соціальними нормами.

На рис. 4.2. – 4.8. схематично зображені профілі національних культур господарювання (за даними Г. Хофстеда), провідних країн з основними цивілізаційними моделями господарювання (моделями капіталізму) у порівнянні з профілем української культури. Діаграма підтверджує значну їх подібність для країн, що належать до єдиної цивілізації.

Для **англосаксонських країн** (рис. 4.2) характерні **високий рівень індивідуалізму**, **помірні мужність**, **запобігання невизначеності**, відносно **незначні показники дистанції влади**. Порівняння з показниками по **Україні** демонструє **суттєві відмінності** за всіма характеристиками, подає їх **оберненим дзеркальним відображенням**.

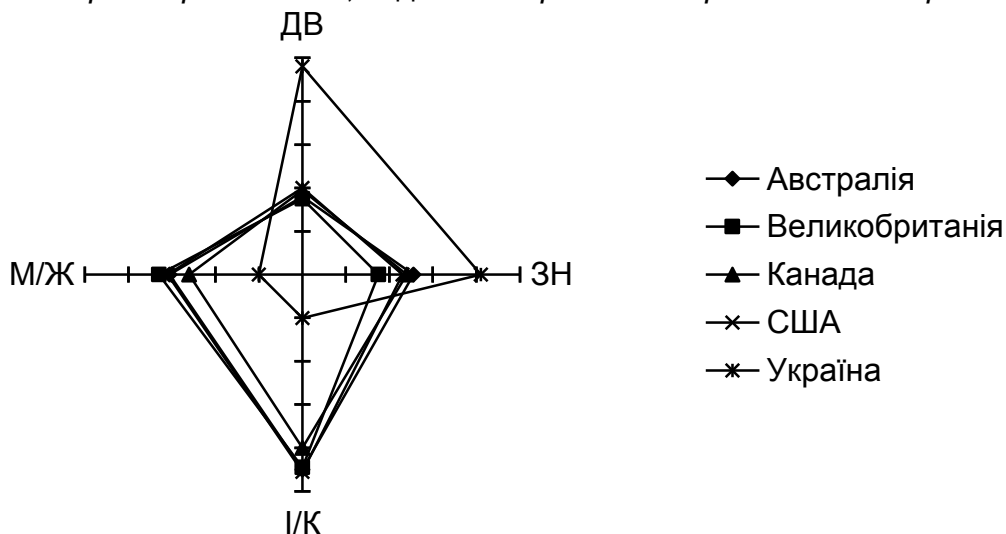

Рис. 4.2. Профіль ціннісних характеристик національних культур основних країн з Англосаксонською СЕМ та України

Ціннісні засади господарювання **Центральноєвропейських країн** подані на рис. 4.3. Вищий, ніж в попередній групі країн, рівень **запобігання невизначеності** потенційно здатен справляти суттєвий негативний вплив на рівень їх конкурентоспроможності.

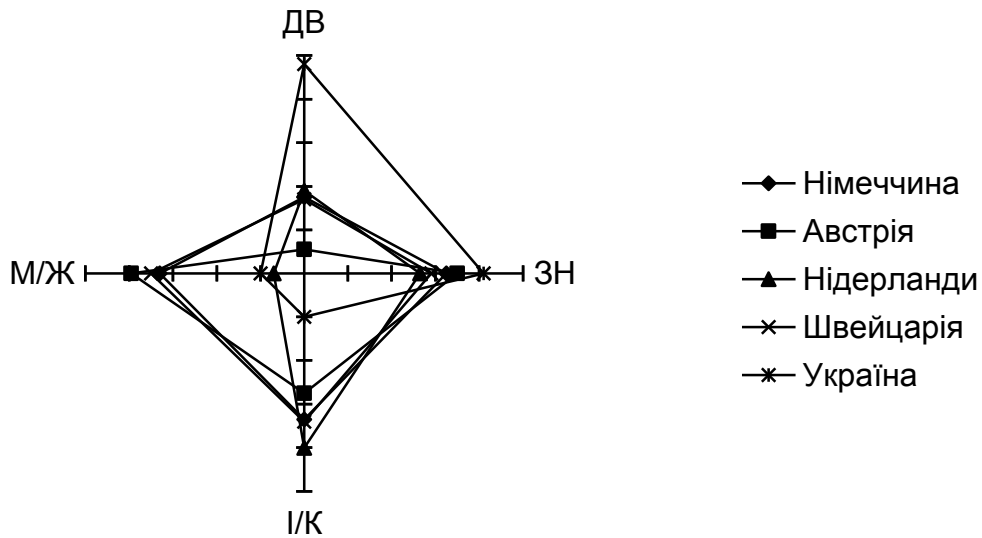

Рис. 4.3. Профіль ціннісних характеристик національних культур Центральноєвропейських країн та України

Профіль ціннісних характеристик господарювання країн **Північної Європи** (рис. 4.4) відрізняється від **англосаксонських країн** і **країн Центральної Європи** високим рівнем **жіночності**, **незначним дистанціюванням влади**, **помірним індивідуалізмом**. Характерні **значний рівень жіночності** національних культур Північноєвропейських країн, відносно **більший**, ніж у попередньо згадуваних моделях, **рівень запобігання невизначеності**.

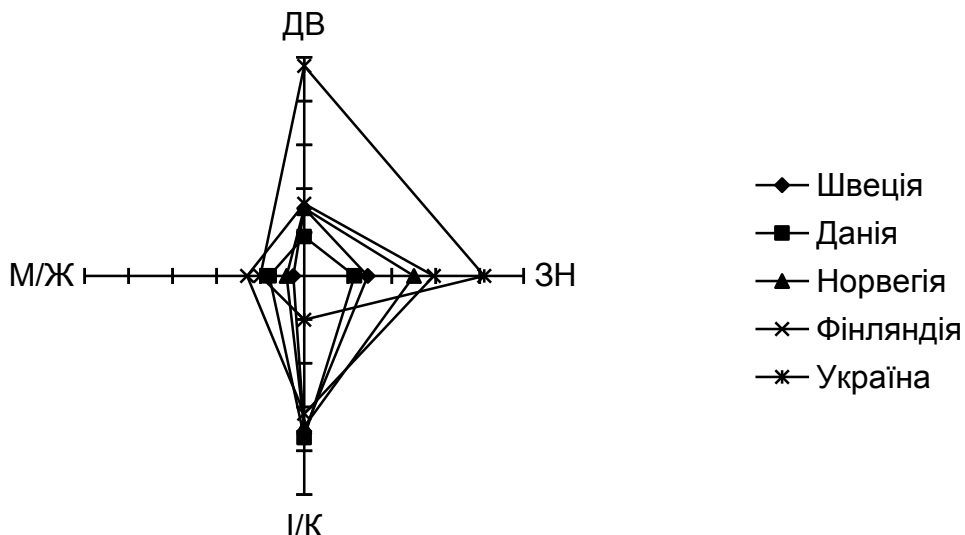

Рис. 4.4. Профіль ціннісних характеристик національних культур Північноєвропейських країн

Ціннісні засади господарювання країн з **Південноєвропейською СЕМ** схематично зображено на рис. 4.5. За узагальненими рисами профіль культурних

характеристик цих країн нагадує неправильний ромб з акцентом на **незначну перевагу жіночності** та **запобіганням невизначеності**.

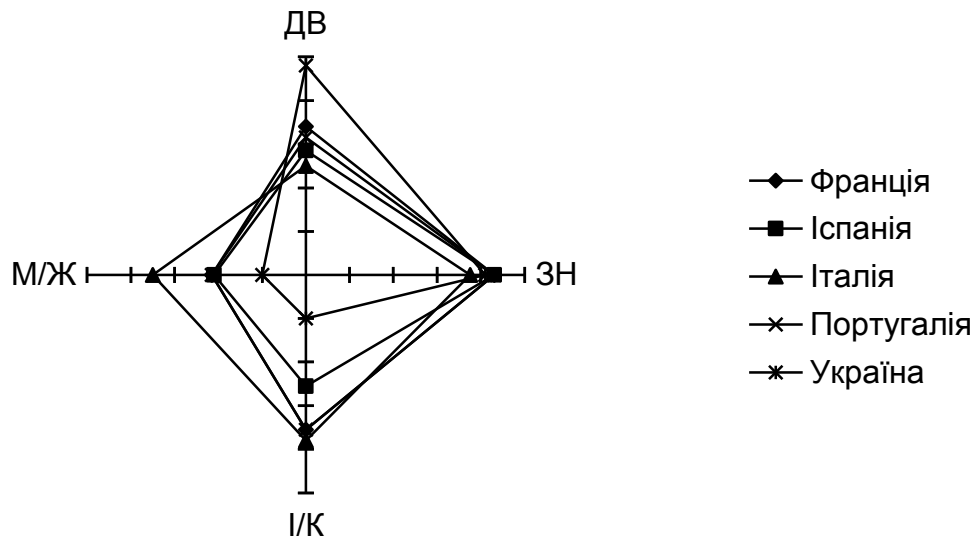

Рис. 4.5. Профіль ціннісних характеристик національних культур Південноєвропейських країн

Виділення ключових особливостей цивілізаційних моделей організації господарського життя дозволяє об'єднати їх у кілька основних СЕМ. У тому числі СЕМ, що формуються в **Росії, Китаї, Індії, арабських країнах, країнах Латинської Америки, Японії** (рис. 4.6).

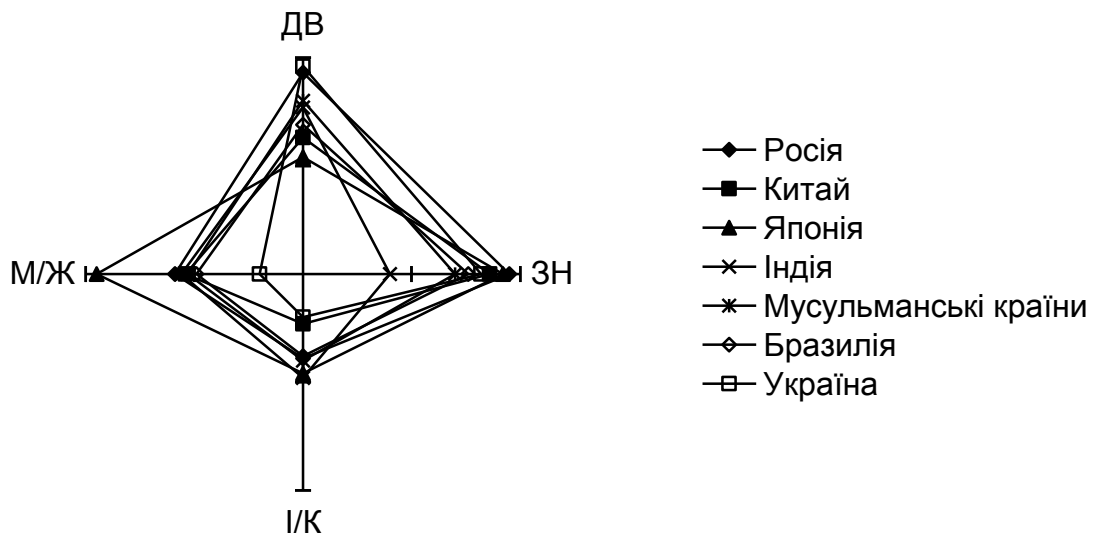

Рис. 4.6. Профіль ціннісних характеристик національних культур основних країн з вираженими цивілізаційними СЕМ та України

У цілому для поданих на діаграмі комплексів національних цінностей господарювання характерні **значні дистанціювання влади, запобігання невизначеності, переважання колективізму, зважене співвідношення між мужністю та жіночністю**. Вирізняється **досить спокійне відношення до невизначеності (40) і гармонійне співвідношення між індивідуалізмом і колективізмом (48) в Індії. Японія**

виділяється помірним **дистанціюванням влади** (54) і високим **рівнем мужності** (95) національної культури. *Найнижчий* серед указаних на діаграмі країн **рівень дистанціювання влади** (54) і *зважене співвідношення* між **колективізмом** та **індивідуалізмом** (46) у **японській** культурі певною мірою можна пояснити наслідками процесу модернізації, розпочатого ще у 60-х роках XIX ст. **Високі рівні запобігання невизначеності та дистанціювання влади** можна визначити чинниками, що справляють негативний вплив на конкурентоспроможність країн з цивілізаційними СЕМ. Показово, що **помірне дистанціювання влади** спостерігається в Японії. **Високий рівень запобігання невизначеності** компенсується тут **найвищим** серед усіх країн **рівнем мужності**.

На рис. 4.7 схематизовані ціннісні засади господарювання окремих пострадянських країн східної Європи та СНД. Діаграма підтверджує наявність цивілізаційної єдності православних країн, часткову близькість слов'янських країн (у Польщі значно вищий рівень **індивідуалізму** – 60), та суттєву цивілізаційну специфіку деяких країн (Угорщина – за **дистанціюванням влади** – 30 і **співвідношенням індивідуалізм/колективізм** – 80 ближча до англосаксонських країн, а за рівнем **мужності** взагалі наближається до Японії).

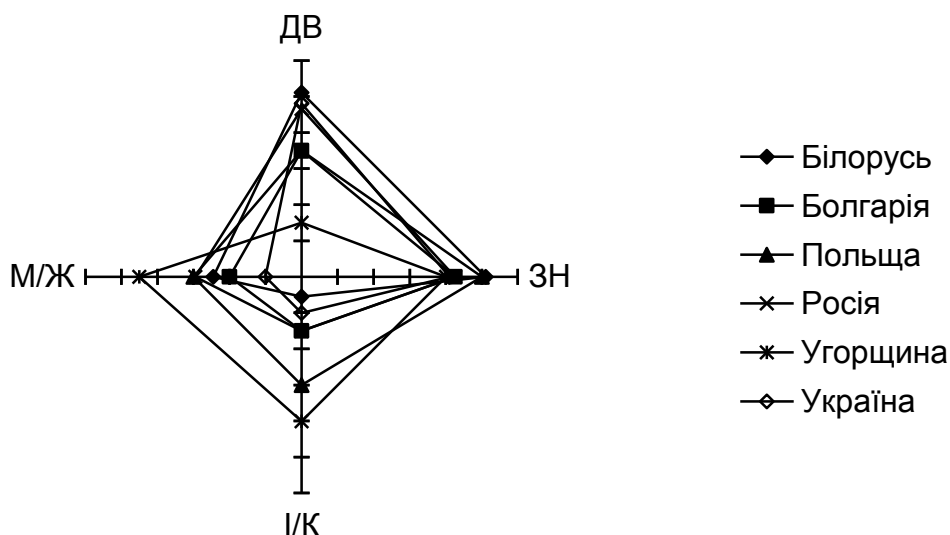

Рис. 4.7. Профіль ціннісних характеристик національних культур окремих пострадянських і православних країн

Чи можлива корекція господарських цінностей національної культури? Частково відповідь на це питання дають результати анкетування студентської молоді ряду пострадянських країн, Туреччини та Пакистану. У анкетуванні брали участь і студенти українських вузів, у тому числі й ХНЕУ (Україна Ст.)¹³⁷. *Профіль ціннісних орієнтацій українських студентів набуває форми, близької до профілю Італії*. Однак, якщо на молодших курсах ціннісні орієнтації студентства всіх досліджених країн у максимальному ступені наближені до показників розвинених країн, то з переходом на старші курси відбувається часткове повернення до цінностей, характерних для національної культури. Пояснюється це тим, що в період вступу до вузу вони активно вивчали економічну літературу, насамперед англо-американський варіант,

¹³⁷ Латов Ю. Открытия и парадоксы этнометрического анализа российской хозяйственной культуры по методике Г. Хофстеда / Ю. Латов, Н. Латова // Мир России. – 2007. – № 4. – С. 43–72.

"мейнстрим" сучасної економічної теорії. Із цих, книжкових, позицій вони й відповідають на запитання анкети. У міру соціалізації, залучення до реальної національної господарської практики корегуються уявлення про господарські цінності, відбувається часткове повернення до традиційних характеристик культури. *Однак у цілому зміни в системі цінностей студентів досить істотні.* Вестернізація менталітету українського студентства за такими групами цінностей, як **дистанціювання влади, індивідуалізм/колективізм**, суттєве зростання **мужності** супроводжується зростанням і до того значного рівня **запобігання невизначеності** (з 80 до 83). Пояснення останнього можна, на нашу думку, знайти в пов'язаній зі значними стресами та високою мірою невизначеності процедурою вступу до ВНЗ.

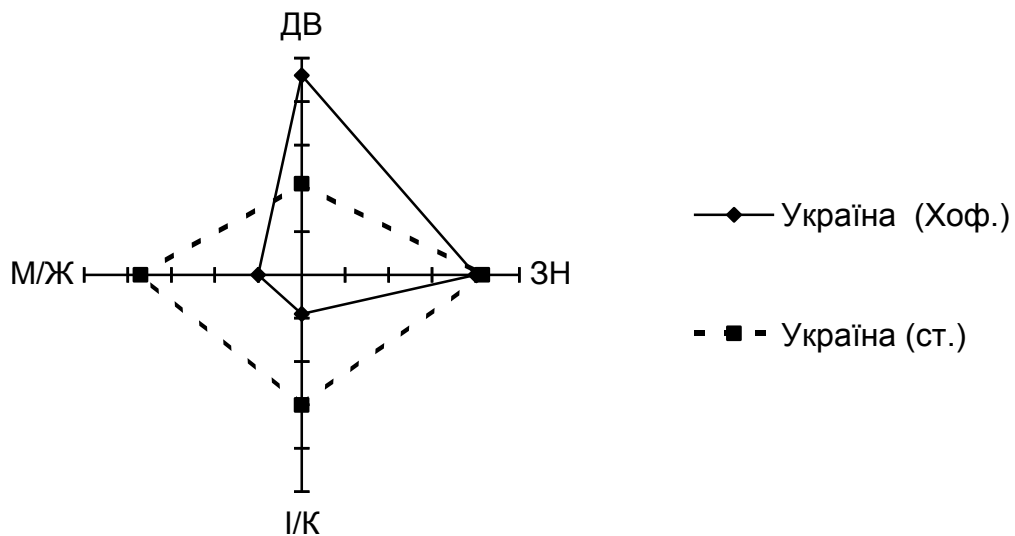

Рис. 4.8. Профілі цінностей за Г. Хофстедом. Україна в цілому та українські студенти

Яке практичне значення мають результати компаративних досліджень цивілізаційних особливостей господарчих цінностей?

Ми вже неодноразово підкреслювали, що господарча діяльність ґрунтується на спеціалізації та розподілі праці в суспільстві. Їх специфіка зумовлює формування відмінних форм господарювання. Безумовно, кожна з них передбачає існування різних форм. Разом із тим, особливого значення набувають пріоритетні форми руху благ, властиві тій або іншій формі господарювання. Акцент на ціннісних характеристиках національних культур дозволяє виявити зв'язок між цінностями та формами руху благ. *Пріоритет колективістських цінностей* в культурі цивілізації зумовлює зростання значення таких форм руху благ, як **дар, трата, редистрибуція, регульований обмін**. *Пріоритет індивідуалізму* – зростання ролі та значення **економічного обміну**. Варто зазначити, що перехід до постеконічної форми господарювання виявляється пов'язаним зі зростанням значення нееконічних форм руху благ. Дослідження Р. Інглхарта підтверджують,

що у суспільствах, які перейшли до формування постекономічної форми господарювання, відбувається певне повернення до цінностей колективної взаємодії (рис. 4.9).

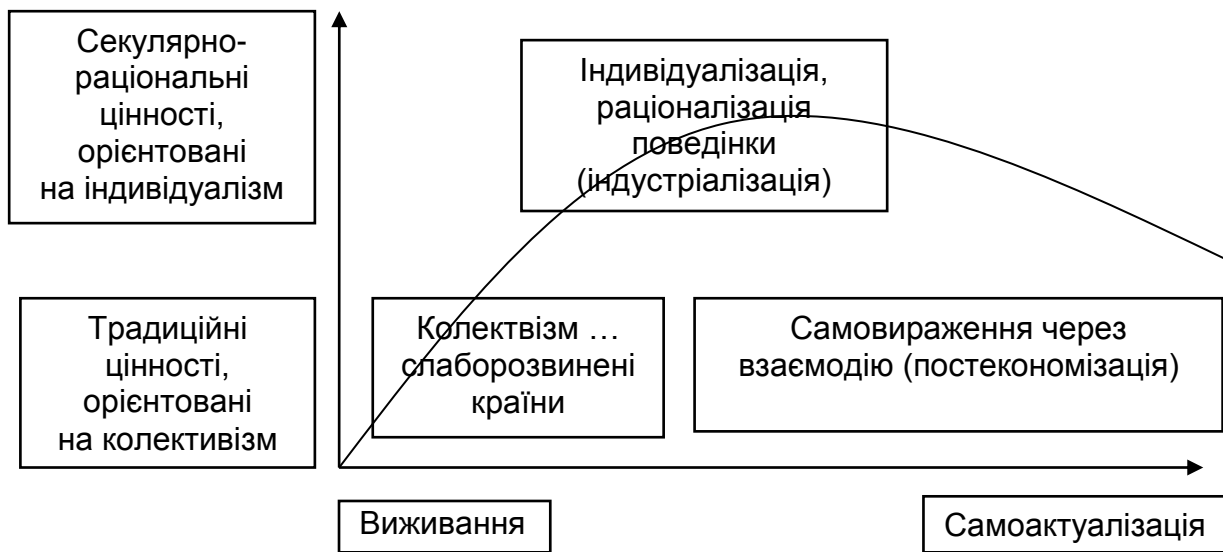

Рис. 4.9. Зростання значущості комунітариських орієнтацій ціннісної системи в процесі формування постекономіки

Особливості національної культури господарювання впливають на тип переважної корпоративної культури та специфіку організації функціонування фірми. Ф. Тромпенаарс залежно від домінуючих у національних культурах дистанціювання влади та міри формалізації пропонує виділяти чотири моделі корпоративних культур: Інкубатор, Самонавідна ракета, Сім'я, Ейфелева башта (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Моделі корпоративної культури за Ф. Тромпенаарсом

Критерії		Міра формалізації	
		Неформальні	Формальні
Дистанція влади	Низька (егалітаризм)	Інкубатор. Малий бізнес у сфері високих технологій	Самонавідна ракета. США, Канада, Великобританія, Скандинавія
	Висока (ієрархія)	Сім'я. Сімейні корпорації, Азія, Південна Європа	Ейфелева башта. Центральна Європа, Австралія, Нова Зеландія

У свою чергу, ще один класик сучасного менеджменту – Г. Мінцберг, залежно від таких характеристик національної господарчої культури,

як дистанціювання влади та відношення до невизначеності, пропонує виділяти п'ять моделей корпорацій (рис. 4.10).

- 1 – пріоритетна внутрішня конфігурація;
- 2 – пріоритетний механізм координації;
- 3 – ключові елементи організації

Рис. 4.11. **Моделі організацій за Г. Мінцбергом**

Акцент на практичній значущості цінностей дозволив нам перейти до наступної складової національного менталітету – інституцій та інститутів. Відмінність між ними ілюструє рис. 4.12. **Цінності** знаменують ставлення суб'єкта до явищ оточуючого світу, а **інституції** – задають норми міжсуб'єктних відносин.

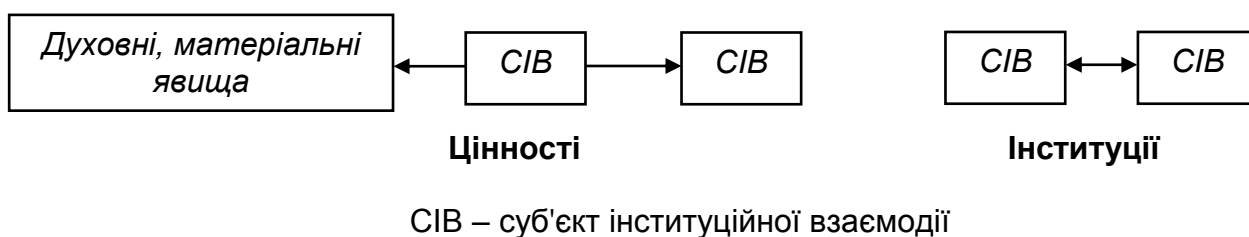

Рис. 4.12. **Інституційна взаємодія: цінності й інституції**

Цінності зумовлюють прийнятність інституцій. Якщо норма соціальної поведінки не відповідає домінуючим цінностям, то вона відкидається. У свою чергу, інституції, як норми соціальної взаємодії, характеризуються цілою низкою рис:

- 1) це стійкі стереотипи соціальної поведінки;
- 2) інституції спрощують діяльність економічних суб'єктів, адже в певних ситуаціях відпадає необхідність шукати варіанту дії – вони задаються існуючими нормами;
- 3) інституції накладають обмеження на їх діяльність, навіть коли людина не бажає діяти згідно з нормою, вона повинна її дотримуватися;
- 4) вони роблять передбачувану поведінку партнерів, адже ті також повинні діяти згідно з вимогами, що накладаються певними нормами;
- 5) інституції виконують інформаційну функцію. Вони забезпечують нас інформацією про те, як повинні та будемо діяти ми, наші партнери, інші люди в певних ситуаціях;
- 6) вони виконують функцію господарського ресурсу; спираючись на певні норми, економічні суб'єкти вибудовують свою господарську діяльність, а юристи та члени законодавчих органів усю свою професійну діяльність вибудовують на знанні та творенні інституцій (законів і підзаконних актів);
- 7) інституційна система неоднорідна за своєю структурою, включає різного роду неформальні (обряди, традиції, ритуали) та формальні (писані правила, інструкції, укази, закони, конституція держави) норми;
- 8) у створенні інституцій беруть участь економічні суб'єкти, що належать до різних рівнів економіки. Навіть у випадку з формальними нормами недостатньо прописати та затвердити інституцію, необхідно забезпечити механізми інформування та засвоєння громадянами нової інституції; особливу роль у цьому відіграють елітні групи суспільства;
- 9) інституції поєднують елементи добровільності та примусовості в суспільних відносинах. Навіть коли виконання норми вступає в конфлікт з особистим інтересом суб'єкта господарювання (наприклад, сплата податків), він повинен діяти згідно з нормами, адже їх невиконання загрожує застосуванням до нього санкцій. У випадку з формальними нормами контроль за їх виконанням покладається на спеціальні органи (поліція, органи податкового контролю);
- 10) інституції комплементарно взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну, утворюють інституційну систему, є будівельними блоками, які, скріплюючись цементом цінностей, забезпечують цивілізаційну єдність і ціліс-

ність. Саме це зумовлює складність міжцивілізаційних інституційних за-
позичень, що неодноразово підтверджувалося провалом програм модер-
нізації за західними зразками країн, що належать до інших цивілізацій.

Послідовність і змістовність еволюції інституційної системи від цін-
ностей до організаційних форм соціальної взаємодії (інститути) демонструє
рис. 4.13.

Внутрішній світ людини. Світогляд	Зовнішній світ. Практика				
Цінності	Герої	Символи	Інституції		Інститути
			Неформальні	Формальні	Домогосподарство, фірма, держава, ринок, місцеві співтовариства, община, міжфірмовий контракт
			Ритуали, обряди, традиції, неписані правила	Писані правила, інструкції, закони, конституція	

Рис. 4.13. Від цінностей до інститутів

Інститути – організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпе-
чують оптимізацію внутрішніх трансакційних витрат відповідно до особ-
ливостей завдань, що на них покладаються. На рівні явищного вони прояв-
ляють себе як організації, що покликані виконувати певне коло функцій.
На сутнісному рівні – стійкі, як правило, фіксовані у часі та просторі органі-
заційні форми, які структурують внутрішні норми відносин співробітників і
норми взаємодії з зовнішніми суб'єктами, покликані забезпечити виконання
завдань, сформульованих в уставних документах.

Ми розглянули основні інституційні підвалини формування цивіліза-
ційної специфіки. У табл. 4.6 подані елементи ієрархії підстав інституцій-
ної архітекτονіки від нано- до мегарівня.

Таблиця 4.6

Ієрархія підстав інституційної архітекτονіки

Рівні	Елементи інституційної архітекτονіки
1	2
<i>Нано</i>	Потреби, цінності, індивідуальні знання, уміння, навички, організаційна рутинна, інтереси, стилі мислення, інституційні форми та функції, колективні конвенції
<i>Мікро</i>	Інституції, інституційні органи, форми координації й управління трансакційними витратами

1	2
<i>Мезо</i>	Інституційні блоки у рамках соціальних сфер, соціальні системи виробництва, режими накопичення та способи розвитку
<i>Макро</i>	Базові інститути соціальних сфер, соціально-економічні системи
<i>Мега</i>	Соціально-економічні моделі (РК, СДК, ПК, МК, ППК), інтеграційні союзи (ЄС, НАФТА), цивілізації, глобальне господарство

Саме на мегарівні в кінцевому підсумку ця специфіка проявляється у вигляді моделей капіталізму (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Цивілізації та моделі капіталізму

Цивілізації	Моделі капіталізму
<i>Макрохристиянський світ:</i>	
<i>Західна</i>	Європейський континентальний соціал-демократичний корпоративний, у т. ч:
<i>Західноєвропейська</i>	Північноєвропейська лютеранська держава спільного благоденства (СДК)
	Центральноевропейська соціально-орієнтована ринкова економіка (СДК)
	Південноєвропейський католицький публічний, стейтистський капіталізм (ПК)
<i>Південно-Американська</i>	Протестантський ринковий, ліберальний капіталізм
<i>Латиноамериканська,</i>	Католицький капіталізм
<i>Східнохристиянсько-Євразійська</i>	Постперехідний капіталізм у різних модифікаціях (ППК)
<i>Китайсько-Далекосхідний світ</i>	Східноазійський патріархальний, корпоративний, конфуціанський капіталізм (МК)
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	Ісламський капіталізм (ІК)
<i>Індійсько-Індуїстська</i>	Групово-кастовий, функціонально-анархічний, гармонізований капіталізм
<i>Африканська</i>	Не сформована

Глибинні, неозвучувані, такі, що дуже часто лишаються на під- і над-свідомому рівнях регулювання людської діяльності, соціокультурні підстави відмінності інституційного устрою цивілізацій зумовлюють особливу складність налагодження глобальної міжцивілізаційної взаємодії. До її вивчення ми звертаємось в наступному підрозділі.

4.4. Глобалізація та взаємодія цивілізацій

Інтенсифікація процесів глобалізації зумовлює значне посилення міжцивілізаційної взаємодії. Вона перетворюється на повсякденне явище господарчого життя. У міру зростання її активності зростають і суперечності між посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності цивілізацій та намаганням зберегти власну цивілізаційну ідентичність. Високий рівень пасіонарності представників деяких з них, намагання нав'язати свої переконання та стандарти життя стимулює переростання вказаної протилежності в суперечність. Відповідно, актуалізується пошук шляхів розв'язання проблеми **взаємодії цивілізацій. Можливі кілька варіантів її вирішення:**

цивілізаційна автаркія (повна відмова або мінімізація міжцивілізаційної взаємодії). Однак у сучасних умовах вона неможлива. Поглиблення міжнародного розподілу праці та зростання його вигод, посилення взаємозалежності та навіть глобалізація екстерналій господарської діяльності цивілізацій приводять до визнання об'єктивних підстав щодо необхідності забезпечення міжцивілізаційної взаємодії;

зіткнення цивілізацій (за С. Хантінгтоном). Цей песимістичний сценарій розвитку людства з'явився в 90-х роках ХХ ст. у якості реакції на провал сподівань на торжество західної моделі демократії після краху соціалістичного системи;

взаємодоповнюваність цивілізацій. Принципове значення для розуміння змін, що відбуваються на етапі переходу до постмодерністського суспільства, за твердженням Р. Бернстайна, має *парадигмальна зміна самої логіки соціальної взаємодії*¹³⁸. Відбувається перехід від **принципу "або/або"** – те, що в теорії ігор і сучасній економічній теорії прийнято називати *іграми з нульовою сумою*, до **логіки доповнюваності**. В її основу закладений **принцип "обидва/й"** – те, що зазвичай називають *іграми з ненульовою сумою*.

У сучасних умовах розвитку глобалізації зростає необхідність відмови від логіки взаємовиключення **"або/або"** (логіка зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона). Набуває особливої актуальності необхідність переходу до логіки взаємодоповнюваності **"обидва/й"** (логіки взаємодії цивілізацій). Культури, що відрізняються, в умовах взаємодії доповнюють одна одну; відбувається запозичення тих елементів культури, які здатні інтегруватися,

¹³⁸ Bernstein R. (1991) The New Constellation. The Ethical-Political Horizons of Modernity/Postmodernity / R. Bernstein. – Cambridge : Polity Press. – 389 p.

збагатити основну. Ми повернемося до цієї проблеми в темі 11, присвяченій стратегіям глобального розвитку.

Взаємодія цивілізацій відбувається одночасно на різних рівнях їх соціального устрою та в багатьох сферах господарчого життя. До основних її зрізів можна віднести:

геополітичний, він передбачає визначення місця та ролі цивілізації в глобальній системі;

соціокультурний зріз взаємодії цивілізацій. Ми вже неодноразово підкреслювали роль і значення культури як чинника самовизначення цивілізацій та як чинника, що зумовлює специфіку механізмів їх взаємодії. Вона створює можливість запозичення нових елементів, що забезпечують еволюційний розвиток. У контексті концепції соціокультурної динаміки П. Сорокіна варто зазначити, що інтенсифікація міжцивілізаційної взаємодії стимулює прискорення циклічної еволюції культурних ментальностей. Відповідно, в культурах з переважанням орієнтації на чуттєві риси зростає інтерес і запозичення рис, властивих ідеаціональним культурам; і навпаки, ідеаціональні культури запозичують елементи культур чуттєвих. Зростання на Заході інтересу до надбань східних культур, а на Сході – до західних лише підкріплює це твердження. Разом із тим лишається та навіть зростає прагнення зберегти власну цивілізаційну ідентичність;

демографо-екологічний зріз взаємодії цивілізацій ґрунтується на визнанні збереження значення ролі людини як невід'ємної складової природного середовища. Це зайвий раз підкреслює той факт, що саме цивілізації, які в найбільшій мірі накопичили науково-технічний потенціал втручання в природне середовище (Західноєвропейська, Японсько-Далекосхідна, Східнохристиянсько-Євразійська), опинились у парадоксальній ситуації демографічної кризи, пов'язаної з суттєвим скороченням народжуваності. І навпаки, цивілізації, які лишаються на периферії розвитку, потерпають від демографічного вибуху. За умов скорочення частки Західноєвропейської, Китайсько-Східноазійської, Японсько-Далекосхідної, Східнохристиянсько-Євразійської відбувається швидке зростання частки населення Мусульмансько-Афразійської, Індійсько-індуїстської й Африканської цивілізацій (див. табл. 4.2). Водночас у результаті перенесення прискореними темпами до цивілізацій, що розвиваються, енерго- та ресурсоємних виробництв загострюються екологічні проблеми;

технологічна взаємодія передбачає формування єдиних технологічних процесів забезпечення різних аспектів соціального відтворення на основі міжцивілізаційної взаємодії (на зразок глобальних ланцюжків

доданої вартості) інфраструктурних систем. Такі системи включають нафто-, газопроводи, мережі автомобільного, залізничного сполучення, передавання даних, обмін технологіями. Відбувається завершення формування *світової технологічної піраміди*. У ній на першому рівні – цивілізації постеконічної стадії, де переважають розроблення та впровадження унікальних "meta-" та "high-hume" технологій. На другому рівні – цивілізації, що знаходяться на індустріальній стадії розвитку та забезпечують використання технологій масового виробництва. На третьому рівні – слабо-розвинені цивілізації. Вони лише приступають до створення основ індустріального способу виробництва;

власне економічний, пов'язаний з обміном чинниками виробництва, товарами та послугами кінцевого призначення, участю в системах кооперації виробництва. Цивілізації постіндустріального рівня розвитку виступають у якості лідерів глобальної економіки; за ними слідує цивілізації середнього рівня розвитку з великим потенціалом (Латиноамериканська, частково Мусульманська). Ще одну групу складають цивілізації з низьким рівнем розвитку, що знаходяться у стадії застою (Африканська, частина мусульманських і буддистських країн). Китайсько-Далекосхідна цивілізація бере на себе роль зростаючого Центру, тоді як Східнохристиянсько-Євразійська втрачає позиції у світовій економіці.

У тій або іншій мірі всі зазначені зрізи пов'язані між собою, створюючи єдиний процес міжцивілізаційної взаємодії.

В умовах, коли західна модель організації функціонування капіталістичної світ-системи переживає кризу, все частіше мова заходить про початок процесу зміщення її центру до Китаю. Варто звернути увагу на принципові відмінності Західної й Азійської парадигм міжцивілізаційної взаємодії. Їх особливості подані в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

Цивілізації та взаємодія: Захід і Китай

Критерії	Захід	Китай
1	2	3
<i>Пріоритетна орієнтація капіталу</i>	Зовнішня	Внутрішня
<i>Характер відносин</i>	Метрополія/колонія	Центр/периферія
<i>Співвідношення масштабів ринків</i>	На користь колоній	На користь центру
<i>Цілі зовнішньої взаємодії</i>	Експлуатація зовнішніх ринків	Підтримка стабільності зовнішнього оточення

1	2	3
<i>Пріоритетна форма взаємодії</i>	Колоніалізм	Політичні поступки сусідів в обмін на доступ на китайські ринки
<i>Джерело вигоди</i>	Нестабільність ситуації (зміни як передумова або як наслідок)	Підтримка стабільності ситуації
<i>Характер зовнішньої політики</i>	Мілітаризм	Мирна співпраця, взаємодія, взаємодоповнюваність
<i>Декларація</i>	Вашингтонський консенсус	Пекінський консенсус

У кінцевому підсумку ці відмінності втілюються у двох принципово різних підходах до організації міжцивілізаційної взаємодії – **Пекінський консенсус і Вашингтонський консенсус.**

Вашингтонський консенсус спирається на: дерегулювання економіки; скорочення граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків, обмінних курсів валют; приватизацію; посилення фіскальної дисципліни та захисту прав власності. У 1989 р. англійський економіст Дж. Вільямсон сформулював основні його положення у вигляді принципів економічної політики для країн Латинської Америки. Вони були спрямовані на забезпечення відходу цих країн від командної моделі економічного розвитку, характерної для 1960 – 1970-х рр. Ці положення відображали позицію адміністрації США, МВФ, Світового банку, провідних аналітичних центрів, штаб-квартири яких знаходились у Вашингтоні. Звідси й сам термін – **Вашингтонський консенсус.** Його поява співпала у часі з початком економічних перетворень на пострадянському просторі. Завдання, що виникали в процесі трансформації, уявлялись співзвучними з тими, які був покликаний вирішувати Вашингтонський консенсус, тому його основні принципи було взято на озброєння й у Східній Європі.

На противагу цьому, **Пекінський консенсус** передбачає визнання необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою та різноманітністю регіонів, держав і цивілізацій. Він спрямований на об'єднання зусиль щодо формування світового порядку на основі економічної взаємозалежності, врахування політичних і культурних відмінностей. Сам термін – **Пекінський консенсус** запропонував у 2005 р. ветеран журналу "Time", редактор його іноземного відділу Дж. К. Рамо¹³⁹. За його твер-

¹³⁹ Ramo J. C. The Beijing Consensus / J. C. Ramo. – L. : Foreign Policy Center, 2004. – 79 p.

дженням, "Китай прокладає шлях іншим народам світу, що намагаються зрозуміти не лише те, як їм розвивати свої країни, а й те, яким чином влаштуватися у міжнародний порядок, щоб мати можливість бути по справжньому незалежними, зберегти свій спосіб життя та політичний вибір з єдиним могутній центром сили"¹⁴⁰.

Ці відмінності у визначальній мірі гуртуються на різниці між Сходом і Заходом у баченні вихідних засад і механізмів забезпечення зростання та розвитку. Їх подано в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Західна й Азійська парадигми зростання та розвитку

Критерії	Захід	Східна Азія
<i>Основні теоретичні концепції еволюції</i>	Теорії капіталу К. Маркса та розвитку Й. Шумпетера	Теорія ринкового розподілу праці А. Сміта
<i>Джерело зростання та розвитку</i>	Прагнення до прибутку, творче руйнування	Суспільний розподіл праці та спеціалізація
<i>Вплив еволюції на соціальні структури</i>	Породжує їх нестійкість, трансформації	Націлена на підтримку стабільності
<i>Мета діяльності</i>	Отримання прибутку	Відтворення суспільства
<i>Засіб досягнення мети</i>	Виробнича, торговельна, фінансова діяльність	Господарювання як цілісний процес суспільного відтворення
<i>Форми руху благ</i>	Обмін	Обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, трата)
<i>Характер ринків</i>	Капіталістичні	Некапіталістичні
<i>Домінантний інтерес</i>	Індивідуальний	Суспільний
<i>Пріоритетна взаємодія</i>	Конкуренція	Співпраця
<i>Пріоритетні технології</i>	Капітало-, енергоємні	Трудомісткі, енергоощадні
<i>Відношення до динаміки інститутів</i>	Дає старт процесу модернізації	Закріплює традиційні засади суспільного життя
<i>Роль капіталу (у тому числі й іноземного)</i>	Диктує свої умови державі, захоплює її, сам стає державою	Приймає умови, визначені державою; залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя
<i>Характер еволюції</i>	Капіталістичний неприродний розвиток	Смітівське природне зростання

¹⁴⁰ Ramo J. C. The Beijing Consensus / J. C. Ramo. – L. : Foreign Policy Center, 2004. – P. 4.

Розуміння відмінності між обома підходами набуває особливого значення в умовах швидкого зростання економічної могутності та політичної ваги Китаю в глобальній економіці.

4.5. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Охарактеризуйте основні підходи до дослідження глобальної цивілізаційної спільноти.
2. Яким чином на підставі світ-системного аналізу можна охарактеризувати місце в глобальній економіці Мусульмансько-Афразійської, Індійсько-індуїстської, Східнохристиянсько-Євразійської, Західноєвропейської цивілізацій?
3. Впливом яких чинників ви могли б пояснити особливості динаміки співвідношення часток окремих цивілізацій у світовому населенні/ВВП?
4. Назвіть і охарактеризуйте причини, чинники стимулювання та гальмування формування єдиної глобальної цивілізаційної світ-системи.
5. Охарактеризуйте чинники диференціації місця цивілізацій в капіталістичній світ-системі.
6. Що означають системна цілісність і діалектичність культури?
7. Яким чином типи культурної ментальності за П. Сорокіним пов'язані з домінантними стилями мислення та диференціацією цивілізацій Заходу та Сходу?
8. У чому полягають відмінності культури провини та культури сорому за Р. Бенедикт?
9. Охарактеризуйте основні складові впливу середовища господарювання на формування специфіки національних культур і цивілізацій.
10. Назвіть і охарактеризуйте основні елементи інституційної архітектури соціально-економічних систем.
11. Охарактеризуйте основні глобальні дослідження цінностей господарювання.
12. У чому відмінність між цінністю й інституцією?
13. Охарактеризуйте інституції як норми соціальної взаємодії.
14. У чому полягають відмінності східної та західної моделей міжцивілізаційної взаємодії?

Питання для дискусії

1. Чи можна вважати мову чинником, що стимулює або гальмує розвиток економічного (постекономічного) способу господарювання?

2. Які з цінностей національних культур господарювання, досліджуваних Г. Хофстедом, в найбільшій мірі впливають на формування успішної економічної системи?

Тематика есе

1. Вплив релігійних чинників на процеси глобалізації.

2. Вплив цивілізаційних особливостей на формування економічних систем (за Б. Льюїсом, Ф. Фукуямою, Д. Ландесом).

3. Динаміка цивілізаційного процесу (за П. Сорокіним, А. Тойнбі, Ю. Осиповим).

4. Інституційні виміри цивілізацій в глобальному контексті.

5. Перспективи глобальної взаємодії цивілізацій (за М. Колодко, С. Хантінгтонгом).

6. Проблема зустрічі цивілізацій у крос-культурному менеджменті (за С. М'ясоєдовим, Н. Холденом, Л. Бімером).

7. Соціокультурні засади цивілізацій та їх врахування в глобальному бізнесі (за Р. Гестеландом, Р. Інглхарт, Р. Льюїсом, Ф. Тромпенаарсом, Г. Хофстедом, Ш. Шварцем).

8. Теоретичні засади дослідження цивілізацій (за Б. Кузиком, Р. Осборном, А. Тойнбі, Н. Фергюсоном, Ф. Фернандесом-Арместо).

9. Цивілізації, запозичення інститутів і проблеми глобалізації економічного розвитку (за Е. де Сото, Ф. Фукуямою).

10. Цивілізаційна структура сучасного світу в працях вітчизняних вчених.

11. Цивілізаційні чинники нового глобального розподілу людства (за П. Ханом).

12. Цивілізаційні чинники формування дистанції соціальної довіри в економічному житті та місце цивілізацій в глобальному просторі (за Ф. Фукуямою).

Дайте визначення поняттям

Вашингтонський консенсус – _____.

Господарська культура – _____.

Дистанція влади – _____.

Довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм) – _____.
Жіночність – _____.
Запобігання невизначеності – _____.
Ідеаціональна культура – _____.
Інститути – _____.
Інституції – _____.
Комунальність – _____.
Культура – _____.
Культура провини – _____.
Культура сорому – _____.
Культурні універсалії – _____.
Мислення – _____.
Мужність – _____.
Некомунальність – _____.
Пекінський консенсус – _____.
Співвідношення колективізм/індивідуалізм – _____.
Цінності – _____.
Чуттєва культурна ментальність – _____.

Які поняття характеризують подані визначення?

Визнання необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою країн світу, об'єднання зусиль щодо формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності, врахуванні політичних і культурних відмінностей – _____.

Елементи, що властиві кожній національній культурі, є спільними для всіх культур, але проявляються по-різному в конкретних культурах, і в цьому полягає їх особливість – _____.

Загальновизнані норми соціальної взаємодії – _____.

Комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими ставлення людини до оточуючого світу, поведінка, взаємовідносини свідомо або підсвідомо регулюються установками про місце, обов'язки та роль людини, відповідальність перед іншими, сприйнятті себе частиною соціуму, що завоюються на некритичному рівні в процесі соціалізації, – _____.

Комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими особисте свідоме ставлення людини до оточуючого світу, відносини з іншими регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх невиконання, – _____.

Матеріально-технологічна властивість території, яка визначає можливість технологічної роздробленості, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури та пов'язану з цим можливість їх самостійного функціонування та приватного використання, – _____

Матеріально-технологічна властивість території, яка визначає таку властивість матеріально-технологічного середовища, що передбачає його використання як єдиної нерозподільної системи, частини якої не можуть бути уособлені без загрози розпаду всієї системи, – _____.

Організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпечують координацію діяльності економічних суб'єктів та оптимізацію трансакційних витрат відповідно до особливостей завдань, які на них покладаються, – _____

Показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткостроковій (тактичній) орієнтації, – _____.

Політика економічних реформ, що передбачає: дерегулювання економіки; зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків; вільні обмінні курси; приватизацію; фіскальну дисципліну; захист прав власності, – _____.

Прихильність суспільства таким цінностям, як рекорди, героїзм, завзятість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п., як правило домінує в суспільствах, де соціальні ролі відрізнялися, – _____.

Прихильність таким цінностям, як вибудовування рівних відносин, схильність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість життя тощо, – _____.

Процес моделювання систематичних відносин на основі безумовних положень (Захід)/цілісного сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід) – _____.

Система цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди ...) та формальних (писані правила, закони ...) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії – сім'я, підприємство, держава ...), що забезпечує мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством, – _____

Стабільне, об'єктивоване, суб'єктивно-психологічне, регулятивне внутрішнє ставлення особистості до навколишнього світу, що визначають світогляд, спрямованість і характер її економічної активності, – _____

Ступінь нерівності в розподілі влади в суспільстві або організації, що сприймається членами суспільства як нормальна та така, що сама собою розуміється, – _____

Сукупність створених людьми штучних об'єктів і порядків, завчених форм людської поведінки та діяльності, винайдених знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу – _____

Тип культурної ментальності, властивий народам Заходу, що визнає первинність матеріальної, емпіричної реальності, формує різноманітні матеріальні потреби, спрямовує людину на активну позицію стосовно світу, створення знарядь, що сприяють їй в перетворенні навколишнього світу, – _____

Тип культурної ментальності, властивий народам Сходу, який націлює людину на задоволення духовних потреб за допомогою, насамперед, самовдосконалення. Активність має інтровертний характер, розвивається пізнання та розуміння духовних явищ. Цей тип ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції, абсолютизації моральних цінностей, акценті на жертовності, ігноруванні й осуді матеріального багатства – _____

Характеристика національних культур за Г. Хофстедом, якій властива схильність до сприйняття особою себе як індивідуальності або як частини групи, – _____

Характеристика соціально-економічної поведінки, що відображає припустиму межу соціальної нестабільності та двозначності, сприймані в даній культурі як нормальні, за яких члени суспільства почувають себе комфортно, – _____

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Які зі вказаних критеріїв альтернативних парадигм зростання та розвитку характеризують Західну, а які – Азійську:

1) закріплює традиційні засади суспільного життя; 2) виробнича, торгова, фінансова діяльність; 3) диктує свої умови державі, захоплює її, сама стає державою; 4) прагнення капіталіста до прибутку, творче руйнування; 5) відтворення суспільства; 6) приймає умови, визначені державою, повністю залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя; 7) економічна, неекономічна мотивація, стимулювання та примус; 8) теорії капіталу К. Маркса, розвитку Й. Шумпетера; 9) дає старт процесу модернізації; 10) суспільний розподіл праці та спеціалізація; 11) обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, трата); 12) капіталістичні; 13) породжує їх нестійкість, трансформації; 14) теорія ринкового розподілу праці А. Сміта; 15) обмін; 16) націлена на підтримку стабільності; 17) отримання прибутку; 18) некапіталістичні? Заповніть відповідні колонки табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Західна й Азійська парадигми зростання та розвитку

Критерії	Захід	Східна Азія
<i>Концепції еволюції</i>		
<i>Джерело зростання та розвитку</i>		
<i>Вплив еволюції на соціальні структури</i>		
<i>Мета</i>		
<i>Засіб її досягнення</i>		
<i>Форми руху благ</i>		
<i>Характер ринків</i>		
<i>Відношення до інституційної динаміки</i>		
<i>Роль капіталу (в тому числі й іноземного)</i>		

2. Які зі вказаних критеріїв альтернативних парадигм зростання й розвитку характеризують Західну, а які – Азійську:

1) підтримка стабільності ситуації; 2) на користь колоній; 3) Вашингтонський консенсус; 4) внутрішня; 5) нестабільність ситуації; 6) експлуатація зовнішніх ринків; 7) взаємодоповнюваність, мирна співпраця; 8) стабільність зовнішнього оточення; 9) зовнішня; 10) політичні поступки сусідів в обмін на доступ на китайські ринки; 11) мілітаризм; 12) на користь центру; 13) метрополія/колонія; 14) Пекінський консенсус; 15) центр/периферія; 16) колоніалізм.

Заповніть відповідні колонки табл. 4.11.

Цивілізації та взаємодія: Захід і Китай

Критерії	Захід	Китай
<i>Орієнтація капіталу</i>		
<i>Характер відносин</i>		
<i>Масштаби ринків</i>		
<i>Цілі зовнішньої взаємодії</i>		
<i>Пріоритетна форма взаємодії</i>		
<i>Джерело вигоди</i>		
<i>Характер зовнішньої політики</i>		
<i>Декларація</i>		

Установіть правильне співвідношення

1. Які установки по відношенню до світу несуть вірянам ці світові релігії:

- А) іудаїзм, християнство;
- Б) іслам;
- В) буддизм, індуїзм;
- Г) конфуціанство.
- а) пристосування до світу;
- б) перетворення світу згідно з духом Писання;
- в) відхід від світу;
- г) перетворення світу згідно з буквою Писання?

2. Якій цивілізації відповідають подані моделі капіталізму:

- А) Західноєвропейська;
- Б) Північноамериканська;
- В) Латиноамериканська;
- Г) Китайсько-Далекосхідний світ;
- Д) Мусульмансько-Афразійська;
- Е) Індійсько-індуїстська
- а) групово-кастовий, функціонально-анархічний, гармонізований капіталізм;
- б) східноазійський патріархальний, корпоративний, конфуціанський капіталізм;
- в) європейський континентальний, соціал-демократичний, корпоративний капіталізм;
- г) ісламський капіталізм;
- д) протестантський ринковий, ліберальний капіталізм;
- е) католицький капіталізм?

Діагностичні завдання

1. На підставі яких концепцій та яких основних критеріїв розмежовуються структурний та функціональний підходи до визначення взаємодії цивілізацій. Розкрийте їх на прикладі окремих країн, що належать до Макрохристиянського цивілізаційного світу та Мусульмансько-Афразійської цивілізації?

2. Як можна співвіднести місце Західноєвропейської, Латиноамериканської, Китайсько-Східноазійської, Мусульмансько-Афразійської й Індійсько-індуїстської цивілізацій в сучасній світ-системі за їх місцем у класифікації форм господарювання?

3. Яким чином прийняті в національній культурі дистанціювання влади, пріоритет індивідуалізму або колективізму, мужності або жіночності, відношення до невизначеності та часу відібраються на особливостях поведінки носіїв у сім'ї, учбовому закладі, на роботі?

4. Яким чином соціальні орієнтації, що домінують у національних культурах, позначаються на пріоритеті форм руху благ у відповідній інституційній моделі економічного устрою?

5. На основі аналізу даних, поданих у табл. 4.12, покажіть, які проблеми глобальної цивілізаційної взаємодії відбиває динаміка зміни частки населення та ВВП окремих цивілізацій за період з 1995 і в прогнозі – до 2025 р.

Таблиця 4.12

Динаміка співвіднесення часток цивілізацій у світовому населенні та ВВП, 1995 – прогноз 2025 рр.

Цивілізації	1995 р.	2010 р.	2025 р.
<i>Західна</i>	13/47	11/46	10/42
<i>Латиноамериканська</i>	- 9/8	10/8	9/9
<i>Східнохристиянсько-Євразійська</i>	8/4	7/4	6/5
<i>Китайсько-Східноазійська</i>	25/11	24/14	22/17
<i>Японсько-Далекосхідна</i>	2/8	1,5/8	1/8
<i>Мусульмансько-Афразійська</i>	14/11	18/12	21/15
<i>Індійсько-індуїстська</i>	15/2	16/1.5	17/3
<i>Африканська</i>	9/1	11/1	14/1

6. До якого типу цивілізацій у межах формаційного підходу можна віднести такі країни, як Камбоджа, ПАР, Швеція, Малайзія, Японія, Йемен, Туреччина? Виходячи з відповіді на перше питання, охарактеризуйте форми глобалізації, власності, праці, руху благ, способи та сфери господарювання, що домінують у цих країнах.

7. Для представників цивілізацій Сходу характерні значне дистанціювання влади, уникнення невизначеності, колективізм, зважене співвідношення між мужністю та жіночністю. Яким чином подібні характеристики відібраються на особливостях корпоративного управління, системах фінансування, виробничих відносинах, моделях виробництва, навчанні та підготовці кадрів, інноваційних системах, соціальному захисті?

8. Для Північно-Американської цивілізації характерні незначне дистанціювання влади, прийняття невизначеності, індивідуалізм, зважене співвідношення між мужністю та жіночністю. Яким чином подібні характеристики відібраються на особливостях корпоративного управління, система фінансування, виробничих відносинах, моделях виробництва, навчанні та підготовці кадрів, інноваційних системах, соціальному захисті?

Евристичні завдання

1. Потреби, стилі мислення, цінності, інституції відносяться одночасно до декількох рівнів регулювання людської діяльності. Чим це пояснюється? Наведіть приклади їх прояву на несвідомому, свідомому, підсвідомому та надсвідомому рівнях. Як ця їх особливість впливає на організацію міжцивілізаційної комунікації? Яким чином можна мінімізувати проблеми, що виникають при цьому?

2. На прикладі Японсько-Далекосхідної та Північно-Американської цивілізацій простежте зв'язок між складовими національного менталітету й інституційним устроєм відповідних моделей капіталізму.

3. На прикладі США, Швеції, Франції, Німеччини розкрийте зв'язок між характеристиками національних культур за Ф. Тромпенаарсом і моделями корпоративного устрою.

4. Використовуючи ваші знання про чинники диференціації місця цивілізацій в світ-системі, розкрийте відповідні передумови відносно таких країн, як Саудівська Аравія, Бангладеш, Малайзія, Бразилія, Аргентина, Нігерія, США, Китай, Франція, Угорщина.

5. Використовуючи ваші знання про рівні регулювання діяльності людини та складові національного менталітету, поясніть потенційні наслідки глобальної взаємодії представників різних цивілізацій у рамках Макрохристиянського та Китайсько-Далекосхідного цивілізаційних світів, між суб'єктами господарювання, що належать до різних цивілізаційних світів. З представниками якого з них, на вашу думку, легше буде налагодити контакти представникам Мусульмансько-Афразійської й Індійсько-індуїстської цивілізацій та чому?

6. На прикладі представників таких цивілізацій, як Західноєвропейська, Китайська, Східноазійська, Мусульманська, Афразійська простежте вплив чинників, що належать до різних рівнів регулювання людської діяльності й інституційної архітектоніки на особливості їх поведінки у бізнесі.

7. Використовуючи дані, подані в табл. 4.5, опишіть, яким чином параметри національних культур, досліджувані Г. Хофстедом, справляють вплив на особливості інституційного устрою таких країн, як США, Німеччина, Швеція, Україна, Китай, Японія, Саудівська Аравія, Індія, Бразилія.

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Р. Бенедикт стверджує, що динаміка розвитку культури підпорядковується певному циклу, у рамках якого відбувається періодична еволюція від домінування чуттєвих до ідеаціональних орієнтацій та зворотно. Взаємодія цивілізацій створює можливість запозичення нових елементів, що забезпечують еволюційний розвиток.

2. Сутність Вашингтонського консенсусу полягає у визнанні: необхідності узгодження програм розвитку зі специфікою країн світу; об'єднання зусиль із формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності; врахування політичних і культурних відмінностей між країнами

3. В основі західної парадигми розвитку, згідно з Дж. Аррігі, знаходиться концепція розподілу праці А. Сміта.

4. Капітал в азійській парадигмі зростання приймає умови, що визначаються державою, повністю залежить від неї, він витісняється на периферію суспільного життя.

Навчальна гра "Взаємодія з представниками інших культур"

Мета гри – формування знань і навичок міжкультурної взаємодії. Вона проводиться у формі діагностичного тестування готовності до ефективної

взаємодії з представниками іншої культури в умовах життя за кордоном та обговорення його результатів. Навчальні ситуації, варіанти відповідей та коментарі до них подано в додатку А. Учасникам пропонується обрати один з кількох запропонованих варіантів реагування на поведінку представників іншої культури в різноманітних ситуаціях. Ці відповіді оцінюються за бальною шкалою. Предмет обговорення – чому й яким чином одні варіанти відповіді забезпечують ефективну інтеграцію в нове культурне середовище, а інші – навпаки, гальмують її.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. Світ-системний аналіз передбачає такий підхід до вивчення взаємодії цивілізацій:

- а) структурний;
- б) функціональний;
- в) історичний;
- г) формаційний;
- д) як динаміку зміни кількісних показників їх місця в світ-системі.

2. До чинників диференціації місця цивілізацій в сучасній світ-системі відносять:

- а) культурні відмінності;
- б) різну забезпеченість природними ресурсами;
- в) часові рамки існування цивілізацій;
- г) рівень розвитку цивілізації;
- д) різну переговорну силу цивілізацій.

3. Латиноамериканську цивілізацію відносять до цивілізацій:

- а) постіндустріального рівня розвитку – лідерів глобальної економіки;
- б) середнього рівня розвитку з великим потенціалом;
- в) з низьким рівнем розвитку, що знаходяться у стадії застою;
- г) зростаючого ядра світ-системи;
- д) які втрачають позиції в глобальній економіці.

4. Критерії розмежування основних форм культурної ментальності за П. Сорокіним:

- а) співвідношення їх з ядром або периферією світ-системи;
- б) матеріальна або духовна природа сприйманої реальності;
- в) характер цілей та задовільнюваних потреб;

г) міра задоволення цілей і потреб;

д) способи задоволення потреб.

5. До основних функцій культури відносять:

а) адаптацію до середовища відтворювальної діяльності людини;

б) комунікацію й інтеграцію в єдину соціальну спільноту;

в) накопичення матеріальних благ;

г) соціалізацію, засвоєння норм і включення в людське співтовариство;

д) спадкоємність.

6. Можливість технологічної відособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури відносять до:

а) чинників географічного розташування;

б) ландшафту;

в) клімату;

г) ґрунтовим, водним, біологічним і мінеральним ресурсам;

д) соціальних характеристик матеріально-технологічного середовища.

7. До елементів структури національного менталітету відносять:

а) ідеаціональну культуру;

б) культуру сорому;

в) стилі мислення, інтереси й інституційні блоки;

г) стилі мислення, цінності й інституції;

д) базові інститути соціальних сфер.

8. До якого рівня інституційної архітектоніки відносяться інституції:

а) нано;

б) мікро;

в) макро;

г) мезо;

д) мега?

9. До рівнів регулювання діяльності людини відносять:

а) безсвідоме – потреби (що); інстинкти, колективне безсвідоме, архетипи, етосні цінності, стилі мислення (що, як);

б) передсвідоме – протоінститути, міфи, традиції (що, як);

в) свідоме – потреби, інтереси (що); знання, вміння (як);

г) підсвідоме – потреби (що); стилі мислення, навички, цінності (як);

д) надсвідоме – інституції (що, як).

10. Структура ціннісної системи включає:

- а) працінності первісної общини як основу етосних (несвідоме);
- б) індивідуальні естетичні (підсвідоме) й індивідуально-колективні моральні цінності (підсвідоме, свідоме);
- в) групові релігійні, політичні, правові цінності (підсвідоме, свідоме);
- г) загальні економічні цінності (свідоме);
- д) інтеграційні художні та господарські цінності (підсвідоме, свідоме).

11. Яку з релігій М. Вебер називав релігією пристосування до світу:

- а) християнство;
- б) індуїзм і буддизм;
- в) іудаїзм;
- г) конфуціанство;
- д) іслам?

12. Яку з релігій М. Вебер називав релігією відходу від світу:

- а) християнство;
- б) індуїзм і буддизм;
- в) іудаїзм;
- г) конфуціанство;
- д) іслам?

13. До основних соціальних груп, що вплинули на формування світових релігій, М. Вебер відносить:

- а) інтелектуалів і духовенство;
- б) бюргерство та селянство;
- в) воїнів;
- г) політичне чиновництво;
- д) підприємців і капіталістів.

14. На формування конфуціанської традиції ключовий вплив справили:

- а) пов'язане з практичною діяльністю духовенство;
- б) духовенство, відірване від практичної діяльності;
- в) воїни;
- г) політичне чиновництво;
- д) інтелектуали.

15. На формування буддизму й індуїзму визначальний вплив справили:

- а) соціальні низи, пов'язані з сільським господарством;
- б) бюргери;
- в) відірвані від практичної діяльності інтелектуали;

- г) воїни;
- д) політичне чиновництво.

16. *Критеріями розмежування господарських культур за Г. Хофстедом є:*

- а) дистанція влади;
- б) запобігання невизначеності;
- в) індивідуалізм/колективізм;
- г) монохронність або поліхронність у сприйнятті часу;
- д) мужність або жіночність.

17. *До основних моделей корпоративної культури Ф. Тромпенаарс відносять:*

- а) "Мафію" (Італія, Латинська Америка, пострадянські країни);
- б) "Самонавідну ракету" (США, Великобританія);
- в) "Сім'ю" (Франція, Іспанія, більшість азійських країн);
- г) "Інкубатор" (Швеція);
- д) "Ейфелеву вежу" (Німеччина).

18. *До основних зрізів взаємодії цивілізацій відносять:*

- а) геополітичний;
- б) соціокультурний;
- в) демографо-екологічний;
- г) геолого-географічний;
- д) економічний.

19. *Особливості західної та східної парадигм зростання та розвитку відбивають зріз їх взаємовідносин:*

- а) геополітичний;
- б) соціокультурний;
- в) демографо-екологічний;
- г) технологічний;
- д) економічний.

20. *Проблема переходу від логіки взаємовиключення "або/або" до логіки взаємодоповнюваності цивілізацій відштовхується від зрізу їх взаємодії:*

- а) геополітичного;
- б) соціокультурного;
- в) демографо-екологічного;
- г) технологічного;
- д) економічного.

Розділ 5. Становлення глобальної економіки

Питання для опрацювання

5.1. *Історична еволюція глобальної економіки.*

5.2. *Неоіндустріалізація та зміна орієнтирів глобального розвитку.*

5.3. *Еволюція основних складових економічної глобалізації.*

5.4. *Практична частина.*

Мета вивчення теми полягає у формуванні:

знань про історичні передумови, сутність і змістовність механізмів становлення глобальної економіки;

умінь і навичок виявлення впливу НТР, інформатизації, фінансизації, монополізації, віртуалізації світогосподарських зв'язків, поширення мережових форм ведення бізнесу та глобальних виробничих систем на становлення глобальної економіки;

компетентностей у використанні механізмів й інструментів глобальної економічної взаємодії для обґрунтування напрямів вдосконалення ЗЕД.

Ключові слова: аутсорсинг, глобальні виробничі системи, деіндустріалізація, ілюзорна модель інтеграції мігрантів, імперсько-громадянська модель інтеграції мігрантів, модель включення мігрантів, модульна система виробництва, мультикультурна модель інтеграції мігрантів, наздоганяючий розвиток, неоіндустріалізація, офшоринг, промислова революція, третій світ, фрагментація виробництва.

Література: основна: [1; 3; 4; 6], додаткова: [10; 12; 25; 26; 31; 34; 38; 51; 75; 83].

5.1. Історична еволюція глобальної економіки

Дослідження історичної еволюції глобальної економіки варто розпочати зі звернення до ще одного важливого інструменту пізнання людиною світу, що її оточує, – визначення **явищної, сутнісної та дійсної** його складових. Саме вивчення історичної еволюції економічної глобалізації дозволяє прослідкувати, як у процесі послідовної зміни етапів розвитку світового господарства змінювалися конкретні форми (**прояви**) глобалізації господарського життя (**явище**) за умов збереження її **сутнісного**

змісту й яке значення мали ці процеси в конкретно-історичні періоди свого існування, чим насправді була глобалізація з точки зору її учасників (*дійсне*).

Категорія явищного фіксує увагу на тому, як виражають, **проявляють себе** певні складові матеріального або духовного життя людини. Певне явище, яке належить світу, що нас оточує, фіксується у наших відчуттях, почуттях, думках, ідеях. Отже, наше сприйняття явища є вторинним, суб'єктивним відносно об'єкта сприйняття. Ми фіксуємо окремі, конкретні його характеристики. Але далеко не завжди ми здатні виявити всі його складові, зв'язки з навколишнім середовищем, що його оточує. Більше того, сам об'єкт існує у часі, просторі, взаємодіє з оточуючим світом, може змінюватися у деяких своїх компонентах. Відповідно, знання лише одного явищного недостатньо для повноцінного пізнання об'єкта дослідження.

Категорія сутнісного відбиває реальний, дійсний зміст об'єкта дослідження. Це визначається його місцем і роллю як елемента більш складної системи, охоплює всі складові його існування, структуру та специфічні особливості у єдності із зовнішніми *проявами* його існування. Водночас варто враховувати, що в міру розвитку й ускладнення об'єкта, його сутність усе більше відрізняється від конкретних, особливих форм свого прояву. Історична еволюція зумовлює розвиток від ранніх, більш простих форм прояву сутності об'єкта до більш складних. Механізмом розвитку стає процес виникнення та розв'язання його внутрішніх суперечностей. Зовнішні форми їх прояву відбивають процес ускладнення елементів об'єкта, які повинні забезпечити його внутрішню єдність, збереження сутності в нових умовах існування. Отже, для адекватного розуміння реальності виявляється замало простого узагальнення, систематизації явищ та їх зв'язків.

Категорія дійсного характеризує адекватне пізнання певного явища через розуміння його сутності у поєднанні з конкретно-історичними проявами, просування *від абстрактного* (розуміння *сутнісного* в об'єкті) *до конкретного* (конкретні прояви його життєдіяльності, *явищне*).

Глобалізація на рівні явищного проявляє себе як інтенсифікація взаємодії між суб'єктами господарювання в масштабі всієї планети. Вона охоплює всі сфері суспільного життя, проявляється як в русі матеріальних засобів, так і запозиченні духовних надбань інших цивілізацій. У різні історичні епохи інтенсивність, форми міжцивілізаційної взаємодії суттєво відрізнялися. Разом із тим існує спільне, що об'єднує їх як елементи єдиного процесу. Це **сутність глобалізації** – процес формування господарчої єдності як єдності та взаємозалежності відтворювальної діяльності

людини в межах загальнолюдської цивілізації. Поєднання конкретно-історичних проявів процесів глобалізації з розумінням її сутності дозволяє створити адекватне уявлення про **дійсні** зміст і рушійні сили глобалізаційного процесу в певні історичні епохи його розгортання й еволюції (рис. 5.1).

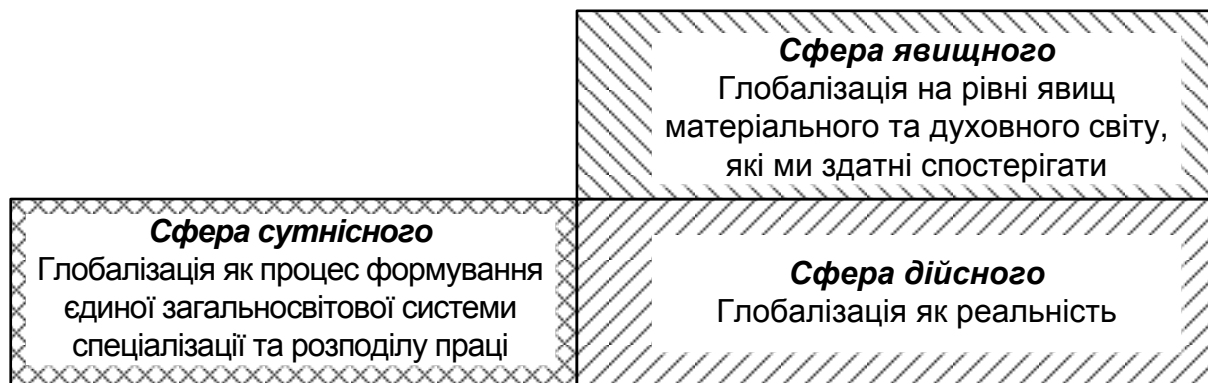

Рис. 5.1. **Складові глобальної реальності**

Розглянемо процес становлення глобальної економіки в контексті концепції еволюції способів господарювання. Нагадаємо, що економічний спосіб господарювання – це лише один зі способів господарювання, що зародився в надрах натурального, а в сучасних умовах вступив у процес трансформації в постеконічний спосіб господарювання. Саме тому глобальна економіка може розглядатися як елемент економічного способу господарювання. Відповідно, й історія її становлення та розвитку невід’ємно пов’язана з історією становлення та розвитку економічного способу господарювання. Водночас, як це не парадоксально може здатися на перший погляд, більш коректним було б висловлювання, в якому увага б акцентувалася на зміні позицій ініціатора та результату процесу. Отже, зародження економічного способу господарювання безпосередньо пов’язане з глобалізацією.

Саме через інтенсифікацію руху благ на далекі відстані, що набуває економічного характеру, й відбувається зародження та становлення економіки у цілому та глобальної економіки зокрема. Варто лише нагадати, що в умовах натурального способу господарювання спеціалізація та розподіл праці обмежені конкретним господарством (плем’я, община, робітництво, феодалне помістя). За цих умов економічний обмін між сусідами практично відсутній. Адже вони знаходяться в однакових умовах, і кожен з них намагається в максимальній мірі самостійно забезпечити себе

всім необхідним. Мова йде про те, що раніше ми вже називали глобальною господарською уособленістю, роз'єднаністю. В обмін потрапляють лише ті блага, виробництво яких неможливе через об'єктивні обставини в межах уособленого господарства. Отже, торгівля (елемент економічного способу господарювання) зароджується в період домінування натурального господарства у вигляді руху товарів на далекі відстані. Саме вона дала старт розгортанню процесу економічної глобалізації, який, в свою чергу, включає кілька періодів, а саме:

епоха меркантилізму – охоплює період від Великих географічних відкриттів до початку промислової революції останньої чверті XVIII ст. Основним її змістом було забезпечення початкової глобалізації;

епоха Золотого стандарту – охоплює період від початку XIX ст. до Першої світової війни. Була ознаменована глобальним домінуванням європейських держав-імперій, перш за все Британської імперії. Важливим наслідком розгортання промислової революції стала перша глобальна "деіндустріалізація";

епоха дуалізації світової економіки – охоплює період з 20-х до 90-х рр. XX ст., коли світова економічна система була роз'єднана на два протилежних табори – соціалістичний і капіталістичний. Її можна охарактеризувати як:

- **епоху глобальної дихотомії**, коли відмінності рівнів розвитку призвели до того, що для двох груп країн, що займають протилежні позиції в глобальному розподілі праці, постають суттєво відмінні проблеми. Для слаборозвинених країн ця епоха була епохою наздоганяючого розвитку, а для високорозвинених країн – епохою постеконічних трансформацій та глобальної неоіндустріалізації;

- **епоху наздоганяючого розвитку** – період з 50-х рр. XX ст. до певної міри перекриває у часі попередню епоху. Цей період характеризується акцентуванням уваги на зміні ролі в глобальній економіці країн третього світу – країн, що розвиваються. Найбільший вплив на глобальні економічні процеси справив успішний розвиток нових індустріальних країн і друга глобальна деіндустріалізація;

епоха постеконічної трансформації та глобальної неоіндустріалізації. Її витоки сягають 70-х рр. XX ст. і пов'язані із початком формування елементів постіндустріального суспільства в розвинених країнах. Цей період ознаменований прийняттям провідними країнами

Заходу масштабних програм неоіндустріалізації як реакції на зростання залежності від постачання промислової продукції з НІК.

Розглянемо вказані епохи більш детально.

Економічна глобалізація в епоху меркантилізму – період з кінця XV ст. до останньої чверті XVIII ст.

Початок епохи пов'язаний з відкриттям й освоєнням європейцями морських шляхів торгівлі зі Східними країнами й Америкою. Варто підкреслити, що справжнім стимулом Великих географічних відкриттів цієї епохи слугував економічний інтерес.

Особливість механізмів розвитку економічної глобалізації в цей період полягає в яскраво вираженому дуалізмі ключових суб'єктів – носіїв глобалізації. З одного боку виступають приватні торгові компанії (1600 р. – англійська, 1602 р. – голландська, Ост-Індійські, пізніше аналогічні створювалися і в інших країнах), а з іншого – держави-імперії (Португальська, Іспанська, Голландська, Британська, Французька).

Саме приватні компанії забезпечували підготовку, здійснення, закріплення результатів (відкриття факторій, розширення зони їх впливу) торгових експедицій. Вони винаймали приватні армії для забезпечення захисту своїх інтересів, підкорення місцевих правителів. Держава, в свою чергу, видавала "монополії" на право займатися торговою діяльністю в певних регіонах, торгівлі певними товарами. Вона забезпечувала захист відповідних кампаній на внутрішніх і зовнішніх ринках, брала під свою юрисдикцію відповідні колонії.

Основною формою економічних відносин у цей період була торгівля. Разом із тим саме заснування глобальних імперій створювало умови для розвитку кредитних відносин між економічними суб'єктами, що знаходилися за тисячі кілометрів один від одного. Незважаючи на далекі відстані вони лишалися в єдиній правовій системі, відповідно, суттєво зменшувалися ризики неповернення кредиту. Створення торгових факторій, налагодження виробництва в колоніях сільгосппродукції (цукор, кава) стимулює розвиток інвестицій. Набуває поширення добровільна та примусова міграція робочої сили.

Наслідки початкового етапу економічної глобалізації мали вирішальне значення для забезпечення провідної ролі Європи у подальшому розгортанні процесів глобалізації. Серед них:

занепад економік Південної Європи;

активізація економічного розвитку Північного Заходу Європи;

зростання заробітної плати;
аграрна революція;
енергетична революція;
революція у використанні машин і механізмів;
формування трудової етики;
зростання грамотності середніх верств населення.

Занепад економік Південної Європи частково можна вважати передумовою, а частково – результатом епохи Великих географічних відкриттів. Традиційно основний обсяг торгівлі Європи зі Сходом забезпечувався через порти, розташовані на східному узбережжі Середземного моря. Цілком очевидно, що перевагу в цій торгівлі отримували італійські міста-держави. Після того як Близький Схід потрапив під контроль прихильників ісламу, торговельні відносини Європи зі Сходом були значно ускладнені. Європейці були вимушені шукати інші шляхи виходу на східні ринки. Переваги в цьому отримали країни, які мали безпосередній вихід до Атлантичного океану – Іспанія та Португалія.

Перетворення цих країн на провідників економічної глобалізації привело до першого в її історії випадку "деіндустріалізації". Цілі регіони Іспанії, де раніше було організовано сотні мануфактур, на яких працювало сотні тисяч робітників, почали занепадати. Потоки золота та срібла з Нового світу призвели до їх знецінення та підвищення вартості праці в країні на фоні зростання можливостей забезпечення внутрішніх потреб за рахунок зовнішньої торгівлі. Купувати аналогічний товар за кордоном стало вигідніше, ніж виробляти його у власній країні.

Аналогічний процес спостерігався й у містах-державах Італії. Він також був пов'язаний з перетвореннями в глобальній економіці. Закриття Левантійського узбережжя призвело до зміщення торговельних потоків на Захід. Одночасно традиційна система організації виробництва виявилася неспроможною конкурувати з відкритою до інновацій підприємницькою системою країн Північного Заходу Європи, для яких успіх країн Піренейського півострова відкрив перспективи розширення ринків збуту та став джерелом отримання дорогоцінних металів.

Починається розвиток мануфактурного виробництва, відбувається зростання населення міст. Зростає попит на робочу силу й її вартість. Вихід спеціалізації та розподілу праці за межі окремого домогосподарства, розвиток міст призводять до появи значних груп населення, здатних

висувати платоспроможний попит на продукцію сільського господарства. Повсякденне життя в Нідерландах і Англії також перебудовується на економічний лад. Водночас зростання попиту на робочу силу й її вартість стимулювали пошук шляхів більш ефективного її використання. Результатом стали енергетична революція та революція у використанні машин і механізмів. Вони, в свою чергу, вимагають зростання виробничої дисципліни, кваліфікації, грамотності працівників, формування нової трудової етики.

Поступові перетворення першого етапу глобалізації створили фундамент промислової революції, що розгорнулася в Англії в останній чверті XVIII ст. і дала початок наступному етапу глобалізації.

5.1.1. Промислова революція й епоха Золотого стандарту. Остання чверть XVIII ст. – XIX ст.

Серед подій, що докорінним чином змінили історію еволюції людської цивілізації та вплинули на протікання процесу глобалізації особливе місце посідає промислова революція¹⁴¹. **Промислова революція** – зміна соціальної структури суспільства в результаті переходу від переважно аграрного господарювання, заснованого на ручній праці та мануфактурному способі організації праці, до домінування індустріального виробництва, заснованого на машинному, фабричному способі організації праці.

Перша промислова революція відбулася в Англії. Висока вартість робочої сили, наявність джерел недорогої енергії (кам'яне вугілля) та ресурсів для заміни дерева на метал як більш надійний основний конструктивний матеріал (поклади залізної руди), отримання нового конструкційного матеріалу (метал), толерантність і відкритість до нового стимулювали розвиток техніки, здатної замінити дорогу працю. Відбувається швидке зростання продуктивності праці й якості товарів з одночасним зниженням витрат на їх виробництво.

Наслідком промислової революції стало перетворення Англії на "майстерню світу". Невелика острівна держава набуває статусу глобальної імперії, над якою, як казали сучасники, ніколи не заходило сонце. Домінування в технологічній сфері зумовило кардинальний перегляд поглядів на принципи міжнародної торгівлі. Відбувається відмова від меркантилістських принципів втручання держави в міжнародну торгівлю заради захисту

¹⁴¹ Аллен Р. Британская промышленная революция в глобальной картине мира / Р. Аллен. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 448 с.; Аллен Р. Глобальная экономическая история. Краткое введение / Р. Аллен. – М. : Изд-во ин-та Гайдара, 2013. – 224 с.

національного виробника¹⁴². Лібералізація торгівлі з європейськими партнерами доповнювалася кардинальними змінами в наповненні торгових потоків у торгівлі з колишніми колоніями. Ці зміни призвели до **першої глобальної "деіндустріалізації"**. Можна виділити одразу дві її складові.

По-перше, якщо раніше продукція текстильної промисловості експортувалася з Індії до Європи, то в нових умовах упровадження машинних технологій дозволило значно скоротити витрати з одночасним підвищенням якості. Дорога робоча сила виявилася своєрідним фільтром, який визначав стимули створення технологій, здатних конкурувати та перемагати на світових ринках. Дешевизна робочої сили в країнах Сходу зумовлювала недоцільність упровадження нових технологій, адже воно призводило лише до зростання собівартості продукції. До того ж невеликі кустарні підприємства (а саме такими вони були на Сході) були просто неспроможні впроваджувати дорогі високопродуктивні технології. У кінцевому підсумку Індія з найбільшого експортера виробів з текстилю перетворилася на його імпортера.

По-друге, країни, які виявилися нездатними провести промислову революцію, переймають роль постачальників продовольства та сировини для промислово розвинених країн. Отже, саме в цей період закладаються засади слаборозвинутості країн третього світу.

5.1.2. Економічна глобалізація в епоху дуалізації світової економіки

Початок ХХ ст. ознаменований розколом світу на дві протидіючі системи – капіталістичну та соціалістичну. Ключовими подіями цього періоду стали:

дві світові війни;

революція 1917 р. у Російській імперії;

Велика депресія початку 30-х рр. у США;

періодична ескалація тарифних обмежень у торгівлі між країнами капіталістичного блоку;

концентрація економічної активності та влади в руках держави в країнах соціалізму.

Кожна зі зазначених подій по-різному впливала на стан глобальної взаємодії. Світові війни призводили до скорочення абсолютних обсягів міжнародної торгівлі, скорочення спектра товарів, що в неї потрапляли.

¹⁴² Бастиа Ф. Кобден и лига. Движение за свободу торговли в Англии / Ф. Бастиа. – Челябинск : Социум, 2003. – 732 с.

Але водночас вони сприяли посиленню економічної взаємодії в межах протиборчих таборів, інтенсифікації впровадження нових технологій та обміну ними. Революція 1917 р. як розколола світ на два протиборчих табори, так і сприяла посиленню взаємодії партнерів у межах ворожих коаліцій. Так, у соціалістичній системі це втілилось у створенні грандіозних проектів міжнародної кооперації виробництва під егідою Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ). Концентрація економічної активності в руках держави в країнах соціалізму, з одного боку, штучно обмежила потенційні сфери співробітництва, а з іншого – створила можливості для спрямування ресурсів на проекти, здатні за умов міжнародної кооперації принести максимальний результат. Велика депресія спричинила розвал системи сприяння міжнародній торгівлі, що склалася в попередній період, закриття національних ринків, стихійного посилення захисту країнами капіталістичного табору своїх виробників. Розуміння негативних наслідків цих процесів надихнуло на прийняття рішення про створення системи міжнародних економічних організацій (Бреттон-Вудські організації – ВБ, МВФ, МОН/ГАТТ/СОТ), покликаних сприяти розвитку глобальної економічної взаємодії.

Однак у кінцевому підсумку ці події призвели до істотного послаблення взаємодії у рамках глобальної економіки в цілому. Тому до кінця ХХ ст. показники частки світового ВВП, що потрапляли в міжнародну торгівлю, не досягли рівня, встановленого на його початку. Глобальні катаклізми ХХ ст. суттєво похитнули економічну єдність світу.

Ми зазначали, що передумови розподілу глобальної економіки на групу промислово розвинутих і слаборозвинутих країн були закладені ще в епоху Золотого стандарту. На відміну від ідеологічного протиборства, такий розподіл не призвів до розколу глобальної економічної єдності світу, адже обидві групи країн займали своє місце в єдиній системі. Одні – в якості постачальників промислової продукції, інші виступали постачальниками ресурсів. Разом із тим розподіл країн за рівнем розвитку призвів до того, що перед ними постають принципово відмінні завдання. Якщо високорозвинені країни вже наприкінці 70-х рр. ХХ ст. вступили в період постіндустріальних трансформацій, то в слаборозвинених продовжується період економічних трансформацій, пов'язаних зі становленням індустріальної системи. Відповідно, навіть в умовах, коли обидві групи країн залишаються учасниками єдиної глобальної економічної системи, їх місце, роль, проблеми, які вони вимушені вирішувати, суттєво відрізняються. На зміну епосі дуалізації глобальної економіки прийшла **епоха її дихотомії**.

Розгляду її особливостей присвячене наступне питання теми.

5.2. Неоіндустріалізація та зміна орієнтирів глобального розвитку

На відміну від *дуалізації*, що передбачає наявність двох рівноправних, непоєднаних і незалежних одна від іншої (дух і матерія, психічне та фізіологічне, об'єкт і суб'єкт) складових *єдиного явища*, *дихотомія* акцентує увагу на *його* розподілі на *дві похідні, підпорядковані за формулою виключеного третього (A або не-A)*, коли похідні явища визначаються *парою логічно суперечливих властивостей, що слугують основою розподілу*. У сучасній епосі глобалізації такою якістю є рівень економічного розвитку країни. Залежно від нього країни потрапляють на різні полюси глобальної капіталістичної світ-системи, вирішують різні проблеми, мають суттєво відмінні перспективи розвитку. Відповідно, для них сучасна епоха постає або **епохою наздоганяючого розвитку** або **епохою постеконімічної трансформації та глобальної неоіндустріалізації**. Розглянемо їх особливості.

Епоха наздоганяючого розвитку. Крах колоніальної системи після Другої світової війни призвів до появи значної кількості нових незалежних держав. Отримання незалежності надихнуло колишні колонії на оптимістичні сподівання стосовно можливості успішного розвитку та швидкого досягнення рівня високорозвинених країн. Доцільним шляхом стрімкого зростання вбачалось копіювання тих економічних моделей, які були притаманні метрополіям, забезпечивши успіх останнім. Численні спроби запозичення досвіду розвинених держав, дістали назву **наздоганяючого розвитку**. Недолік такої політики полягав в ігноруванні: специфічних особливостей національного середовища господарювання; умов, в яких забезпечувався економічний розвиток країн, що потрапили до "перших ешелонів капіталізму"; тих змін, що відбулися у ХХ ст. і нових економічних умов, в яких функціонує глобальна економіка. Результатом став провал програм економічної модернізації та поява численної групи слаборозвинених країн.

Крах соціалістичної системи призвів до суттєвих змін на геополітичній карті світу. Сучасний американський політолог П. Ханна дещо корегує класифікацію країн світу, запропоновану в теорії світ-системного аналізу. До країн "*першого світу*" він відносить США, Європейський Союз і Китай. До "*другого світу*" віднесено більшість великих і впливових держав, які саме

завдяки успіхам у процесі економічної модернізації виявилися здатними посісти певне місце у світовій геополітиці¹⁴³.

Чинником, який у визначальній мірі впливає на позицію країни в запропонованій класифікації та відносини між двома світами, є фаза включення до процесу індустріалізації. Відстежуючи поступ здійснення програм розвитку, за цим чинником можна на сутнісному рівні з'ясувати відмінні ознаки економіки, які дозволяють визначити місце окремої держави в глобальній капіталістичній світ-системі. Так, більшість держав "другого світу" можна віднести до Нових індустріальних країн, саме потрапляння яких до "другого світу" стало можливим завдяки успіху програм індустріалізації. Проте США та Західна Європа вже в останній чверті XX ст. вступили в період постіндустріального розвитку. Цілком закономірною складовою якого, що лише прискорилося з розвалом соціалістичної системи, став процес деіндустріалізації.

Варто відмітити неоднозначність відносно нього результатів економічних перетворень у країнах колишнього соціалістичного табору. Китай та країни Східної Європи потрапили до першого світу – групи країн, що розглядається в якості провідника постіндустріальних тенденцій. Країни СНД, Україна, В'єтнам – до другого світу. Для В'єтнаму безсумнівними можна вважати успіхи в процесі індустріалізації. Відповідно, й потрапляння його до другого світу є виправданим і таким, яке можна вважати досягненням. Проте Росія й Україна знаходяться скоріше в процесі деіндустріалізації. Але, на відміну від країн першого світу, вони виявилися нездатними перейти до побудови постіндустріальної економіки. Ці дві країни опинились між двох епох.

У чому полягають особливості **епохи постеконічної трансформації та глобальної неоіндустріалізації?**

Варто зазначити внутрішню протиставність економічних процесів, що дають підставу називати сучасну епоху епохою глобальної постеконічної трансформації. Адже виправданість назви ґрунтується не лише на розгортанні тенденцій подолання абсолютного домінування економічної мотивації суб'єктів господарювання, а й на парадоксі підриву з середини економічної системи в результаті гіпертрофованого зростання можливостей економічних суб'єктів, які концентрують свою увагу винятково на економічних мотивах. Результатом стають регулярні економічні кризи.

¹⁴³ Ханна П. Второй мир / П. Ханна. – М. : Европа, 2010. – 616 с.

Зростає необхідність створення механізмів їх запобігання, регулювання глобальних економічних процесів.

Початок епохи ознаменованій **другою глобальною деіндустріалізацією**. У розвинених країнах з 70-х рр. ХХ ст. у процесі переходу до пост-індустріальної стадії розвитку – стадії переходу до домінування сфери послуг намітилась тенденція до винесення в нові індустріальні країни виробництв, що базувались на технологіях масового, праце- та ресурсо-ємного виробництва з невисокою та середньою мірою складності, екологічно шкідливих виробництв. У результаті розвинені країни почали втрачати цілі галузі промисловості, мав місце процес їх деіндустріалізації. Оборотною стороною зазначеного процесу стало наростання залежності розвинених країн від поставок продукції індустріального сектора економіки. На початку нового тисячоліття в Північній Америці й Європі отримують розповсюдження численні програми неоіндустріалізації, покликані забезпечити збереження провідних позицій країн цих регіонів у глобальній економіці.

Можна виділити кілька напрямів, що в комплексі визначають **вплив програм неоіндустріалізації на тенденції економічної глобалізації**:

- трансформація міжнародної торгівлі;
- формування глобальної технологічної піраміди;
- розвиток глобальних виробничих систем;
- фінансова глобалізація;
- становлення глобальних корпорацій;
- глобальна міграція.

Еволюція міжнародної торгівлі як інструменту глобалізації у бік поглиблення міжнародного розподілу праці відбувається в кілька етапів:

- продаж сировини;
- торгівля товарами кінцевого користування;
- виготовлення та пропозиція на міжнародних ринках окремих деталей, механізмів, з яких в подальшому збираються вироби кінцевого користування;
- включення в міжнародну кооперацію виробництва, глобальні виробничі ланцюжки.

Наступним елементом трансформації капіталістичної світ-системи стає **формування глобальної технологічної піраміди**. Розвиток нових технологій перетворюється на умову створення монопольних переваг на глобальних ринках.

У країнах ядра світ-системи є:

корпорації, здатні вкладати колосальні кошти в створення нових технологій;

кваліфіковані кадри, здатні їх розробляти та впроваджувати у виробництво;

споживачі, які мають кошти для придбання, здатні оцінити та використати нові, технологічно складні товари, виведені на ринок.

Відповідно, вони отримують нагоду спеціалізуватися на створенні та впровадженні саме таких унікальних інноваційних технологій, за рахунок цього отримуючи перевагу на глобальних ринках.

У нові індустріальні країни з дешевою, але досить кваліфікованою робочою силою зміщується виробництво продукції масового попиту та середньої складності. Проте вони опиняються в технологічній залежності від розвинених країн, допускаються на глобальні ринки з високим рівнем конкуренції, рівень прибутковості на яких контролюється глобальними ТНК.

Розвиток глобальних транспортних інформаційних, логістичних, маркетингових систем створює умови для розповсюдження **глобальних ланцюжків доданої вартості** (ГЛДВ), коли в рамках міжнародної кооперації виробництва створення окремих складових товару може бути доручено виробникові, що знаходиться в будь-якій частині світу. Ключового значення набуває його здатність забезпечити вчасне виготовлення якісної деталі за мінімальної ціни. Провідну роль у діяльності ГЛДВ відіграють компанії-організатори. Вони беруть на себе створення конкурентоспроможного на глобальних ринках продукту, його брендинг, організаційне, технологічне, фінансове, маркетингове забезпечення діяльності ГЛДВ. Саме вони обирають учасників, контролюють розподіл прибутку між всіма учасниками виробничого процесу. Немає потреби особливо обґрунтовувати, чому країни ядра світ-системи мають найбільший потенціал, щоб виступати в якості організаторів ГЛДВ.

Країни ядра світ-системи концентрують можливості фінансового забезпечення впровадження сучасних технологій, здатних забезпечити конкурентні переваги на глобальних ринках. Саме в них розташовуються фінансові центри, що визначають пріоритетні напрями руху фінансових потоків, напрями вкладання, вартість інвестиційних ресурсів.

Виділення в групі міжнародних корпорацій глобальних підкреслює той факт, що в світі отримують розвиток структури, які своєю активністю охоплюють весь світ. Відповідно, вони здатні не лише просувати свою

продукцію на будь-який світовий ринок, а й максимально використовувати потенціал зростання ефективності своєї діяльності за рахунок застосування найдешевших і найякісніших ресурсів. Таким чином, глобальні корпорації перетворюються на додатковий ресурс забезпечення глобального лідерства країн ядра світ-системи.

Активізація глобальної міграції в сучасному світі стає запорукою демократизації міжнародних відносин, коли представники різних країн мають можливість обмінюватися своїми знаннями та досвідом, і створює передумови для поширення міжнародного впливу країн ядра світ-системи. Адже повертаючись на батьківщину колишні мігранти зазвичай стають ретрансляторами різноманітних досягнень, культури, способу життя країн ядра світ-системи.

5.3. Еволюція основних складових економічної глобалізації

У попередніх питаннях теми ми звернули увагу на загальні передумови та перспективи еволюції глобальної економіки. Розглянемо більш детально процес еволюції глобальних виробничої, фінансової, корпоративної системи, глобальної міграції робочої сили.

Почнемо з **еволюції глобальної системи виробництва**.

В епоху меркантилізму ініціатором глобалізації виробничих систем виступали торгові компанії. Вони базувалися в метрополії, створювали у рамках імперій товарні ланцюжки, які передбачали видобуток в колоніях мінеральних ресурсів або вирощування продовольчих культур, їх первинну обробку та поставку в метрополію, де на їх основі вироблялися товари кінцевого попиту.

В епоху Золотого стандарту відбувається зародження міжнародних корпорацій. На відміну від торгових корпорацій, за основу своєї діяльності вони приймають виробництво певних товарів з подальшим їх просуванням не лише на внутрішніх, а й на зовнішніх ринках. Водночас в якості основи забезпечення міжнародної взаємодії зберігається розподіл світу на метрополії й колонії. Лишається незмінною сировинна орієнтація останніх. Ускладнюються товарні ланцюжки. Зростають обсяги прямих інвестицій з імперського центру на периферію.

Епохи дуалізації світової економіки й наздоганяючого розвитку ознаменовано крахом колоніальної системи. Відбувається зміна механізмів взаємодії у виробничій сфері між колишніми метрополіями та колоніями.

З'являються й отримують швидкий розвиток транснаціональні корпорації (ТНК). Вони активно відкривають виробничі та збутові філії в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Набуває розвитку глобальна конкуренція. Відбувається глобалізація виробничих процесів.

Залежно від особливостей технологічного процесу та кінцевого продукту виробництво спрямовується:

- до місць видобутку сировини;
- до портів її відвантаження або доставки;
- у країни з дешевшою робочою силою;
- наближено до споживачів.

Набуває розповсюдження практика придбання іноземними постачальниками сировини виробництв, ґрунтованих на його переробці.

Відбувається формування глобальних виробничо-логістичних систем. У 2010 р. 60 % світової торгівлі (більше 20 млрд. дол.) припадало на торгівлю проміжними продуктами, що знаходилися на різних стадіях процесу виробництва товарів або послуг. Це стосувалось також продуктів, що поставлялися на основі разових контрактів й у рамках міжнародної виробничої кооперації.

Глобальні виробничі системи (ГВС) – міжнародні послідовні виробничі ланцюги або складні мережі підприємств-виробників товарів, що задіяні в єдиному технологічному процесі виробництва. Розрізняють глобальні та регіональні виробничі системи. Регіональні виробничі системи особливо активно розвиваються в Північній Америці, Європі, Східній і Південно-Східній Азії. Ключове значення в створенні та координації ГВС належить ТНК. Продукція, вироблена в межах ГВС, складає 80 % їх експорту. Частка країн, що розвиваються, в ГВС зростає з 20 % у 1990 р. до 30 % у 2000 р. і більше ніж 40 % – 2010 рр. У рамках ГВС створюється до 30 % їх ВВП.

Об'єктивні передумови для більш широкого переходу до глобальної інтеграції у виробничій сфері було створено ще у другій половині ХХ ст. завдяки *фрагментації* виробничих процесів, упровадженню технологій *подетальної спеціалізації, каскадної системи субпоставок за методом "точно в строк", модульної системи виробництва*. Кожна із зазначених інновацій в організації виробничого процесу означала поступове розширення можливостей переходу від *вертикальної інтеграції виробництва* в межах єдиної організаційної структури до *горизонтальної інтеграції незалежних спеціалізованих учасників* єдиного виробничого процесу – ГЛДВ. **Глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ)** – мережі автономних

або напіваавтономних бізнес-одиниць, що спільними зусиллями забезпечують процес створення товару та доведення його до кінцевого споживача.

Корпорація "Тойота" вперше застосувала **каскадну систему субпоставок за методом "точно в строк"** – систему виробництва, за якої основна компанія володіє складальними підприємствами, а компоненти постачає обмежена кількість постійних незалежних виробників, які працюють з субпостачальниками більш низького рівня. **Модульна система виробництва**, в свою чергу, передбачає формування навколо основної компанії **мережі підрядних і субпідрядних організацій** декількох рівнів, що беруть участь у створенні окремих стандартизованих модулів-елементів товару-продукту. Її розвиток привів до формування у високотехнологічних галузях мікроелектроніки, авіа-, автомобілебудування незначної кількості **ТНК – контрактних виробників**, що виступають постачальниками комплектувальних одразу для багатьох брендів продуктів, які конкурують на одному ринку. Так, в авіабудуванні виробництво авіадвигунів сконцентровано в корпораціях "General Electric", "Rolls-Royce", "United Technology", "Мотор-Січ". У мікроелектроніці американські "Celestica", "Solectron", тайванські "Quanta", "HonHay" спеціалізуються на виробництві компонентів брендів моделей зі стандартизованих деталей та вузлів. "Delphi" та "Bosh" в автомобілебудуванні контролюють світове виробництво 75 % паливних насосів для дизельних двигунів, широкий спектр деталей пропонує "Visteon".

Це стало можливим у результаті переходу провідних ТНК до **стратегії дивертикалізації міжнародних ТНК** – розпродажу ТНК функціональних підрозділів, які забезпечують певні ланки виробничого процесу та включення їх у виробничі ланцюжки в якості незалежних виробників. Саме так на основі підрозділів "General Motors" і "Ford" було створено, відповідно, "Delphi", "Visteon" – глобальних постачальників комплектувальних і компонентів для автомобільної промисловості. Тим самим забезпечується концентрація зусиль ТНК на **ключових функціях і компетенціях**, здатних з мінімальними витратами забезпечити максимальний прибуток. ТНК перетворюються на **системних інтеграторів**. Постачальникам передаються функції конструювання та створення основних систем і підсистем. Так, корпорація "Boeing" повний цикл виробництва крила літака "Boeing 787" довірила японській корпорації "Mitsubishi Heavy Industries" (МНІ).

Характерною рисою сучасного стану міжнародної кооперації виробництва стає **глобальний розподіл виробничого процесу** – розподіл елементів кінцевого продукту між незалежними виробниками, які можуть мати *будь-яке місце знаходження*. Критерій вибору – здатність створювати якісний продукт з мінімальними витратами. Відбувається поєднання **горизонтальної диверсифікації виробництва та вертикальної спеціалізації**. **Горизонтальна диверсифікація виробництва** (розміщення в інших країнах виробництва тієї ж номенклатури товарів, що й в своїй країні; з метою освоєння їх ринків на основі принципу "розвитку виробництва там, де здійснюються продажі") доповнюється **вертикальною спеціалізацією**. Вона, в свою чергу, передбачає об'єднання в мережеві структури (ГЛДВ) великої кількості фірм, що працюють у сегментах, які забезпечують в одній галузі різні стадії виробничого процесу. Система будується за модульним принципом і включає **фірми-лідери, технологічні платформи та контрактних виробників**.

Фірми-лідери концентруються на ключових функціях, перебирають на себе створення бренду, ініціюють формування, координують і керують маркетинговою політикою, логістикою виробничо-збутових ЛДВ, забезпечують послуги з фінансового управління. Серед таких компаній можна назвати "IBM", "Siemens", "General

Motors", "Medtronic", "Toyota". **Лідери платформи** – компанії, технологічні, програмні розробки яких з успіхом використовуються в продукції ГЛДВ. Прикладами є "Microsoft", "Intel", "MediaTec". Саме вони часто виявляються основними отримувачами прибутку від діяльності ГЛДВ. Досягається це завдяки тому, що лідери платформ, за рахунок технологічних інновацій, в змозі регулярно *обезцінювати ключові компетенції фірм-лідерів*.

Контрактні виробники – фірми, що надають послуги з організації та займаються безпосереднім виробництвом. Серед них "Quanta", "Venture", "SIIX", "Zollner Electronec". Контрактні виробники беруть на себе функції проведення НДіДКР технологічних процесів, проектування виробничого устаткування, закупки комплектувальних, виробництва, тестування, упакування та маркетингу продукції, після продажного обслуговування. Варто зазначити тенденцію подальшого поглиблення вертикальної спеціалізації, коли **контрактні виробники** перетворюються на глобальні фірми, що включають у власні виробничі ланцюжки виробників і постачальників, намагаються створити відповідні інтегровані виробничі системи. Виділяють контрактних виробників, що надають виробничі послуги, тих, що надають послуги з виробництва оригінального устаткування, та таких, що його розробляють¹⁴⁴.

У табл. 2.5 подані дані про вплив іноземного інвестування на формування доданої вартості в межах ГВС. Вони свідчать про те, що майже половина ВВП значної кількості країн світу формується завдяки участі у ГВС і на основі використання ПІІ.

5.3.1. Історичні періоди фінансової глобалізації

Епоха меркантилізму – період до промислової революції. Фінанси виконували допоміжну роль в обслуговуванні світової торгівлі та влади. Вони мали вигляд слабоструктурованої, поліцентричної системи.

В епоху класичного Золотого стандарту зростає значення кредиту й інвестицій в забезпеченні індустріалізації. Відбувається структуризація фінансів у рамках колоніальної системи. Характерними рисами були незалежність центральних банків та євроцентризм.

Епоха дуалізації світової економіки супроводжувалася дуалізацією глобальних фінансів у межах відмінних за основоположними засадами функціонування економіки блоків. Фінансова система капіталізму будувалася на основі доларизації, атлантицентризму. Важливу роль відігравали Міжнародний валютний фонд і Світовий банк, глобальні органи регулювання, створенні на підставі рішень Бреттон-Вудської конференції (1944 р.).

¹⁴⁴ Липов В. Включення в глобальні ланцюжки доданої вартості як напрям конкурентоспроможного розвитку економіки України / В. Липов // Мат. Міжнар. наук.-практ. конференції "Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики", присвяченої видатному вченому-економісту О. Г. Ліберману. 18–19 листопада 2015 року м. Харків [Електронний додаток]. – Х. : ВД ІНЖЕК, 2015. – С. 239–343.

Сучасний період фінансової глобалізації ознаменований розповсюдженням чи не на весь світ. Відбувається диференціація форм, інструментів, напрямів фінансової взаємодії, зростання обсягів руху капіталу. Інформатизація, подолання просторових, часових і державних обмежень забезпечують можливість майже цілодобового та миттєвого транскордонного обміну фінансовими трансакціями. Фінанси перетворюються на ключовий інструмент контролю глобальної економіки. Ієрархізація, структурування на центр і периферію глобальної фінансової системи поєднується з децентралізацією, зростанням кількості світових фінансових центрів, появою альтернативних долару світових валют, зростанням значення комерційних структур.

Характерною рисою сучасного етапу фінансової глобалізації стає нестійкість фінансової системи, періодичні фінансові кризи, що набувають глобальних масштабів.

Передумови такої ситуації було закладено ще у 80-х р. ХХ ст. У цей період у США пріоритети корпоративного управління було остаточно переорієнтовано зі стратегічних завдань забезпечення довгострокового розвитку виробництва на забезпечення зростання вартості акцій. Отримує розвиток альтернативний спосіб управління капіталом – "прибуток без виробництва". Відбувається дуалізація фінансового сектора, отримують пріоритетний розвиток спекулятивні фінанси, – як альтернатива фінансуванню процесу суспільного відтворення. У табл. 5.1 подані дані про динаміку світових фінансових ринків і відношення сукупних фінансових активів до світового ВВП.

Таблиця 5.1

Динаміка глобальних фінансових ринків 1980 – 2010 рр.

Роки	Сукупні глобальні фінансові активи, трлн. дол. США	Відношення сукупних фінансових активів до глобального ВВП, %
1980	10	110
1990	55	210
2000	80	240
2005	150	340
2010	200	355

5.3.2. Еволюція глобальної корпоративної системи

Епоха меркантилізму ознаменована формуванням перших торгових корпорацій. Прикладами можуть слугувати англійська та голландська Ост-Індійські компанії. Має місце тісний зв'язок з державою й монополізація окремих сфер торгівлі.

В епоху *Золотого стандарту* в рамках сформованих імперій відбувається роз'єднання функцій держави та корпорацій. Саме в цей період відбувається зародження перших виробничих і фінансових міжнародних корпорацій.

Епоха дуалізації світової економіки характеризується домінуванням ТНК США та Великобританії. У свою чергу, епоха *наздоганяючого розвитку* ознаменована активною експансією ТНК у промислово розвинені країни та країни, що розвиваються, освоєнням нових ресурсних і збутових ринків.

5.3.3. Глобальна система корпорацій. Сучасний етап

Відбувається поширення активності ТНК на весь світ, поява "вільних від географії" багатонаціональних корпорацій. Отримує розвиток практика формування стратегічних альянсів, що об'єднують у рамках єдиного стратегічного проекту одразу кілька великих ТНК, які одночасно можуть виступати конкурентами на ринках інших товарів або послуг. Створюється розгалужена мережа ГВС за участю як великих ТНК, так МСП (малих спільних підприємств). Гармонізуються умови конкуренції на світових ринках. Лібералізується контроль за діяльністю ТНК й іноземними інвестиціями. Суттєво прискорюється процес географічної та галузевої диверсифікації ПІІ з одночасною їх концентрацією в ПРК і НІК. Завдяки діяльності ТНК відбувається розширення географії виробничих систем. Починають формуватися власні ТНК у країнах Південно-Східної Азії.

5.3.4. Глобальна міграція

Зазвичай, коли мова йде про економічні наслідки міграційних процесів, увага концентрується на міграції робочої сили. Але варто враховувати, що економічні наслідки міграційних процесів у глобальній економіці в значній мірі зумовлюються й швидким розповсюдженням таких її складових, як міграція з метою навчання, відпочинку, лікування. За своєю географічною структурою вона розподіляється на трансокеанську, транс-континентальну, внутрішньоконтинентальну та регіональну міграцію.

Ураховуються екстенсивні (загальні обсяги міграційних потоків) й інтенсивні (співвідношення мігрантів з корінним населення) її наслідки. Динаміка розглядається в розрізі тривалості періодів масової міграції й адаптації мігрантів до нових умов. Виділяють елітарну та масову міграцію.

Стисло розглянемо еволюцію історичних форм глобальної міграції.

Епоха меркантилізму характеризувалася активним розвитком транс-океанської міграції як елемента політики колонізації нових земель. Включала потоки як добровільної, так і примусової міграції.

Епохи Золотого стандарту та дуалізації світової економіки. Міграція набуває інтенсивного, масового, глобального характеру. Основні потоки спрямовуються з Європи. Отримує розповсюдження регіональна міграція, пов'язана з індустріалізацією.

Епоха наздоганяючого розвитку. На відміну від попередніх періодів, перевагу набуває тимчасова трудова міграція в Європу та країни ОЕСР. Відбуваються інституціоналізація міграційних процесів і більш чітка сегментація міграційних потоків.

5.3.5. Сучасний етап глобальної міграції

Відбувається наближення за масштабами й інтенсивністю до більш ранніх епох. Посилюється вплив міграційної політики. Удосконалюється система національного та міжнародного регулювання міграції. Зростає частка та значення внутрішньоконтинентальної міграції. Переорієнтуються міжконтинентальні міграційні потоки. Відбувається національно-культурна гетерогенізація центрів імміграції. Зберігається істотний вплив міграції на національний склад робочої сили та моделі економічного устрою країн еміграції й імміграції.

Варто звернути увагу на існування кількох відмінних моделей інтеграції мігрантів:

ілюзорна (Італія, Японія) – характеризується ігноруванням проблеми інтеграції мігрантів у національно-культурне середовище. Вона призводить до маргіналізації мігрантів. Характеризується високим рівнем націоналізму;

виключення (Швейцарія, Німеччина, Бельгія) – модель етнічного націоналізму. Спорідненість, етнічний та лінгвістичний статуси визнаються основою громадянства. Обмежуються права та можливості натуралізації мігранта;

імперсько-цивільна (Великобританія, Франція, Нідерланди) – статус пов'язаний з місцем проживання; простіше отримати громадянство, особливо дітям мігрантів;

мультикультурна (Канада, Австралія, США, Швеція) – перші три країни – країни міграційного капіталізму, де моделі соціально-економічного устрою сформовані мігрантами. До певної міри намагаються зберегти традиції сприяння більш вільній інтеграції мігрантів.

Посилення впливу *постекономічних процесів*, у свою чергу, призводить до інтенсифікації неекономічної міграції, посилення диверсифікації міграційних потоків за географічним спрямуванням, формам, суб'єктам, цілям. Варто також вказати на провал політики мультикультуралізму в ЄС і США, широке розповсюдження елементів "етнічної економіки", мережових мігрантських структур у країнах, які в значних обсягах приймають мігрантів. Зростає значення елітарної міграції, насамперед – "втечі мізків". Зростання економічного значення форм міграції, не пов'язаних з трудовою діяльністю.

5.4. Практична частина

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Наведіть загальне визначення явищної, сутнісної та дійсної складових глобальної економіки.
2. Назвіть і стисло охарактеризуйте основні епохи економічної глобалізації.
3. У чому полягали особливості економічної глобалізації в епоху меркантилізму?
4. Чому епоху Золотого стандарту вважають періодом, коли було закладено передумови сучасного розподілу світу на розвинене ядро та периферію?
5. Охарактеризуйте особливості епохи дуалізації світового господарства.
6. У чому полягав недолік політики копіювання моделей розвитку країн першого ешелону капіталізму?
7. Назвіть передумови "другої глобальної деіндустріалізації".
8. Охарактеризуйте основні складові програм неоіндустріалізації.
9. Що таке глобальна технологічна піраміда?

10. Опишіть зміст еволюції глобальної системи виробництва.
11. Наведіть характеристику еволюції глобальної фінансової системи.
12. Яким чином еволюціонувала глобальна корпоративна система?
13. Охарактеризуйте основні етапи еволюції глобальної міграції.

Питання для дискусії

1. Чи можна вважати промислову революцію змістовною ознакою епохи Золотого стандарту?
2. Глобальні індустріалізація та деіндустріалізація – дуалізація або дихотомія?
3. Чи можна виділити позитивні та негативні результати дуалізації світового господарства?

Тематика есе

1. Г. Кіссінджер і Дж. Бжезинський про місце та роль США в глобальній економіці.
2. Геоекономічні чинники глобалізації (за Ж. Савоном та Е. Кочетовим).
3. Доповіді Римського клубу про проблеми світового розвитку (за Е. Вайцеккером, Б. Гаврилишиним, Е. Пестелем, А. Печчеї, Я. Тінбергеном та ін.).
4. Е. Гіденс про вплив глобалізації на повсякденне буття.
5. Еволюція поглядів Ф. Фукуями на соціальні наслідки глобалізації.
6. Економічні буми та кризи як відображення становлення глобальної економіки (за У. Бонером, Р. Бренером, О. Бузгаліним, А. Гальчинським).
7. Міжнародна міграція робочої сили та проблеми становлення глобальної економіки (за М. Алле).
8. Передумови зміщення Центру глобальної цивілізації в концепціях Дж. Аррігі та Дж. Голдстоуна.
9. Передумови та наслідки становлення глобалізації в концепції М. Делягіна.
10. Поглиблення міжнародної економічної взаємодії та становлення "плаского світу" за Т. Фрідманом.
11. Промислова революція в контексті глобалізації (за Р. Алленом).
12. Розвиток мережевих структур та становлення глобальної економіки (за А. Бардом, М. Бардом та ін.).
13. Становлення й еволюція глобальної економіки в процесі зміни циклів світового накопичення капіталів (за Дж Аррігі).

Дайте визначення поняттям

- Аутсорсинг** – _____.
- Глобальні виробничі системи** – _____.
- Глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ)** – _____.
- Деіндустріалізація** – _____.
- Ілюзорна модель інтеграції мігрантів** – _____.
- Імперсько-громадянська модель інтеграції мігрантів** – _____.
- Модель виключення мігрантів** – _____.
- Модульна система виробництва** – _____.
- Мультикультурна модель інтеграції мігрантів** – _____.
- Наздоганяючий розвиток** – _____.
- Неоіндустріалізація** – _____.
- Офшоринг** – _____.
- Промислова революція** – _____.
- Третій світ** – _____.
- Фрагментація виробництва** – _____.

Які поняття характеризують подані визначення?

Виділення модулів у рамках єдиного товару та формування навколо головної корпорації багаторівневої мережі підрядних і субпідрядних організацій – _____.

Виділення модулів у рамках єдиного товару та формування навколо головної корпорації багаторівневої мережі підрядних і субпідрядних організацій – _____.

Виділення у рамках технологічного процесу виробництва товару окремих його компонентів – _____.

Зміна соціальної структури суспільства в результаті переходу від переважно аграрного господарювання, заснованого на ручній праці та мануфактурному способі організації праці, до домінування індустріального виробництва, заснованого на машинному, фабричному способі організації праці, – _____.

Комплексний процес соціально-економічних змін у країні, пов'язаний з формуванням умов, що забезпечують її позиціонування на вершині світової технологічної парадигми шляхом розроблення та впровадження технологій, що дозволяють гарантувати безпеку та незалежність економіки

навіть за умови передання масових і ресурсоємних виробництв зовнішнім виробникам, – _____.

Мережі автономних або напівавтономних бізнес-одиниць, що спільними зусиллями забезпечують процес створення товару та доведення його до кінцевого споживача, – _____.

Міжнародні послідовні виробничі ланцюжки або складні мережі підприємств, що беруть участь в єдиному технологічному процесі виробництва товарів і послуг, – _____.

Модель економічного розвитку країн, які вступають на шлях економічних перетворень, ґрунтована на запозиченні досвіду економічної модернізації промислово розвинених країн, – _____.

Модель етнічного націоналізму, в якій спорідненість, етнічний та лінгвістичний статуси визнаються основою громадянства, обмежуючи права та можливості натуралізації мігранта, – _____.

Модель інтеграції мігрантів, ґрунтована на ігноруванні проблеми маргіналізації мігрантів як результату значного рівня націоналізму місцевого населення, – _____.

Модель інтеграції мігрантів, що припускає спрощений процес отримання громадянства незалежно від культурних, релігійних характеристик мігрантів, на основі терміну його знаходження в країні, – _____.

Модель інтеграції мігрантів, що припускає ув'язку цивільного статусу з місцем проживання, припускає спрощений процес отримання громадянства, особливо нащадкам мігрантів, – _____.

Передання виробничих функцій підприємства його дочірнім, спільним або стороннім (аутсорсинг) організаціям за кордоном – _____.

Передання виробничих функцій підприємства стороннім організаціям за кордоном – _____.

Процес соціально-економічних змін, викликаних скороченням аж до повного згортання виробничої активності в індустріальному секторі в окремих регіонах і країнах, – _____.

Слаборозвинені за параметрами економічного розвитку другої половини ХХ ст. країни, що виявилися нездатними приєднатися ні до країн капіталістичного, ні соціалістичного блоку та спробували створити альтернативну групу країн, – _____.

Ситуаційні завдання

Стереотипні завдання

1. Простежте зв'язок між основними формами міжнародних економічних відносин і тенденціями економічної глобалізації в епоху неоіндустріалізації. Чим він обумовлений? Які особливості та передумови їх прояву в сучасних умовах? Визначте явищне, сутнісне та дійсне в цих процесах.

2. Простежте особливості та взаємозв'язок між розвитком міжнародної торгівлі, формуванням глобальної технологічної піраміди та створенням ГВС у сучасних умовах. Визначте явищне, сутнісне та дійсне в цих процесах.

3. До якої епохи економічної глобалізації можна віднести:

А) виникнення, Б) розвиток, В) надбання домінантного значення, Г) скорочення ролі відповідних форм міжнародних економічних відносин? Якою мірою вони були розвинені у відповідній епосі: 1) відсутні, 2) слабкі, 3) сильні?

Заповніть відповідні графи табл. 5.2 і прокоментуйте їх.

Таблиця 5.2

Еволюція форм економічних відносин у процесі глобалізації

Епохи економічної глобалізації	Торгівля	Кредит	Інвестиції	Міграція робочої сили	Валютні відносини	Рух технологій	Кооперація виробництва	Міжнародні розрахунки
<i>Меркантилізму</i>								
<i>Золотого стандарту</i>								
<i>Дуалізації</i>								
<i>Наздоганяючого розвитку</i>								
<i>Постекономічних трансформацій</i>								

4. Простежте взаємозв'язок й особливості протікання в сучасних умовах фінансової глобалізації та становлення глобальних корпорацій. Визначте явищне, сутнісне та дійсне в цих процесах.

5. Охарактеризуйте особливості організації глобальної міграції на етапі неоіндустріалізації глобальної економіки. Визначте явищне, сутнісне та дійсне в цих процесах.

Діагностичні завдання

1. Покажіть, яким чином трансформувалася роль великих корпорацій в процесі еволюції економічної глобалізації. Заповніть відповідні графи табл. 5.3 і прокоментуйте їх.

Таблиця 5.3

Еволюція ролі корпорацій в процесі глобалізації

Епохи економічної глобалізації	Форма корпорації	Сфера діяльності	Масштаби операцій
<i>Меркантилізму</i>			
<i>Золотого стандарту</i>			
<i>Дуалізації</i>			
<i>Наздоганяючого розвитку</i>			
<i>Постекономічних трансформацій</i>			

2. Простежте особливості місця країн ядра, протопериферії та периферії світ-системи в сучасних глобальних торговельних, технологічних і виробничих відносинах. Отримані результати оформіть у вигляді табл. 5.4. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.4

Світ-системна диференціація глобальних торговельних, технологічних і виробничих відносин

Сфери	Ядро	Протопериферія	Периферія
<i>Міжнародна торгівля</i>			
<i>Відносини у сфері технологій</i>			
<i>Виробничі відносини</i>			

3. Простежте особливості місця країн ядра, протопериферії та периферії мир-системи в сучасній глобальній міграції. Отримані результати оформіть у вигляді табл. 5.5. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.5

Світ-системна диференціація глобальної міграції

Сфера	Ядро	Протопериферія	Периферія
<i>Міжнародна міграція</i>			

4. Простежте особливості місця країн ядра, протопериферії та периферії світ-системи в сучасних глобальних фінансових і корпоративних відносинах. Отримані результати оформіть у вигляді табл. 5.6. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.6

Світ-системна диференціація глобальних фінансових і корпоративних відносин

Сфери	Ядро	Протопериферія	Периферія
<i>Фінансові відносини</i>			
<i>Корпоративні відносини</i>			

5. Деіндустріалізація в різних своїх проявах супроводжувала економічну глобалізацію на різних етапах її становлення. Розкрийте загальні та специфічні її передумови, вартість робочої сили зокрема, механізми та наслідки на відповідних етапах.

Евристичні завдання

1. На прикладі таких країн, як Іспанія, Голландія, Великобританія, США, Франція, Росія, Німеччина, простежте еволюцію характерних саме для цих країн форм міжнародних економічних відносин на різних етапах економічної глобалізації. Отримані результати оформіть у вигляді табл. 5.7. Прокоментуйте їх.

Еволюція форм економічних відносин у процесі глобалізації

Епохи економічної глобалізації	Торгівля	Кредит	Інвестиції	Міграція робочої сили	Валютні відносини	Рух технологій	Кооперація виробництва	Міжнародні розрахунки
<i>Меркантилізму</i>								
<i>Золотого стандарту</i>								
<i>Дуалізації</i>								
<i>Наздоганяючого розвитку</i>								
<i>Постекономічних трансформацій</i>								

2. На прикладі таких країн, як США, Великобританія, Південна Корея, Індія, Сомалі, Кенія, простежте особливості протікання сучасних тенденцій економічної глобалізації у сфері глобальних торговельних, технологічних і виробничих відносин в країнах ядра, протопериферії та периферії світ-системи. Ключові відмінності оформіть у вигляді табл. 5.8. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.8

Особливості сучасних тенденцій глобалізації в сферах міжнародної торгівлі, руху технологій та кооперації виробництва

Тенденції	Ядро		Протопериферія		Периферія	
<i>Трансформація міжнародної торгівлі</i>						
<i>Формування глобальної технологічної піраміди</i>						
<i>Розвиток глобальних виробничих систем</i>						

3. На прикладі таких країн, як США, Великобританія, Південна Корея, Індія, Сомалі, Кенія, простежте особливості протікання сучасних тенденцій економічної глобалізації в сферах фінансів і функціонування корпорацій

в країнах ядра, протопериферії та периферії світ-системи. Ключові відмінності оформіть у вигляді табл. 5.9. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.9

Особливості сучасних тенденцій фінансової глобалізації та становлення глобальних корпорацій

Тенденції	Ядро		Протопериферія		Периферія	
<i>Фінансова глобалізація</i>						
<i>Становлення глобальних корпорацій</i>						

4. На прикладі таких країн, як США, Великобританія, Південна Корея, Індія, Сомалі, Кенія простежте особливості протікання сучасних тенденцій економічної глобалізації у сфері міграції в країнах ядра, протопериферії та периферії світ-системи. Ключові відмінності оформіть у вигляді табл. 5.10. Прокоментуйте їх.

Таблиця 5.10

Особливості сучасних тенденцій глобальної міграції

Тенденції	Ядро		Протопериферія		Периферія	
<i>Глобальна міграція</i>						

Укажіть "Так" чи "Ні" (Правильно/Неправильно)

1. Виправданість назви "постекономічна трансформація" ґрунтується не стільки на тенденції подолання економічної мотивації, скільки на парадоксі підриву з середини економічної системи в результаті гіпертрофованого зростання можливостей економічних суб'єктів, що концентрують свою увагу винятково на економічних мотивах.

2. У 2010 р. 60 % світової торгівлі (більше 20 млрд. дол.) припадало на торгівлю проміжними продуктами за різних стадій процесу виробництва товарів або послуг. У тому числі продукти, що поставлялися на основі разових контрактів й у рамках міжнародної виробничої кооперації.

3. У 80-х р. ХХ ст. у США корпоративне управління переорієнтовувалося зі стратегічних пріоритетів довгострокового розвитку виробництва на забезпечення зростання вартості акцій. Отримує розвиток альтернативний спосіб управління капіталом "прибуток без виробництва".

4. Формування перших торгових корпорацій, тісний зв'язок з державою та монополізацію окремих сфер торгівлі відносять до епохи Золотого стандарту.

Навчальна гра "Явищне, сутнісне та дійсне, дуалізація та дихотомія в процесах становлення глобальної економіки"

Мета гри – формування навичок визначення явищної, сутнісної та дійсної складових етапів економічної глобалізації та конкретних подій, що їх відзначали, визначення відмінностей прояву дуалізації та дихотомії в розвитку сучасної економіки. У процесі підготовки до гри група ділиться на дві команди. Кожна з них по черзі визначає для команди-суперника етап економічної глобалізації або складову, підсистему глобальної економіки, на прикладі яких команда, що відповідає, повинна: розкрити явищну, сутнісну та дійсну сторони відповідного етапу, підсистеми; спробувати навести приклади дихотомій або дуалізацій, які супроводжували відповідний процес або характеризують підсистему. Команда-суперник доповнює, оцінює повноту та правильність відповіді. Після чого команди міняються місцями.

Тестові завдання

Виберіть правильну відповідь

1. До якої епохи становлення глобальної економіки можна віднести першу глобальну деіндустріалізацію:

- а) епоха меркантилізму;
- б) епоха Золотого стандарту;
- в) епоха дуалізації світової економіки;
- г) епоха наздоганяючого розвитку;
- д) епоха постекономічної трансформації?

2. До якої епохи становлення глобальної економіки можна віднести Велику депресію в США:

- а) епоха меркантилізму;
- б) епоха Золотого стандарту;

- в) епоха дуалізації світової економіки;
- г) епоха наздоганяючого розвитку;
- д) епоха постекономічної трансформації?

3. До якої епохи становлення глобальної економіки можна віднести формування ГВС:

- а) епоха меркантилізму;
- б) епоха Золотого стандарту;
- в) епоха дуалізації світової економіки;
- г) епоха наздоганяючого розвитку;
- д) епоха постекономічної трансформації?

4. До якої епохи становлення глобальної економіки можна віднести формування "третього світу":

- а) епоха меркантилізму;
- б) епоха Золотого стандарту;
- в) епоха дуалізації світової економіки;
- г) епоха наздоганяючого розвитку;
- д) епоха постекономічної трансформації?

5. До наслідків початкового етапу глобалізації відносять:

- а) активізацію економічного розвитку Північного Заходу Європи;
- б) активізацію економічного розвитку Південної Європи;
- в) зростання заробітної плати;
- г) аграрну й енергетичну революції;
- д) формування трудової етики, зростання грамотності.

6. Яка з тенденцій характеризує епоху меркантилізму:

- а) дуалізація ключових суб'єктів глобалізації;
- б) формування глобальної технологічної піраміди та ГВС;
- в) фінансова глобалізація;
- г) становлення глобальних корпорацій;
- д) глобальна міграція.

7. Переміщення мануфактурного виробництва з Іспанії й Італії можна назвати:

- а) першою локальною "деіндустріалізацією";
- б) першою глобальною "деіндустріалізацією";
- в) другою глобальною "деіндустріалізацією";
- г) неоіндустріалізацією;
- д) правильна відповідь відсутня.

8. Розорення мануфактури в Індії та Китаї в результаті експансії європейських виробників можна назвати:

- а) першою локальною "деіндустріалізацією";
- б) першою глобальною "деіндустріалізацією";
- в) другою глобальною "деіндустріалізацією";
- г) неоіндустріалізацією;
- д) правильна відповідь відсутня.

9. Особливостями економічної глобалізації в епоху дуалізації світової економіки є:

- а) розвиток глобальних виробничих систем;
- б) дві світові війни;
- в) Велика депресія в США початку 30-х рр. ХХ ст.;
- г) періодична ескалація тарифних обмежень у торгівлі між країнами капіталістичного блоку;
- д) концентрація економічної активності та влади в руках держави в країнах соціалізму.

10. Численні спроби запозичення досвіду розвинених держав, що розвиваються, можна назвати:

- а) першою локальною "деіндустріалізацією";
- б) першою глобальною "деіндустріалізацією";
- в) другою глобальною "деіндустріалізацією";
- г) неоіндустріалізацією;
- д) правильна відповідь відсутня.

11. Глобалізація виробничого процесу припускає:

- а) переміщення виробництва до місць видобутку сировини, портів його відвантаження або доставки;
- б) створення підприємств у країнах з дешевою робочою силою;
- в) відокремлення виробництва від споживання;
- г) придбання постачальниками сировини виробництв, ґрунтованих на його переробці;
- д) формування глобальних виробничо-логістичних систем.

12. Виділення у рамках технологічного процесу виробництва товару окремих його компонентів – це:

- а) фрагментація виробництва;
- б) каскадна система;
- в) розщеплювання ланцюжків доданої вартості;

- г) модульна система виробництва;
- д) офшоринг.

13. Розміщення в інших країнах виробництва тієї ж номенклатури товарів, що й в своїй країні; з метою освоєння їх ринків на основі принципу "розвитку виробництва там, де здійснюються продажі", – це:

- а) девертикалізація міжнародних ТНК;
- б) горизонтальна диверсифікація виробництва;
- в) каскадна система субпоставок за методом "точно в строк";
- г) модульна система виробництва;
- д) каскадна система.

14. Виконують завдання концентрації ключових функцій, перебирають на себе створення бренду, ініціюють формування, координують і керують маркетинговою політикою, логістикою виробничо-збутових ЛДВ, забезпечують послуги з фінансового управління:

- а) ТНК;
- б) ТНБ;
- в) фірми-лідери;
- г) лідери технологічних платформ;
- д) контрактні виробники.

15. До особливостей сучасного періоду фінансової глобалізації можна віднести:

- а) стабільність і стійкість;
- б) диференціацію форм, інструментів, напрямів, зростання обсягів руху капіталу;
- в) всесвітнє охоплення, подолання просторових, часових і державних обмежень;
- г) перетворення фінансів на ключовий інструмент контролю глобальної економіки;
- д) зростання кількості фінансових центрів, світових валют.

16. Особливостями сучасної глобальної корпоративної системи є:

- а) глобальне поширення, "вільні від географії" ТНК;
- б) формування стратегічних альянсів, ГВС за участю ТНК і МСП;
- в) лібералізація діяльності ТНК і гармонізація умов конкуренції;
- г) географічна та галузева диверсифікація ПІІ, їх розподіл по РК;
- д) поширення виробництва по світу, формування ТНК країн ПСА.

17. Особливості сучасної глобальної міграції:

- а) вплив міграції на національний склад і моделі економіки;
- б) посилення міграційної політики;
- в) удосконалення систем регулювання міграції;
- г) зростання внутрішньо-, переорієнтація міжконтинентальної міграції;
- д) національно-культурна гетерогенізація центрів імміграції.

18. До сучасних західних моделей інтеграції мігрантів відносять:

- а) ілюзорну (Італія, Японія);
- б) виключення (Швейцарія, Німеччина, Бельгія);
- в) спільного добробуту (Норвегія, Фінляндія);
- г) імперсько-цивільну (Великобританія, Франція, Нідерланди);
- д) мультикультурну (Канада, Австралія, США, Швеція).

19. До постеконімічних аспектів сучасної міграції відносять:

- а) скорочення значення нееконімічної міграції;
- б) диверсифікацію міграційних потоків;
- в) провал політики мультикультуралізму в ЄС і США;
- г) формування "етнічної економіки" в країнах імміграції;
- д) зростання значення елітарної міграції, у тому числі "втечі мізків".

Термінологічний словник

High hume технології – технології, що забезпечують можливість управління споживчими перевагами та смаками потенційних клієнтів.

Абстрагування – визначення ключових, найбільш значущих складових певного явища та вилучення другорядних деталей.

Альтерглобалізм (альтернативна глобалізація) – ідеологія та глобальний суспільно–політичний рух, що ставлять своєю метою пошук і затвердження альтернативних неоліберальним шляхів глобалізації.

Аналіз – вивчення об'єкта дослідження за частинами, відокремлено, шляхом теоретичного або практичного розділення його на окремі складові частини.

Антиглобалізм (антимондіалізм) – радикальна течія в альтерглобалізмі, націлена на протидію зміцненню влади глобального капіталу, ТНК, міжнародних організацій, що його підтримують.

Архаїчна глобалізація – одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний з абсолютним домінуванням натурального способу господарювання.

Аттрактор (англ. *attract* – притягувати) – елемент або сукупність елементів, властивостей системи, здатних притягувати до себе інші елементи, задавати напрями її розвитку.

Аутсорсинг – передання виробничих функцій підприємства стороннім організаціям.

Біфуркація (англ. *fork* – вилка) – перехід системи з одного стійкого стану в інший.

Вашингтонський консенсус – політика економічних реформ, що передбачає дерегулювання економіки; зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізацію зовнішньої торгівлі та фінансових ринків; вільні обмінні курси; приватизацію; фіскальну дисципліну; захист прав власності.

Верифікація (лат. *verus* – щирий, *fasio* – роблю) – підтвердження, установлення істинності наукових тверджень у результаті їх емпіричної перевірки.

Виключаюча модель інтеграції мігрантів (Швейцарія, Німеччина, Бельгія) – модель інтеграції мігрантів, пов'язана з високою мірою етнічного націоналізму корінної нації, визнанням спорідненості, етнічного та лінгвістичного статусу як основи громадянства, обмеженням прав і можливостей натуралізації мігранта.

Випадковість – малі, непередбачувані події, що спричиняють істотні зміни у функціонуванні великих систем, їх реорганізацію.

Всесвітній соціальний форум – міжнародна зустріч, що проводиться щорічно на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі; об'єднує активістів багатьох соціальних рухів зі всього світу, які шукають альтернативу неоліберальній моделі глобалізації.

Генетичне прогнозування – тип прогнозування, заснований на виявленні проблем, що назрівають, шляхом логічного продовження на майбутні періоди тенденцій, закономірності яких досить добре відомі.

Геоeкономіка (англ. *geoeconomics*) – нова геополітика (геополітична економіка) з позицій економічної могутності держави, що забезпечує досягнення зовнішньоекономічних цілей, світового або регіонального лідерства економічним шляхом.

Геополітика (географічна політика) – напрям міжнародних досліджень, концепція, що акцентує увагу на взаємозв'язку між пануванням над певними географічними територіями та розподілом і перерозподілом сфер впливу у міжнародних відносинах.

Гетерогенізація – інтеграція в інституційну систему інституційних форм, що ґрунтуються на відмінних засадах соціальної орієнтації ціннісних систем, але, за певних обставин, здатні функціонально доповнювати дію основних, базових інститутів.

Гетерогенні логічні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться в поєднанні у рамках одного міркування, побудованого за формальними законами логіки несумісних категорій.

Гіпотеза – припущення, покликане заповнити прогалини емпіричного пізнання та зв'язати різні знання в єдине ціле або дати попереднє пояснення факту чи їх групі.

Глобалізація – процес включення в систему транснаціональної взаємодії у якості рівноправних партнерів, поряд з національними державами, цілого ряду акторів як мікро- так і міжнародного рівня; історичне явище, яке в різних формах на різних етапах розвитку техніки та соціуму супроводжувало історію людства; процес, що трансформує певні регіони світу.

Глобалізм – ідеологічна концепція, яка затверджує панування світового ринку як чинника, що зумовлює всі інші аспекти глобалізації.

Глобалістика – наука про планетарні закономірності, перспективи та проблеми розвитку людської цивілізації як єдиного цілого; узагальнена назва наукових шкіл, що вивчають різні аспекти процесу глобалізації.

Глобальна дія – альтерглобалістська організація, націлена на теоретичну критику ТНК, аналіз характеру й наслідків їх діяльності, протестну активність в містах і сільських районах (рухи фермерів в Європі та сільгоспкооперативів у Латинській Америці та Малій Азії).

Глобальне прогнозування – напрям соціально-економічного прогнозування, пов'язаний з розробленням прогнозів загальносвітового масштабу, що стосуються перспектив розвитку людства в цілому (на відміну від галузевих, регіональних, локальних і т. д.).

Глобальні виробничі системи – міжнародні послідовні виробничі ланцюжки або складні мережі підприємств, що беруть участь в єдиному технологічному процесі виробництва товарів і послуг.

Глобальні ланцюжки доданої вартості (ГЛДВ) – мережі автономних або напівавтономних бізнес-одиниць, що спільними зусиллями забезпечують процес створення товару та доведення його до кінцевого споживача.

Глобальні суперечності – продукт змін у світовій економічній системі, формування яких відбиває закономірності її функціонування та має історичний характер.

Глобальність – ситуація подолання обмежень, що накладаються національно-державними кордонами; формування єдиного світового суспільства.

Господарська культура – система цінностей, знань, неформальних (вірування, традиції, ритуали, обряди та подібне) та формальних (писані правила, закони та ін.) інституцій та інститутів (організаційні форми взаємодії – сім'я, підприємство, держава тощо), що забезпечують мотивацію та регулювання господарської діяльності, форми її здійснення та сприйняття суспільством.

Господарювання – цілеспрямована діяльність людини з відтворення власного існування.

Дедуція – виведення конкретних суджень із загальних положень.

Деіндустріалізація – процес соціально-економічних змін, викликаних скороченням аж до повного згортання виробничої активності в індустріальному секторі в окремих регіонах і країнах.

Дистанція влади – ступінь нерівності в розподілі влади в суспільстві або організації, що сприймається членами суспільства як нормальна та така, що сама собою розуміється.

Дихотомія – розподіл єдиного явища на два похідні, підпорядковані за формулою виключеного третього (А або не-А), коли похідні явища

визначаються парою логічно суперечних властивостей, що слугують основою розподілу.

Діалектика – метод пізнання внутрішніх закономірностей економічного розвитку на підставі виявлення та дослідження суперечностей як його рушійної сили.

Довгострокова орієнтація (конфуціанський динамізм) – запропонований Г. Хофстедом показник, що характеризує готовність суспільства орієнтуватися на майбутнє (стратегія) на протилежність короткостроковій (тактичній) орієнтації.

Доекономічний (архаїчний, натуральне господарство) **спосіб господарювання** – спосіб господарювання в межах невеликих соціальних груп, заснований на безпосередньому обміні результатами праці, що підтримується на основі довготривалих (пожиттєвих) відносин учасників.

Допущення – прийняті за основу економічного моделювання припущення, гіпотези про структуру та поведінку економічних систем.

Допущення "за інших рівних умов" – допущення, відповідно до якого інші чинники, за винятком досліджуваних, визнаються постійними та незмінними.

Дуалізація – виділення двох рівноправних, непеєднаних і незалежних одна від іншої якостей (дух і матерія, психічне та фізіологічне, об'єкт і суб'єкт) єдиного явища.

Дуалізм (від лат. *dualis* – подвійний) – система поглядів, згідно з якою буття складається з двох протилежних начал, що не зводяться один до одного, духовного та матеріального.

Еволюційний метод – метод економічних досліджень, що передбачає: 1) розгляд зумовленої об'єктивними обставинами логіки розвитку певного економічного явища, за виключенням дії суб'єктивних, випадкових чинників; 2) у якості основних способів пояснення напрямів соціально-економічної еволюції – принцип боротьби за існування та принцип виживання найсильніших (соціальний дарвінізм).

Еколого-економічна школа – наукова течія в глобалістиці, що ґрунтується на системному підході до дослідження суспільних проблем, відмові від зосередження на внутрішніх закономірностях економіки, включенні в аналіз зовнішніх, неекономічних чинників, врахуванні взаємодії та взаємозв'язків між суспільством і природою.

Економічна глобалізація – процес перетворення світового господарства на єдиний ринок товарів, послуг, робочої сили та капіталу шляхом подолання перешкод між економіками окремих країн, в основу

якого закладена діяльність мікроекономічних суб'єктів, що спонукає реагування національних міжнародних і наднаціональних структур.

Економічна стратегія – найбільш важливі довгострокові плани, настанови, наміри керівництва відносно перспектив розвитку господарської діяльності економічного суб'єкта.

Економічна сфера – соціальна сфера, що відповідає за формування системи економічних відносин, в основі якої – пріоритет або окремих суб'єктів господарювання (індивід, фірма, держава), або колективних (їх об'єднання в спільні структури).

Економічне моделювання – відтворення економічних об'єктів і процесів в обмежено малих, експериментальних формах, штучно створених умовах; створення матеріальних або ідеальних аналогій, що відображають або відтворюють досліджуваний об'єкт і здатні забезпечити отримання нової інформацію про нього.

Економічне прогнозування – система якісних і кількісних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування тенденцій розвитку економічних систем і визначення майбутніх параметрів їх функціонування.

Економічний розвиток – процес розширення економічних можливостей суспільства, націлений на зростання якості життя населення.

Економічний спосіб господарювання – спосіб господарювання, заснований на спеціалізації та розподілі праці, опосередкованих товарно-грошовими відносинами.

Емерджентність (англ. *emergent* – такий, що виник несподівано) – формування у системі додаткових властивостей, не властивих її елементам.

Ефект перельоту – доповнення Р. Дорнбуша до моделі Манделла – Флемінга, що розкриває відмінність, причини, механізм і послідовність змін валютного курсу в коротко- та довготерміновій перспективі в результаті експансіоністської грошової політики.

Закон єдності та боротьби протилежностей – розвиток об'єктивного світу та пізнання здійснюється шляхом роздвоєння єдиного на взаємовиключні, протилежні моменти, сторони, тенденції, взаємовідношення яких характеризує систему як щось ціле, якісно визначене, що одночасно складає внутрішній імпульс зміни, перетворення на нову якість.

Заперечення заперечення – зародження в процесі розвитку явища внутрішнього заперечення попереднього стану, його заміна на нове з подальшою корекцією, запереченням заперечення, відновленням елементів початкового, але вже в перетвореному, вдосконаленому вигляді.

Запобігання невизначеності – характеристика соціально-економічної поведінки, що відображає припустиму межу соціальної нестабільності та двозначності, сприймані в даній культурі як нормальні, за яких члени суспільства почувають себе комфортно.

Ідеаціональна культура – тип культурної ментальності, властивий народам Сходу, що націлює людину на задоволення духовних потреб за допомогою насамперед самовдосконалення; активність має інтровертний характер, розвиває пізнання та розуміння духовних явищ; ґрунтується на одкровенні, пророцтві, інтуїції; абсолютизуються моральні цінності; акцент ставиться на жертвовності, ігноруванні й осуді матеріального багатства.

Ідеологічна сфера – соціальна сфера, що відповідає за світоглядне виправдання пріоритету колективного або індивідуального інтересу (пріоритет колективізму або індивідуалізму в соціальних орієнтаціях національної культури).

Ілюзорна модель інтеграції мігрантів (Італія, Японія) – модель інтеграції мігрантів, ґрунтована на ігноруванні проблеми, маргіналізації мігрантів як результату високого рівня націоналізму місцевого населення.

Імперсько-цивільна модель інтеграції мігрантів (Великобританія, Франція, Нідерланди) – модель інтеграції мігрантів, що припускає ув'язку цивільного статусу з місцем проживання; припускає спрощений процес отримання громадянства, особливо нащадкам мігрантів.

Індукція – виведення загальних положень із окремих фактів (узагальнення).

Інститути – організаційні форми соціальної взаємодії, що забезпечують координацію діяльності економічних суб'єктів та оптимізацію транзакційних витрат відповідно до особливостей завдань, які на них покладаються.

Інституції – загальновизнані норми соціальної взаємодії.

Інституційна лакуна – ситуація відсутності нормативної врегульованості певних аспектів соціальних взаємовідносин у суспільстві в результаті швидкої зміни інституційної системи в процесі суспільних трансформацій, відмови від старих формальних і неформальних правил, заміни їх новими.

Інституційна пастка – ситуація, коли в межах єдиної інституційної системи діють інститути, що суперечать її загальному контексту, вступають у конфлікт, взаємовиключають один другий, призводять до падіння ефективності соціально-економічної системи в цілому; відтворення патернів поведінки, які гальмують економічний розвиток в країні.

Історичний метод – метод економічних досліджень, що базується на вивченні економічних процесів у ході їх історичного розвитку, на основі аналізу конкретних економічних подій та фактів, зосередженні уваги на зумовленості економічних явищ специфікою попереднього розвитку.

Компаративні (порівняльні) методи дослідження – методи економічних досліджень, що передбачають визначення спільного та специфічного у функціонуванні економічних систем на основі їх порівняльного аналізу.

Комунальність – матеріально-технологічна властивість території, яка означає таку якість матеріально-технологічного середовища, що вимагає його використання як єдиної нерозподільної системи, частини якої не можуть бути уособлені без загрози розпаду всієї системи.

Конкуренція за вартістю продукту – напрям глобальної конкурентної стратегії держави, що спирається на отримання переваг за рахунок використання відмінностей вартості чинників виробництва, компонентів кінцевого продукту, окремих етапів виробничого процесу, які виникають у результаті виходу на міжнародні ринки чинників виробництва, міжнародної кооперації виробничого процесу, просування товару на міжнародних ринках і формування яких у значній мірі залежить від економічної політики держави.

Культура – сукупність створених людьми штучних об'єктів і порядків, заучених форм людської поведінки та діяльності, винайдених знань, зразків самопізнання та символічних позначень навколишнього світу.

Культура провини – комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими особисте свідоме відношення людини до оточуючого світу, відносини з іншими регулюються внутрішніми моральними нормами та загрозою покарання за їх невиконання.

Культура сорому – комплекс соціально-етичних переконань, згідно з якими відношення людини до оточуючого світу, поведінка, взаємовідносини свідомо або підсвідомо регулюються установками про місце, обов'язки та роль людини, відповідальністю перед іншими, сприйнятті себе частиною соціуму, що засвоюються на некритичному рівні в процесі соціалізації.

Культурні універсалії – елементи, що властиві кожній національній культурі; є спільними для всіх культур, але проявляються по-різному в конкретних культурах; у цьому полягає їх особливість.

Логічні діалектичні парадокси – парадокси, джерело формування яких полягає в наявності суперечності, яка становить основу парадоксу, що відбиває процес розвитку системи.

Логічні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться в акценті на самій логіці міркувань; результатом цього стає виведення, що містить суперечність; це призводить до взаємовиключних висновків.

Логічні тріалектичні парадокси – парадокси, джерело формування яких знаходиться у включенні в аналіз третього компонента (соціальних відносин), своєрідного каталізатора, що забезпечує або посилення, активізацію взаємодії двох інших, або його гальмування.

Маскулінність (мужність) – прихильність суспільства до таких цінностей, як рекорди, героїзм, завзятість у досягненні мети, матеріальний успіх і т. п. Як правило, мужність домінує в суспільствах, де соціальні ролі відрізняються.

Метатехнології – технології, які за рахунок високої ефективності використання та собівартості самостійної розробки забезпечують не лише монопольне положення на ринку, а й вимушену згоду споживачів на збереження можливості контролю з боку розробника за використанням подібних технологій.

Методологія – наука про теорії, методи, прийоми, способи, показники аналізу, використовувані в ході наукових досліджень.

Методологія глобалізації – наукові концепції, що пояснюють рушійні сили, механізми, напрями та наслідки глобалізації.

Мислення – процес моделювання систематичних відносин на основі безумовних положень (Захід) або цілісного сприйняття навколишнього світу, певного явища на основі інтуїтивного осягнення його взаємозв'язків і взаємовідносин (Схід).

Міжнародна економічна інтеграція (MEI) – цілеспрямоване утворення міжнародних інтеграційних об'єднань, процес зближення та взаємоприспосовування національних господарських систем, в основі якого – координація економічних інтересів, інститутів і взаємодії самостійних економічних суб'єктів, міжнародний розподіл праці, процеси інтернаціоналізації світової економіки на регіональному та міжрегіональному рівні.

Мікро-макро парадокс – парадокс економічної глобалізації, що відбиває суперечливість наслідків надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, від міжнародних економічних організацій.

Модель виключення мігрантів – модель етнічного націоналізму, в якій спорідненість, етнічний та лінгвістичний статус визнаються основою громадянства, обмежуючи права та можливості натуралізації мігранта.

Модульна система виробництва – виділення модулів у рамках єдиного товару та формування багаторівневої мережі підрядних і суб-підрядних організацій навколо головної корпорації.

Мультидисципліна – науковий напрям досліджень, в рамках якого об'єднуються елементи, що належать до різних сфер наукового знання.

Мультикультурна модель інтеграції мігрантів (Канада, Австралія, США, Швеція) – модель інтеграції мігрантів, що припускає спрощений процес отримання громадянства незалежно від культурних, релігійних характеристик мігрантів, на основі терміну їх перебування в країні.

Мультилатералізм – система міжнародних відносин, що передбачає різнобічність, урахування думок партнерів у процесі ухвалення рішень, затвердження міжнародних норм у рамках міжнародних організацій на основі принципу недискримінації та пріоритету національного права перед міжнародним.

Наздоганяючий розвиток – модель економічного розвитку країн, які вступають на шлях економічних перетворень, ґрунтована на запозиченні досвіду економічної модернізації промислово розвинених держав.

Натуральний спосіб господарювання – спосіб господарювання, заснований на безпосередньому обміні результатами праці в рамках невеликих спільнот, соціальні зв'язки в яких мають яскраво виражений особистий характер.

Наукова абстракція – очищення досліджуваного предмету від часткового, випадкового, перехідного та виділення сутнісного, постійного, типового.

Національний менталітет – єдність загальноприйнятих для соціально-політичного або етнічного співтовариства алгоритмів пізнавальної (розумової) діяльності, мови, світоглядних настанов (цінностей) у сфері суспільної взаємодії та патернів господарської діяльності (інституції й інститутів).

Некомунальність – матеріально-технологічна властивість території, що означає можливість технологічної роздробленості, уособленості найважливіших елементів матеріальної інфраструктури та пов'язану з цим можливість їх самостійного функціонування та приватного використання.

Неоіндустріалізація – комплексний процес соціально-економічних змін у країні, пов'язаний з формуванням умов, які забезпечують її позиціонування на вершині світової технологічної парадигми шляхом розроблення та впровадження технологій, що дозволяють гарантувати безпеку та незалежність економіки навіть за умови передання масових і ресурсоємних виробництв зовнішнім виробникам.

Неумисні наслідки – непрямий результат діяльності людини, соціальних груп, суспільства в цілому, досягнення якого не входило в їх плани, але об'єктивно обумовлене впливом середовища господарювання.

Нормативний підхід – напрям в економічних дослідженнях, який орієнтує на визначення відповідності реалій господарчого життя певним критеріям, що, здебільшого за мовчазною згодою, визнаються у якості загальноновизнаних або задаються як орієнтири.

Об'єктивізм – 1) підхід до явищ соціально-економічного життя; принцип, що обмежується констатацією подій і фактів, без суб'єктивного їх оцінювання; 2) неупередженість у відношенні до чого-небудь.

Офшоринг – передання виробничих функцій підприємства його дочірнім, спільним або стороннім організаціям за кордоном.

Парадокс (грец. *Παράδοξος* – неочікуваний, дивний, удаваний) – суперечність між початковими посиленнями та виведеннями, отриманими на основі формально логічно правильно побудованих міркувань.

Парадокс глобальної стратифікації – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що на практиці відбувається процес, поглиблення стратифікації країн світу на ядро, протопериферію та периферію світ-системи.

Парадокс глокалізації – парадокс економічної глобалізації пов'язаний з тим, що вона одночасно веде до: поглиблення диференціації між ядром і периферією світ-системи; активізації взаємодії між ядром і периферією; появи в ядрі елементів периферії (наприклад, міграційні співтовариства) та на периферії – ядра (структур ГВС) і посилення взаємозалежності ядра та периферії.

Парадокс дисоціації – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що тенденції інтеграції та дезінтеграції ведуть до гетерогенізації глобальної економіки та її підсистем (ІО) за географічним розташуванням, масштабами, моделями економіки, рівнями економічного розвитку, ступенем демократизації життя.

Парадокс зв'язку економічної стабільності, курсу валют і руху капіталів – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з неможливістю одночасного поєднання стабільності валютного курсу, вільного транскордонного переміщення капіталів і сталості економіки країни.

Парадокс системного стягування – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з формуванням ефектів домашнього заміщення, переваги розміщення заощаджень на внутрішніх ринках, низького рівня міжнародних нетто-потоків капіталу.

Парадокс сучасного глобального регулювання за Д. Родріком – парадокс економічної глобалізації, пов'язаний з тим, що неможливо одночасно забезпечити гіперглобалізацію, демократію та національне самовизначення.

Парадоксальність – несподіванка, незвичність, оригінальність; суперечливість собі, початковим посилкам, загальноприйнятому, традиційному погляду або здоровому глузду за змістом і/або за формою.

Парадокси глобалізації – прояв неявних суперечностей економічної глобалізації.

Пекінський консенсус – визнання необхідності узгодження програм розвитку із специфікою країн світу, об'єднання зусиль із формування світопорядку на основі економічної взаємозалежності, обліку політичних і культурних відмінностей.

Податок Тобіна – пропозиція відрахування 0,1 % від міжнародних фінансових операцій на боротьбу з бідністю в країнах третього світу, а також на покриття боргів країн, що розвиваються.

Позитивний підхід – напрям в економічних дослідженнях, що орієнтує на вивчення та пояснення економічних явищ такими, якими вони є насправді, встановлення взаємозв'язку між ними.

Політична сфера – соціальна сфера, що відповідає за формування системи політичних інститутів, які гуртуються або на допустимості та доцільності стратифікації суспільства на соціальні групи (індивідуалізм), або на прагненні до забезпечення егалітаризму, соціальної єдності та рівності.

Порівняння, аналогії – пізнання шляхом зіставлення, виявлення відмінностей та подібностей в порівнюваних об'єктах.

Постекономічний спосіб господарювання – спосіб господарювання, що ґрунтується на зростанні ролі та значення нематеріальних мотиваторів участі людини у процесі суспільного відтворення в умовах

високорозвинених економік, здатних забезпечити просування до мотивації самоактуалізацією за пірамідою потреб А. Маслоу.

Принцип прагматизму – визнання значущості знання залежно від вузькопрактичних наслідків.

Принцип системності – методологічний принцип, який є основою дослідження сутності та загальних властивостей системного знання, його гносеологічних засад і категоріального понятійного апарату, прийомів мислення, аналізу системних закономірностей різних областей об'єктивної реальності.

Принцип феноменалізму – відображення конкретних фактів як феноменів.

Прогноз (грец. *πρόβλεψις* – передбачення, пророцтво) – пророцтво, імовірнісне судження про майбутній стан об'єкта дослідження за допомогою наукових методів; наукова модель майбутньої події, явища; розрахунок динаміки зміни характеристик системи за заданими чинниками на підставі моделі.

Прогнозування – процес складання, розроблення прогнозу; наукове дослідження перспектив розвитку певного процесу.

Промислова революція – зміна соціальної структури суспільства в результаті переходу від переважно аграрного господарювання, заснованого на ручній праці та мануфактурному способі організації праці, до домінування індустріального виробництва, заснованого на машинному, фабричному способі організації праці.

Протоглобалізація або **ранньомодерна глобалізація** – одна із концепцій та період історії глобалізації, пов'язаний зі становленням економічної форми господарювання у якості домінуючої, що забезпечив бурхливе зростання торговельно-економічних зв'язків між економічними суб'єктами, розташованими в різних регіонах земної кулі, який безпосередньо передував появі так званої "сучасної глобалізації".

Радикальні екологи – течія в антиглобалізмі, ґрунтована на переконанні, що уникнути екологічну катастрофу "суспільства зростаючого споживання" можна через антиринкову революцію.

Регіоналізація (глокалізація) – поглиблення зв'язків на регіональному, локальному рівні; утворення інтеграційних угруповань, розташованих на певній території, через уніфікацію інститутів, ліквідацію адміністративних обмежень на переміщення товарів, капіталів і робочої сили. Форма багатовимірної глобалізації, коли на єдиній території, в рамках однієї

або декількох сфер господарювання може співіснувати ряд цивілізаційних моделей, що конкурують між собою.

Ресурсне прокляття – ситуація стагнації економічного розвитку країн, що видобувають та експортують значні обсяги природних ресурсів, в результаті зацікавленості як зовнішніх споживачів, так і еліти суспільства лише в максимізації власних рентних доходів.

Римський клуб – міжнародна громадська організація, створена А. Печчеї й А. Кінгом у 1968 р., що об'єднала представників світової політичної, фінансової, культурної та наукової еліти в дослідженні глобальних проблем розвитку.

Ринкові конкурентні стратегії – стратегії, що орієнтуються на підтримку диверсифікації та розширення ринків збуту національних виробників а також ринків постачання сировини та товарів для національної економіки.

Світ-економіка – світ-система, в межах якої міжнародні зв'язки будуються на основі економічних відносин.

Світ-імперія – світ-система, побудована на єдиній політичній структурі та спільному розподілі праці.

Світ-система – частина світової економіки, що є певною окремою цілісністю, заснованою на географічній єдності й економіко-політичних зв'язках між елементами, розподіленими в свою чергу на центр (ядро), периферію та напівпериферію.

Світ-системний аналіз – міждисциплінарний підхід до дослідження рушійних сил становлення, сучасного стану та перспектив розвитку світової капіталістичної системи як взаємодії диференційованих за роллю та місцем в світовій економіці її складових (центру, периферії та периферії).

Семантичні парадокси (брехун, цирульник) – парадокси, чиє джерело походження знаходиться в акценті на неповноті, неточності, помилковості тлумачення понять, на яких будуються логічно вивірені міркування.

Синергетика (грец. *synergetikos* – спільна дія) – наука, що досліджує механізми кооперативної взаємодії в нелінійних, відкритих, нерівноважних, нестаціонарних системах.

Синтез – вивчення об'єкта в цілому, об'єднання окремих елементів у єдину систему.

Соціально-економічна модель – цілісна система ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів, що формують інституційну структуру суспільства.

Співвідношення індивідуалізм/колективізм – характеристика національних культур за Г. Хофстедом, що характеризує схильність до сприйняття особою себе як індивідуальності або як частини групи.

Стратегії використання "масштабу" виробництва – конкурентні стратегії, що ґрунтуються на стимулюванні переходу від виробництва товарів, які характеризуються ефектом скорочення віддачі виробництва, до товарів, які забезпечують її розширення.

Стратегії виробничої синергії – конкурентні стратегії, що ґрунтуються на кумулятивному ефекті від включення в процес виробництва єдиного продукту або в єдину виробничу програму багатьох виробників, які належать до різних секторів національної економіки.

Стратегії просування довготермінових комплексних програм – стратегії, що поєднують проектування, будівництво, технологічне оснащення, подальше обслуговування великих виробничих, науково-технічних, інфраструктурних, рекреаційних, соціально-культурних комплексів.

Стратегія (давньогрец. *стратґґіа* – мистецтво полководця) – 1) спосіб дії; 2) загальний план діяльності на тривалий період часу; 3) спосіб досягнення головної та визначеної лише у загальних рисах цілі, що конкретизується в ході здійснення; 4) модель поведінки.

Стратегія блакитного океану – стратегія створення інноваційних бізнес-моделей успішного бізнесу на основі формування нових ринків унікальних товарів або послуг власного виробництва.

Стратегія просування комплексних продуктів – стратегія, що передбачає (на доповнення до традиційної одноразової реалізації товару споживачеві) подальше забезпечення його сервісного післяпродажного обслуговування, забезпечення розхідними матеріалами, комплектувальними.

Стратегія просування товарних ліній – стратегія, покликана забезпечити розширення та підтримку ринків збуту за рахунок просування під єдиним загальноновизнаним і легко впізнаваним брендом цілої низки споріднених товарів.

Суперечність – взаємодія протилежних, взаємовиключних і одночасно таких, що знаходяться у внутрішній єдності, аспектів цілісного явища або системи. Така взаємодія виступає джерелом його розвитку; основою закону єдності та боротьби протилежностей.

Сходження від абстрактного до конкретного – інструмент наукового дослідження, що полягає в русі теоретичної думки до узагальнювального, всебічного та цілісного відтворення його предмета.

Сценарне глобальне прогнозування – прогнозування сценаріїв глобального розвитку виходячи з посилок про ключові чинники глобалізації.

Телеологічне прогнозування – тип прогнозування, заснований на встановленні критеріїв-орієнтирів розвитку системи (вирішення проблеми) та подальшому виявленні оптимальних шляхів досягнення потрібного стану.

Телеологія (грец. *Τέλειος* – завершальний, досконалий + *λόγος* – вчення) – вчення про доцільність буття, людського існування, що припускає наявність зовнішньої по відношенню до людини (цивілізації) розумної творчої волі (Творця).

Третій світ – слаборозвинені за параметрами економічного розвитку другої половини ХХ ст. країни, що, не погодившись приєднатися ні до країн капіталістичного, ні соціалістичного блоку, спробували створити альтернативну групу країн.

Тріалектика – метод аналізу, який припускає виділення двох протилежностей, а також третього елемента, що інтегрує їх якості та можливості та виражає потенціал їх взаємодії.

Турбокапіталізм – економіка нового типу, в якій завдяки інформатизації та глобалізації значно прискорюються всі економічні процеси, зростає частка та вплив віртуальних економічних відносин, скорочуються можливості контролю з боку держави за міжнародним рухом капіталу.

Фатальна стратегія – здатність включитися у природний потік розвитку ситуації на засадах усвідомлення: внутрішньої логіки її розгортання; опосередкованої, непрямой підтримки сприятливих трендів і гальмування несприятливих; завчасного виявлення потенціалу розвитку; формування ситуацій несталості системи (випадковості, точок біфуркації), що дозволяють із мінімальними зусиллями спрямовувати розвиток системи в потрібному напрямі – до мети, визначеної в узагальненому вигляді.

Фемінінність (жіночність) – прихильність таким цінностям, як вибудовування рівних відносин, схильність до компромісів, скромність, турбота про ближніх, затишок, якість життя тощо.

Фрагментація виробництва – виділення у рамках технологічного процесу виробництва товару окремих його компонентів.

Хаківіст – об'єднання у рамках антиглобалістського руху хакерів-активістів, що діють за політичними мотивами.

Цивілізація (лат. *civilis* – цивільний, державний) – локалізована за соціокультурними, часовими та просторовими характеристиками людська спільнота, що є цілісною системою. Ключовими елементами цієї системи є специфічна матеріально-технологічна база, комплекси цінностей, ідеологічних, політичних, правових і економічних інститутів.

Цінності – стабільне, об'єктивоване, суб'єктивно-психологічне, регулятивне внутрішнє ставлення особистості до навколишнього світу, яке визначає світогляд, спрямованість і характер її економічної активності.

Цінові стратегії – стратегії інтеграції національної економіки в глобальну, що ґрунтуються на посиленні її конкурентоспроможності за рахунок отримання цінових, вартісних, валютних переваг, а також переваг за рахунок переходу до ролі учасника, який створює ГЛДВ, визначає вартісні характеристики окремих їх складових і кінцевого продукту в цілому.

Чуттєва культурна ментальність – тип культурної ментальності, властивий народам Заходу; визнає первинність матеріальної, емпіричної, чуттєвої реальності; формує різноманітні матеріальні потреби; спрямовує людину на активну позицію стосовно світу: людина спрямовується на створення знарядь, що сприяють їй в перетворенні навколишнього світу.

Школа контрольованого глобального розвитку – наукова течія в глобалістиці, яка в якості магістрального шляху вирішення глобальних проблем розглядає перехід до інформаційного суспільства, використовує загальносоціологічні теорії та методології, розробляє систему моделей альтернативного глобального розвитку та рекомендації з вибору оптимальних стратегій управління.

Школа міжнародної політекономії – наукова течія в глобалістиці, націлена на дослідження процесів формування глобального середовища та становлення нового світогосподарського порядку в контексті силових відносин і міждержавних конфліктів.

Школа універсального еволюціонізму – наукова течія в глобалістиці, яка акцентує увагу на тому, що глобальна природа – це система, спрямована на самоорганізацію, реакція якої хоча й непрогнозована, але неминуха в довгостроковому плані, та стверджує, що процеси глобального розвитку повинні враховувати зворотну реакцію біосфери.

Рекомендована література

Основна

1. Гелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт. – Київ : Фенікс, 2003. – 584 с.
2. Глобальна економіка : навч. посіб. / П. Мазурок, Б. Одягайло, В. Кулішов та ін. – Львів : Магнолія-2006, 2011. – 208 с.
3. Кальченко Т. Глобальна економіка / Т. Кальченко. – Київ : КНЕУ, 2006. – 368 с.
4. Ковтун О. Глобальна економіка : підручник / О. Ковтун, П. Куцик, Г. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2014. – 714 с.
5. Липов В. Институциональная комплементарность социально-экономических систем / В. Липов. – Харьков : Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. – 484 с.
6. Ринейська Л. Глобальна економіка / Л. Ринейська. – Полтава : Полт. НТУ, 2011. – 165 с.
7. Філіпенко А. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність / А. Філіпенко. – Київ : Знання, 2007. – 670 с.
8. Шевчик Б. Сучасні економічні теорії глобальних систем / Б. Шевчик. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 352 с.

Додаткова

9. Азорянц Э. Глобализация как процесс / Э. Азорянц // Клуб ученых Глобальный мир. Доклады 2000 – 2001 гг. – Москва : ИД НОВЫЙ ВЕК, 2002. – С. 107–149.
10. Аллен Р. Британская промышленная революция в глобальной картине мира / Р. Аллен. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 448 с.
11. Амин С. Вирус либерализма. Перманентная война и американизация мира / С. Амин. – Москва : Европа, 2007. – 168 с.
12. Арриги Дж. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. – Москва : Территория будущего, 2006. – 472 с.
13. Бебик В. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навч. посіб. / В. Бебик, С. Шергін, Л. Дегтярьова. – Київ : Університет Україна, 2006. – 208 с.
14. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації / У. Бек. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 406 с.

15. Бек У. Что такое глобализация / У. Бек. – Москва : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
16. Белорус О. Экономическая система глобализма / О. Белорус. – Київ : КНЕУ, 2003. – 380 с.
17. Бернштейн У. Великолепный обмен. История мировой торговли / У. Бернштейн. – Москва : АСТ, 2014. – 508 с.
18. Бочан І. Глобальна економіка / І. Бочан, І. Михасюк. – Київ : Знання, 2007. – 403 с.
19. Бренер Р. Экономика глобальной турбулентности: развитие капиталистические экономики в период от долгого бума до долгого спада. 1945 – 2005 / Р. Бренер. – Москва : ИД ВШЭ, 2014. – 556 с.
20. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII. В 3-х т. / Ф. Бродель. – Москва : Прогресс. – Т. 1. – 1986. – 622 с.; т. 2. – 1988. – 632 с.; т. 3. – 1992. – 679 с.
21. Бузгалин А. Глобальный капитал. В 2-х т. – Т. 1. Методология: По ту сторону позитивизма, постмодернизма и экономического империализма. Маркс Re-loaded / А. Бузгалин. – Москва : Ленанд, 2015. – 640 с.
22. Валлерстайн И. Мир-система Модерна. В 4-х т. / И. Валлерстайн. – Москва : Русский фонд содействия образованию и науке. – Т. 1. – 2015. – 552 с.; т. 2. – 2016. – 528 с.; т. 3. – 2016. – 528 с.; т. 4. – 2016. – 496 с.
23. Вебер М. Государство і суспільство / М. Вебер. – Київ : Всесвіт, 2012. – 1112 с.
24. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин. – Київ : Пульсари, 2009. – 248 с.
25. Гальчинский А. Кризис и циклы мирового развития / А. Гальчинский. – Киев : АДЕФ-Украина, 2013. – 480 с.
26. Гидденс Э. Ускользящий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – Москва : Весь Мир, 2004. – 120 с.
27. Глобализация сопротивления: борьба в мире / отв. ред. С. Амин и Ф. Утар. – Москва : УРСС, 2004. – 304 с.
28. Глобалистика : Энциклопедия / Гл. ред. И. Мазур, А. Чумаков. – Москва : Радуга, 2003. – 1328 с.
29. Глобальна економіка : навч. посіб. / Т. Шталь, Ю. Світлична, Н. Проскуріна та ін. – Харків : Форт, 2016. – 358 с.
30. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монография / под ред. Д. Лукьянченко, А. Поручника, В. Колсова. – Киев : КНЭУ, 2013. – 466 с.

31. Голдстоун Дж. Почему Европа. Возвышение Запада в мировой истории, 1500 – 1850 / Дж. Голдстоун. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 224 с.
32. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – Москва : ДИ-ДИК, 1997. – 640 с.
33. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівності між народами / Дж. Даймонд. – Київ : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
34. Делягин М. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Делягин. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
35. Денчев К. Феномен антиглобализма / К. Денчев. – Москва : ИД ГУ ВШЭ, 2005. – 220 с.
36. Ещенко П. Куда движется глобальная экономика в XXI веке : монография / П. Ещенко, А. Арсеенко. – Киев : Знання України. – 2012. – 479 с.
37. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – Москва : Новое изд-во, 2011. – 464 с.
38. Иноземцев В. За пределами экономического общества / В. Иноземцев. – Москва : Academia-Наука, 1998. – 640 с.
39. Иноземцев В. К воссозданию вестфальской системы: хаос и порядок в международных отношениях / В. Иноземцев // МЭиМО. – 2005. – № 8. – С. 11–18; № 9. – С. 3–12.
40. Иноземцев В. Расколота́я цивилизация / В. Иноземцев. – Москва : Academia-Наука, 1999. – 703 с.
41. Кампфнер Дж. Свобода на продажу. Как мы разбогатели – и лишились независимости / Дж. Кампфнер. – Москва : Астрель, 2012. – 414 с.
42. Кастельс М. Информационная эпоха / М. Кастельс. – Москва : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
43. Кларк Г. Прощай, нищета. Краткая экономическая история мира / Г. Кларк. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2013. – 544 с.
44. Колодко Г. Куда идет мир. Политическая экономия будущего / Г. Колодко. – Москва : Магистр, 2014 с. – 528 с.
45. Колодко Г. Мінливий світ / Г. Колодко. – Київ : Ін-т екон. та прогнозування, 2012. – 448 с.
46. Кочетов Э. Глобалистика. Теория, методология, практика / Э. Кочетов. – Москва : Норма, 2002. – 672 с.
47. Кравчук Н. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Кравчук. – Київ : Знання, 2012. – 782 с.

48. Кругман П. Выход из кризиса есть! / П. Кругман. – Москва : Азбука Бизнес, 2013. – 320 с.
49. Куцик П. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : монографія / П. Куцик, О. Ковтун, Г. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2015. – 594 с.
50. Лал Д. Непреднамеренные последствия. Влияние обеспеченности факторами производства, культуры и политики на долгосрочные политические результаты / Д. Лал. – Москва : ИРИСЭН, 2007. – 338 с.
51. Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного / Б. Линдси. – Москва : ИРИСЭН, 2006. – 416 с.
52. Липов В. От архаики к постэкономике. Эволюция форм хозяйствования и развитие экономической теории / В. Липов. – Харьков : ИНЖЭК, 2008. – 290 с.
53. Льюис Р. Столкновение культур. Путеводитель для всех, кто делает бизнес за границей / Р. Льюис. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 640 с.
54. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл. – Київ : Ніка-Центр, 2002. – 1112 с.
55. Марш П. Новая промышленная революция. Потребители, глобализация и конец массового производства / П. Марш. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2015. – 420 с.
56. Моріс Я. Чому Захід панує – натепер / Я. Моріс. – Київ : Кліо, 2014. – 784 с.
57. Мэддисон Э. Контуры мировой экономики в 1 – 2030 гг. Очерки по макроэкономической истории / Э. Мэддисон. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2012. – 584 с.
58. Мясоедов С. Основы кросс-культурного менеджмента / С. Мясоедов. – Москва : Дело, 2003. – 256 с.
59. Нейсбит Р. География мысли / Р. Нейсбит. – Москва : Астрель, 2012. – 285 с.
60. Осипов Ю. Философия хозяйства / Ю. Осипов. – Москва : Юристъ, 2001. – 624 с.
61. Пантин В. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении / В. Пантин. – Москва : ИД "Новый век", 2003. – 276 с.

62. Поланьи К. Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени / К. Поланьи. – Санкт-Петербург : Алетейа, 2002. – 320 с.
63. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс / К. Поланьи // "Великая трансформация" Карла Поланьи: прошлое, настоящее и будущее. – Москва : Изд-во ГУ ВШЭ, 2006. – С. 55–91.
64. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – Москва : ИД ГУ ВШЭ, 2011. – 384 с.
65. Ресурси та моделі глобального економічного комплексу : монографія / за заг. ред. Д. Лук'яненка, А. Поручника. – Київ : КНЕУ, 2011. – 703 с.
66. Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики / Д. Родрик. – Москва : Изд-во ин-та Гайдара, 2014. – 576 с.
67. Седлачек Т. Экономика добра и зла. В поисках смысла экономики от Гильгамеша до Уолл-стрит / Т. Седлачек. – Москва : АД Маргинем Пресс, 2016. – 544 с.
68. Сиденко В. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель. В 2–х т. – Т. 1. Глобализация и экономическое развитие / В. Сиденко. – Киев : Феникс, 2008. – 376 с.
69. Скаленко А. Глобальные резервы роста. Информация + интеллект + инновации / А. Скаленко. – Киев : Интеллект, 2002. – 428 с.
70. Соколенко С. Кластеры в глобальній економіці / С. Соколенко. – Київ : Логос, 2004. – 848 с.
71. Сучасні економічні теорії глобальних систем : навч. посіб. / Г. Башнянин, Б. Шевчик, О. Сухий та ін. – Львів : Новий світ – 2000, 2013. – 322 с.
72. Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хампден-Тернер. – Минск : Попурри, 2004. – 528 с.
73. Філіпенко А. Міжнародні економічні відносин. Історія / А. Філіпенко. – Київ : Либідь, 2006. – 392 с.
74. Флорида Р. Креативный класс: Люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – Москва : Классика XXI, 2011. – 432 с.
75. Фридман Т. Плоский мир / Т. Фридман. – Москва : АСТ, 2006. – 601 с.

76. Фукуяма Ф. Государственный порядок / Ф. Фукума. – Москва : АСТ, 2015. – 688 с.
77. Фукуяма Ф. Доверие / Ф. Фукуяма. – Москва : АСТ, 2004. – 733 с.
78. Хайд Л. Дар. Как творческий дух преобразует мир / Л. Хайд. – Москва : Поколение, 2007. – 480 с.
79. Ханна П. Второй мир / П. Ханна. – Москва : Европа, 2010. – 616 с.
80. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Москва : АСТ, 2003. – 603 с.
81. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. / под ред. Ю. Пахомова и Ю. Павленко. – Київ : Наук. думка. – Т. 1. – 2006. – 686 с.; т. 2. – 2007. – 692 с.; т. 3. – Кн. 1. – 2008. – 544 с.; т. 3. – Кн. 2. – 2008. – 640 с.
82. Чужиков В. Глобальна регіоналістика / В. Чужиков. – Київ : КНЕУ, 2008. – 272 с.
83. Элвуд У. Глобализация / У. Элвуд. – Москва : Книжный клуб Книго-век, 2013. – 208 с.
84. Энджел Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / Н. Энджел. – Челябинск : Социум, 2009. – 355 с.

Інформаційні ресурси INTERNET

1. Державні органи влади

Верховна Рада України. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua.

Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

Державна митна служба України. – Режим доступу : www.customs.gov.ua.

Державний комітет статистики. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Центр зовнішньоекономічних зв'язків України. – Режим доступу : www.biz-center.ua.

2. Міжнародні та міжурядові організації

Всесвітній банк. – Access mode : www.worldbank.org.

Європейська комісія. Сторінка новин. – Access mode : <http://europa.eu.int/news.en.htm>.

Євростат. – Access mode : <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat>.

Інститут міжнародної економіки. – Access mode : www.iie.com.

Міжнародна торгова палата. – Access mode : www.iccwbo.org.

Міжнародна фінансова корпорація. – Access mode : www.ifc.org.

Міжнародний валютний фонд. – Access mode : www.imf.org.

ОЕСР. – Access mode : www.oecd.org.

ООН. – Access mode : www.un.org.

ОПЕК. – Access mode : www.opec.org.

Світова організація торгівлі. – Access mode : www.wto.org.

ЮНІДО. – Access mode : www.unido.org.

ЮНКТАД. – Access mode : www.unctal.org.

3. Інтеграційні об'єднання

АСЕАН. – Access mode : www.aseansec.org.

ЄАВТ. – Access mode : www.efta.int.

ЄС. – Access mode : www.europa.eu.int.

КАРИКОМ. – Access mode : www.caricom.org.

МЕРКОСУР. – Access mode : www.mercosur.com.

НАФТА. – Access mode : www.nafta-sec-alena.org.

4. Міжнародні економічні видання

Аналітичні огляди інвестиційної привабливості країн. – Access mode : www.euromoney.com.

Business Week. – Access mode : www.businessweek.com.

CNN. – Access mode : www.cnn.com.

Financial Times. – Access mode : <http://news.ft.com/home/us>.

Global Macro. – Access mode : economic and Financial Policy Site – www.stern.nyu.edu/globalmacro.

The Economist. – Access mode : www.economist.com.

The Wall Street Journal. – Access mode : <http://online.wsj.com/public/us>.

The Wall Street Journal Index. – Access mode : www.il.proquest/products/pt-product-WSJ.shtml.

5. Бібліотеки

Бібліотека Парламенту України. – Режим доступу : www.rada.kiev.ua/library.

Бібліотека Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця. – Режим доступу : <http://library.hneu.edu.ua/index.php>.

Ділова бібліотека Центру міжнародної торгівлі. – Access mode : www.wtcmo.ru/bibl/OObibl.htm.

Наукова бібліотека Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Режим доступу : www.univ.kiev.ua/eng/search/missing.phtml.

Наукова бібліотека Української Києво-Могилянської академії. – Режим доступу : www.ukma.kiev.ua/ukmalib/index.html.

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.

Тематичний каталог бібліотеки конгресу США. – Access mode : <http://catalog.loc.gov>.

Сайт персональних навчальних систем Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, факультет міжнародних економічних відносин, кафедра міжнародних економічних відносин та менеджменту зовнішньоекономічних відносин, глобальна економіка. – Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=3564>.

Харківська наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. – Режим доступу : <http://korolenko.kharkov.com>.

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Режим доступу : www.univer.kharkov.ua/mail/library/.

Читацький путівник з періодичної літератури. – Access mode : <http://hwwilsonweb.com>.

Додатки

Додаток А

Тест на крос-культурну адаптивність і сприйнятливість

Перш ніж приступити до тесту, уважно ознайомтесь з керівництвом до його виконання.

1. Виконуючи тест, ви повинні запропонувати вихід для кожної з наведених проблемних ситуацій.

2. Вибрати можна тільки одну відповідь на кожне питання.

3. Намагайтеся відповідати на кожне питання гранично відверто. Спробуйте вибрати варіант, як би ви вчинили б в подібних ситуаціях, а не "як потрібно поступати". Якщо ви злукавите, то весь корисний результат виконання цієї вправи пропаде. Пам'ятайте, що ніхто вас не перевіряє. Ви тестуєте самі себе!

4. Питання з позначкою (Ж) призначені лише для жінок (чоловіки на них не відповідають). Питання з позначкою (М) призначені тільки для чоловіків (жінки на них не відповідають).

5. Пам'ятайте, що, по-перше, результат будь-якого одиничного тесту приблизний та умовний. По-друге, будь-який результат – це спроба визначення вашої поточної адаптивності та чутливості до крос-культурного спілкування. А це не добре та не погано! Як, скажімо, не добре, не погано знаходитися на початковому етапі вивчення тієї або іншої мови. Адже навчання триває!

6. Таблицю для підрахунку балів і коментарі до проблемних ситуацій подано у додатку А до другої частини навчального посібника. Ознайомтесь з коментарями та на їх основі проаналізуйте ступінь своєї готовності до несподіваних ситуацій в крос-культурному середовищі.

Готовність працювати в умовах іншої культури

1. Гости, що запізнилися.

Ви працюєте в одній з країн Середземноморського узбережжя та запрошуєте на вечерю свого колегу з сім'єю (місцевих жителів). Вечеря призначена на сьому годину, проте ваші гості завітали лише на дев'яту. Усі блюда підгоріли та виглядають вже неапетитно. Ви вирішуєте, що робити:

а) ви нічого не говорите, пригощаєте гостей, видаливши підгорілі шматки, додатково прикрасивши блюда;

б) ви роздратовані та пояснюєте своїм гостям, чому блюда підгоріли: адже ви чекали їх на сьому вечора, а не на дев'яту;

в). ви пригощаєте гостей легкими закусками та напоями, запевняючи, що ви "спалили" м'ясо та що вам дуже шкода, та пропонуєте всім повечеряти у вашому улюбленому ресторані.

2. Фотографування.

Ви бажаєте сфотографувати незнайому дитину, дістаєте фотоапарат. Проте, коли ви готові натиснути кнопку, якийсь старий накидається на вас:

а) після певного вагання ви вирішуєте не фотографувати цю дитину та шукаєте інший об'єкт для знімання;

б) ви усвідомлюєте, що старий не хоче, щоб ви зробили цей знімок. Ви не розумієте причину, проте просите вибачення та прибираєте фотоапарат;

в) ви чекаєте, коли старий відвернется, та робите цей знімок.

3. Побачення (М).

Ви проводите вечір з дівчиною з сусіднього села. Усе йде прекрасно, ви думаєте, що подобається їй. Проте, коли ви на прощання намагаєтеся її поцілувати, вона відштовхує вас і, грюкаючи дверима, тікає додому:

а) ви припускаєте, що вона холодна та налаштована проти європейців;

б) ви усвідомлюєте, що поцілунок на першому побаченні, мабуть, суперечить місцевому звичаю, але ви плануєте подзвонити їй наступного дня, вибачитися та запросити на побачення;

в) ви припускаєте, що зробили помилку, тому вечір не приніс їй такого задоволення, як вам.

4. Незаміжня жінка-керівник (Ж).

Ви знаходитесь у відрядженні в африканській країні як один з керівників проекту. Будучи керівником, ви регулярно даєте доручення своїм підлеглим. Усе йде нормально, поки один з них не дізнається, що ви не замужем. З цих пір ваші доручення перестають виконуватися або виконуються з великим небажанням:

а) для вас це пусте. Просто ви станете більш наполегливо контролювати їх виконання, детально та жорстко пояснюватимете сутність доручення;

б) ви роздратовані упередженим ставленням до жінки, але намагаєтесь забезпечити підтвердження ваших розпоряджень керівником-чоловіком;

в) ви намагаєтесь дізнатися у ваших підлеглих, чому доручення не виконуються. Можливо, це відбувається тому, що ви робите що-небудь не так;

г) ви припускаєте, що причиною цього має бути незаміжнє положення, починаєте носити обручку та ставите на робочий стіл фотографію друга так, щоб підлеглі могли її бачити.

5. Чоловічі обійми (М).

Ви повідомляєте своєму другу, у якого гостюєте в іншій країні, що отримали підвищення на службі. Він тепло вас поздоровляє, обіймає, цілує:

а) ви дякуєте йому за поздоровлення та відповідаєте йому тим самим. Ви запрошуєте його у бар, щоб почастивати чашкою кави;

б) ви вражені, але дозволяєте йому обійняти та поцілувати себе. Проте ви злегка збентежені, та ваша поведінка це видає;

в) ви зніяковіло відштовхуєте його та припускаєте, що він гомосексуаліст.

6. Колеги-чоловіки (Ж).

Ви, молода незаміжня жінка, працюєте в одній з латиноамериканських країн. Стає очевидним, що вам важко підтримувати суто дружні стосунки з колегами-чоловіками. Одного разу ви їдете з колегою в його машині. Після декількох попередніх зауважень, які ви проігнорували, він зупиняє машину та намагається вас поцілувати:

а) ви ситі ним по саму зав'язку та даєте йому ляпаса;

б) ви відштовхуєте його та вимагаєте, щоб він негайно припинив так себе поводити. Потім намагаєтесь з'ясувати, чому навіть цей приємний колега хибно тлумачить ваші наміри;

в) ви негайно залишаєте машину, повертаєтесь в офіс на автобусі та скаржитеся вашому керівникові на поведінку колеги;

г) ви цмокаєте колегу в щоку та говорите йому, що це максимум, на який він може розраховувати.

7. Запрошення на танець.

На вечірці у будинку, в хазяїна якого гостюєте, ви спостерігаєте за виконанням місцевих танців. Несподівано господар будинку бере вас за руку та прохає приєднатися до тих, хто танцює:

а) ви неохоче підводитеся, напружено виконуєте декілька рухів, щоб йому догодити, та невдовзі повертаєтесь на своє місце;

б) ви заперечно хитаєте головою, тому що не хочете з себе робити посміховисько;

в) ви раді, що вас запросили взяти участь у танцях, і, хоча у вас не дуже добре виходить, намагаєтесь виконати всі рухи та не залишаєте коло і в наступному танці.

8. Розмова з незнайомцем.

Перебуваючи за кордоном, ви сідаєте в автобус, займаєте своє місце, сусід (однієї з вами статі) посміхається вам:

а) ви посміхаєтесь, киваєте та вітаєтесь з ним (з нею). Ви намагаєтесь зав'язати розмову на його (її) рідній мові, хоча усвідомлюєте, що ваш словниковий запас надзвичайно обмежений;

б) ви посміхаєтесь йому (їй) у відповідь і мовчки киваєте, сподіваючись, що супутник (супутниця) не захоче зав'язати з вами бесіду;

в) ви відводите погляд, прикидаючись, що нічого не помітили, тому що не бажаєте вступати з ним (з нею) у бесіду.

9. Жебраки.

Ви знаходитеся в одному з міст Азії. Біля входу в ресторан, в якому збираєтесь пообідати, сидить бідно одягнена стара. Вона простягає руку, просячи подаяння:

а) ви кладете монету в її руку, дивитесь на неї та бажаєте їй усього найкращого;

б) ви не звертаєте уваги на її прохання та входите в ресторан. Якщо ви хоч раз дасте тут гроші жебракові, вони постійно докучатимуть;

в) ви кладете монету в її руку та швидко входите в ресторан, не поглянувши на неї.

10. Туалет просто неба.

Ви запитуєте бармена, де знаходиться туалет. Він указує на вихід. Вийшовши з бару, ви не знаходите туалету. Перед вами лише стіна будівлі. Декілька чоловіків і на деякій відстані від них декілька жінок з розкинутими спідницями використовують цю стіну як туалет (якщо ви жінка, припустимо, що на вас спідниця):

а) ви відчуваєте себе незручно та вирішуєте повернутися до готелю (він знаходиться недалеко);

б) ви вирішуєте потерпіти, оскільки почували б себе незручно, справляючи нужду привселюдно, і повертаєтесь до бару.

в) ви вирішуєте, що це місцевий звичай, та приєднуєтесь до групи біля стіни.

11. Важка ноша (М).

У тропічній країні ви йдете в сусіднє село та зустрічаєте чоту селян. Жінка важко навантажена кошиками, прив'язаними до її спини. Чоловік іде попереду неї без нічого.

Піт струмує з обличчя жінки. Коли вона намагається витерти піт, кілька днів падає з її кошиків. Чоловік не зупиняється:

а) ви нахилиєтесь, збираєте дині та допомагаєте скласти їх в кошики. Чоловік сердито пожирає вас очима та робить знаки, щоб ви пішли. Ви підкорюєтесь;

б) вас дратує поведінка чоловіка, ви просите його зупинитись та допомогти дружині: адже вона не в'ючна тварина! Тим часом ви збираєте дині;

в) хоча вам і шкода жінку, ви припускаєте, що це місцевий звичай. Ви вітаєтесь та проходите повз, вирішивши, що не слід втручатися.

12. Гостя в будинку в латиноамериканців (Ж).

Ви молода незаміжня жінка, живете в латиноамериканській країні в будинку друзів ваших друзів. Господарі оселі – літня пара приблизно віку ваших батьків. Ви платите їм дещо за стіл і нічліг. Незабаром ви розумієте, що хазяйка будинку не бажає, щоб ви виходили ввечері на вулицю одна. На її думку, ви повинні вертатися додому об одинадцятій вечора, як її дочки:

а) ви вважаєте, що це ваша та тільки ваша справа. Ви самі можете про себе потурбуватись і не вважаєте за потрібне виправдовувати свою поведінку перед будь-ким;

б) оскільки вам здається, що це для неї важливо, то поступаєтесь. Ви намагаєтесь повернутися додому до одинадцятої або не виходите одна вечорами;

в) ви запитуєте її, чому вона бажає, щоб вас вечорами хтось супроводжував, і чому, на її думку, ви повинні повертатися рано. Ви обіцяєте прийняти її побажання до відома.

13. Проституція (М).

Ви йдете по брудному кварталі одного з великих азійських міст. Варто було на хвилину зупинитися, щоб оглядітись, як до вас наблизилася група чоловіків. Один з них плескає вас по плечу та пропонує жінку, спокусливо описуючи її: "Бажаєте мою сестру, сер? Красива, чиста, всього шістнадцять і дуже пристрасна"! Припустимо, ви не бажаєте приймати його пропозицію:

а) ви вирішуєте, що треба продовжувати йти швидким кроком, не зупиняючись, та надалі уникати цей квартал;

б) ви прибираєте руку з плеча та рішуче відмовляєтесь;

в) ви кладете руку на плече чоловіка, посміхаєтесь і твердо відмовляєтесь, супроводжуючи свою відмову жартом: "Ні, дякую, приятель. Я занадто втомився навіть для твоєї сестри. Хоча вона, мабуть, дуже красива, якщо схожа на тебе".

14. Помічниця по господарству (Ж).

Ви знаходитеся зі своїм партнером у країні, що розвивається. На відміну від вас, у партнера є хатня робітниця. Ваші співвітчизники та місцеві жителі вважають, що вам необхідно найняти принаймні одну служницю для готування та прибирання:

а) ви не бажаєте наслідувати колоніальні манери. Крім того, ви б відчували незручність, впустивши незнайому жінку у свій дім. Ви вирішуєте не наймати служницю;

б) ви наймаєте жінку-служницю (хоча без неї ви б прекрасно обійшлись), оскільки робота на іноземців – важливе джерело доходу для місцевого населення;

в) ви йдете на компроміс і наймаєте жінку для виконання роботи лише вранці.

15. Чайові водієві.

Ваш діловий партнер посилає машину до готелю, щоб відвезти вас на фабрику. Дорога займає три години. Увечері водій відвозить вас назад. Дорогою ви жваво розмовляли з водієм. Якщо вам хотілося зробити знімки, він покірливо зупиняв машину. Його щомісячна платня складає близько вісімнадцяти американських доларів. Цього цілком достатньо, щоб прожити в його країні, де більшість людей задовольняється меншим. Вам здається, що водій чекає чайових:

а) ви дякуєте водієві за допомогу та приємну компанію, але не даєте йому чайових. За його власними словами, йому добре платять за роботу та, можливо, він ще отримує наднормові;

б) ви дякуєте водієві за допомогу та приємну компанію та даєте йому чотири або п'ять доларів. Він чекає від вас чайових тому, що ви іноземець, живете в дорогому готелі та він вас так добре обслуговував;

в) ви дякуєте водієві за допомогу та приємну компанію та даєте йому два долари. Зважаючи на його заробітну плату, ця сума здається вам розумною для чайових.

16. Різкий гість.

Ви знаходитеся на вечірці та розмовляєте з іноземцем, який приїхав два місяці тому. Ви запитуєте його про те, якої думки він про вашу країну. Після деякого вагання він запитує вас, чи може він бути з вами відвертим. "Звичайно", – відповідаєте ви. Потім він обрушує на вас лавину різких зауважень з приводу поведінки та життєвих цінностей місцевих мешканців, особливо напіраючи на небажання працювати, коруптивність, пияцтво:

а) вас це дратує, ви говорите йому, що він дає вихід своїм почуттям, не проявляючи терпимості;

б) ви вислуховуєте його, ставите питання та намагаєтесь зрозуміти, чому у нього склалася така негативна думка. Ви випитуєте у нього, як поводитись би його співвітчизники, опинившись в подібних ситуаціях;

в) ви вступаєте в суперечку, доводячи, що він недостатньо обізнаний у звичаях і цінностях вашої країни. Ви пояснюєте, як йому слід розуміти їх, сподіваючись, що допомагаєте йому адаптуватися.

17. Корида.

Ви вже прожили деякий час в одній з країн Латинської Америки. У вас з'явилося багато близьких друзів. Один з них, сяючи від радості, запрошує вас на кориду. Йому нелегко було дістати квитки, не говорячи вже про витрачені на них чималі гроші:

а) ви тепло дякуєте йому та йдете на кориду, хоча знаєте, що видовище викличе у вас відразу;

б) ви дякуєте йому за запрошення та клопіт, але пропонуєте запросити когось іншого, тому що відвідування кориди суперечить вашим принципам. Ви пояснюєте йому, яким саме;

в) ви дякуєте за запрошення та клопіт, але відмовляєтесь піти з ним. Ви пояснюєте, що вважаєте кориду знущанням над тваринами. Ви намагаєтесь змінити його переконання в надії, що він продасть квитки (ваш друг вільно може продати квитки на чорному ринку втричі дорожче).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Липов Володимир Валентинович

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

У 2-х частинах

Частина 1

Теоретичні засади глобальних досліджень

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *С. І. Стахорська*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2017 р. Поз. № 22-ЕНП. Обсяг 228 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру

ДК № 4853 від 20.02.2015 р.